

Spremna beseda

Ormoška preteklost je zelo bogata in nanjo smo lahko upravičeno ponosni, predvsem pa o njej še zdaleč ni bilo povedano in zapisano vse. Za raziskovanje ostaja še mnogo neodkrite preteklosti, zato se lahko tu najdejo ne samo strokovne institucije, kot so muzeji in arhivi, ampak vsi, ki zgodovino dojemamo kot učiteljico življenja.

Tega se zavedamo tudi v Zgodovinskem društvu Ormož, zato vsa leta svojega delovanja vabimo k sodelovanju različne posameznike, ki se ljubiteljsko ali poklicno ukvarjajo s področjem raziskovanja lokalne zgodovine. Trudimo se ohranjati spomin na pomembne, a iz različnih razlogov nekoliko pozabljene dogodke in ljudi iz preteklosti širšega ormoškega območja. Vse omenjeno smo želeli čim bolj uresničiti tudi v tokratni številki strokovne publikacije Zgodovinski zapisi, kjer predstavljamo zelo zanimive, znane in tudi prvič objavljene podatke, česar smo še posebej iskreno veseli.

Na tem mestu omenimo, da društvo pri uresničevanju svojega poslanstva sodeluje tako z domačimi kot s tujimi sodelavci različnih institucij, bodisi pri pripravi predavanj ali izdaji strokovnih publikacij. Pripravi pričujočih prispevkov ste avtorji namenili veliko svojega časa in truda, pregledali ste veliko strokovne in druge literature, mnogo arhivskih, spletnih in drugih virov, za kar se vam kot urednica publikacije iz srca zahvaljujem.

Še posebej bi omenila prispevek, za pripravo katerega je avtorica Ana Kaučič še izdatneje namenila svoj čas. Splet srečnega naključja je prinesel možnost sodelovanja z navdušenima kitajskima raziskovalcema Xiao Hongom in Xiao Yuzhejem, ki sta v dokumentih tajskega inštituta o vojnih ujetnikih »Institute of Modern History of the Academia Sinica« našla podatke o ujetniku Guidu Georgievitsu (nekdanjem možu ormoške grofice Irme Wurmbrand Georgievits). Na Anino prošnjo so bili dokumenti iz kitajščine najprej prevedeni v angleščino, in nato v slovenščino, ter z dovoljenjem inštituta objavljeni v naši publikaciji.

Moja zahvala pri nastajanju publikacije velja tudi naši srčni lektorici Nadici Granduč, ki skrbno bdi nad našo zapisano besedo, ter Občini Ormož, Pokrajinskemu muzeju Ptuj - Ormož in Knjižnici Franca Ksavra Meška Ormož.

Upam, da smo svoje poslanstvo upravičili tudi tokrat, a to nam boste povedali vi, spoštovani bralci in bralke.

Manica Hartman,
urednica

»Hvaležnost je širjenje srca v prostor.«

Guido Georgievits – od letalskega izvidnika do vojnega ujetnika

V članku je predstavljena težka življenjska preizkušnja Guida Georgievitsa iz časa ruskega vojnega ujetništva in njegov pobeg na Kitajsko, ki ga je popeljal okoli sveta.

Guido si je v mladosti pridobil vojaško izobrazbo in bil vključen v 9. huzarski polk. Ob začetku 1. svetovne vojne je dobil nalogo izvidnika (s pilotom sta morala leteti nad ruskim ozemljem in sporočati položaj njihovih čet). Po sestrelitvi njunega letala v mestu Radom je bil zajet in poslan v ujetništvo v Vladivostok na skrajnem vzhodnem delu Rusije. Iz ujetništva mu je uspelo pobegniti na Kitajsko, kjer se je zdravil zaradi ozeblin na nogah. Po zdravljenju leta 1915 se je začela njegova dolga pot proti domu. Spet ni šlo zlahka, doživel je še eno ujetništvo, tokrat na otoku Man, kjer je bil zaprt vse do leta 1918.

Ključne besede

Guido Georgievits, vojni ujetnik, pobeg iz ujetništva, poštna zgodovina

Uvod

Guido Georgievits se je preselil v Ormož leta 1918, po poroki z grofico Irmo Wurmbrand-Stuppach. V ormoškem gradu sta živela in skrbela za ogromno posestvo vse do leta 1945, ko je bilo njuno posestvo nacionalizirano. Kratek čas sta bila internirana v gradu Hrastovec, nato sta se morala preseliti v Kuharičevo stanovanje v Ormožu. Do danes se je o njegovem življenju pred prihodom v Ormož vedelo zelo malo, zdaj pa lahko na osnovi življenjepisa in drugih novih virov spoznamo njegovo življenjsko zgodbo podrobneje.

V svojem življenjepisu, katerega tipkopis hrani Zgodo-

vinski arhiv Ptuj, je Guido orisal svoje vojaško šolanje in dosežke, predvsem pa se je osredotočil na svoje rusko ujetništvo in pobeg. Življenjepis ni datiran in naslovljen, zato lahko zgolj ugibamo o času in namenu njegovega nastanka. Glede na sklepni del besedila lahko življenjepis umestimo med leti 1939 in 1940, ko je v Ormožu pod vodstvom dr. Ariberta Brodarja začel delovati kulturbund.² Guido namreč piše, da se ne more pridružiti tej organizaciji, ker nima urejenega državljanstva. Iz tega lahko tudi domnevamo, da je bil življenjepis namenjen ustanovnim članom ormoškega kulturbunda, ki so ga vabili med svoje vrste.

Dejstva, opisana v življenjepisu, so podkrepljena še z arhivskimi dokumenti in članki, ki nam ponudijo še več podrobnejših informacij o Guidovem delovanju v času vojne, njegovem zajetju, pobegu iz ujetništva, zdravstvenih težavah in dolgi poti domov.

Življenjska zgodba Guida Georgievitsa do začetka

1. sv. vojne

Guido se je rodil 6. decembra 1882 v madžarskem mestu Cegléd Mathildi von Pongratz³ in Georgu Georgievitsu von Apadia.⁴ Kasneje so živeli v razkošni, a majhni palači na Bél Mátyás utca 75 v Bratislavi (palačo naj bi dal zgraditi Guidov oče leta 1890). Mathilda je živela v njej do leta 1914, po koncu vojne je palačo kupil bankir Dionýz Trebisch.⁶ Kasneje se je najverjetneje preselila na Bled, kjer so Pongratzi posedovali vile⁷ (tam je tudi umrla).

V družini so se rodili trije otroci, Guido je bil najstarejši, sledil je brat Georg (april 1885–31. 8. 1916)⁸ in najmlajša, Maria⁹ (1886–?).¹⁰

1 Ana Kaučič, prof. angleščine in zgodovine, Ljudska univerza Ormož.

2 Kaučič, 2021, str. 74–76.

3 Mathilde von Pongratz (Zagreb, 14. 9. 1855 – Bled, 6. 6. 1935), hči Guida in Jeanette von Pongratz, ter sestrčna Oskarja von Pongratza, očeta grofice Irme. Mathilde se je 13. 3. 1880 v Zagrebu poročila z Georgom pl. Georgievitsom von Apadia.

4 Georg pl. Georgievits von Apadia (Zagreb, 27. 11. 1837 – Bratislava, 24. 4. 1909), podmaršal (naziv ustreza sedanjemu generalpodpolkovniku).

5 Ulica je bila poimenovana po Mateju Belu (1684–1749), luteranskem pastoru in polihistorju, ki je živel in deloval v Bratislavi. Danes se imenuje Panenská ulica 11.

6 Dostopno na: <https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/2961-georgievitsov-palac-na-panenskej-ulici>, <https://bratislava.sme.sk/c/6800292/noc-literatury-sa-bude-tocit-okolo-palisad.html> [3. 9. 2022].

7 Hartman, Kaučič, 2020, str. 7.

8 V knjigi Geschichte des K.u.k. Husaren-Regimentes Graf Nádasdy No 9 je navedeno, da je Georg Georgievits von Apadia, Rittmeister padel 31. 8. 1916 v kraju Korytnica v bližini Varšave. Umrl je v spopadu z Rusi, njegovega trupla niso nikoli našli. Henriquez, 1930. Guidovo sodelovanje v bojih je opisano na straneh 113, 121, 122, 123, 130, 132 in 137.

9 Sestra Maria je nekaj časa živela tudi v ormoškem gradu, odselila se je leta 1944. Kaučič, 2019, str. 39.

10 Dostopno na: <https://www.geni.com/people/Mathilda-Georgievits-de-Ap%C3%A1dia/6000000036754009039> [3. 9. 2022].

Palača Georgievits v Bratislavi.¹¹

Nagrobnik Guidovega očeta na pokopališču Kozí brány v Bratislavi.¹²

Guidova mama Mathilda von Pongratz.¹³

Guidov brat Georg.¹⁴

¹¹ Dostopno na: https://sk.wikipedia.org/wiki/Georgievitsov_pal%C3%A1c#/media/S%C3%BAbor:Georgievitsov_pal%C3%A1c_3.jpg [3. 9. 2022].

¹² Dostopno na: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cintor%C3%ADn_pri_Kozí_br%C3%A1ne_Georgievits_de_Apadia_01.jpg [3. 9. 2022].

¹³ Fotografija je bila posneta v zagrebškem fotografskem ateljeju G. & I. Varga okoli 1880. leta.

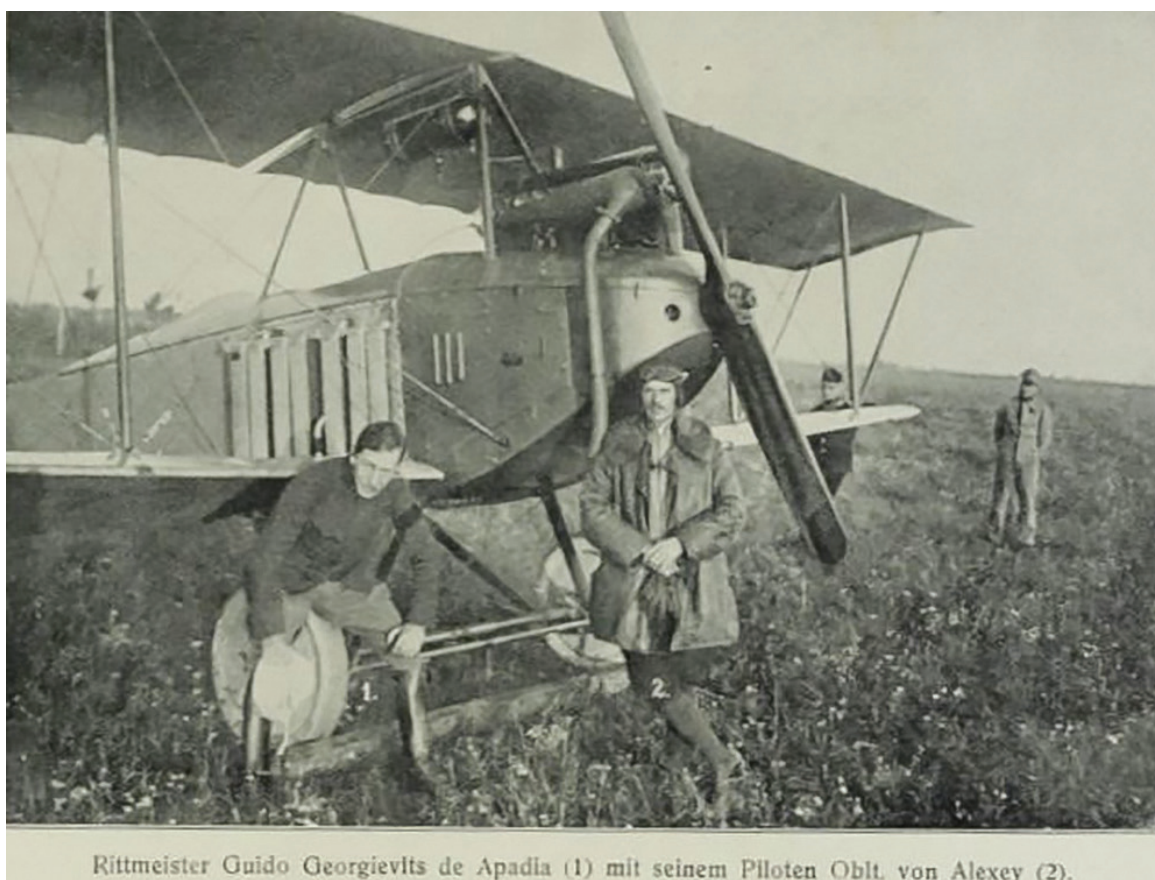
Dostopno na: <http://athena.muo.hr/?object=detail&id=40133> [3. 9. 2022].

¹⁴ Henriquez, 1930, str. 202.

Guido se je naprej šolal v Bratislavi, kjer je odraščal, nato je svoje vojaško znanje pridobil na Terezijanski vojaški akademiji (Theresianische Militärakademie) v Dunajskem Novem mestu (Wiener Neustadt). Postal je poročnik cesarsko kraljevega 9. huzarskega polka¹⁵ v Šopronu (Sopronu)¹⁶ in pridobil vojaški naziv Rittmeister.¹⁷ S svojim polkom je bil nastanjen v Bijeljini v Bosni in Rumi v Srbiji. Ker je opravil tečaj za uporabo mitraljeza, je bil v Rumi poveljnik voda strojničnega oddelka. Opravil je tudi tečaj za letalca, zato so ga ob začetku vojne¹⁸ premestili v 5. letalsko enoto¹⁹ v Novi Sad. Letalska enota je prispela v Novi Sad 26. julija 1914, 28. julija se ji je pridružil Guido kot izvidnik. V tem času so že sestavili in usposobili za let vseh šest letal ter določili

pilote in izvidnike, ki so v parih izvajali izvidniške prelete. Guido je bil skupaj z nadporočnikom Andreasom Alexajem. Ko je 5. avgusta Avstro-Ogrska napovedala vojno Rusiji, so letalsko enoto Flik 5 premestili na rusko fronto na letališče Żurawica blizu poljskega kraja Przemyśl; tja so prispeli 11. avgusta. Enota je potrebovala pet dni, da je pripravila letala za ponoven vzlet.

Guido in Alexaj sta vzletela 19. avgusta in poskušala izvedeti, ali so ruske čete že prečkale reko Vislo na odseku Józefów–Mniszew. Tri dni kasneje sta skupaj z drugim izvidniškim letalom letela nad poljskimi mesti Lublin–Chełm–Zamość (želeli so vedeti več o prisotnosti 4. ruske armade in njenem napredovanju proti jugu in jugovzhodu).

Guido Georgievits skupaj s svojim pilotom Alexajem.²⁰

15 **9. huzarski polk** (Husaren Regiment »Nádasdy« Nr. 9; huzarski polk »Grof Nádasdy« št. 9) – konjeniški polk avstro-ogrške vojske. Dostopno na: [https://wp-sl.wikideck.com/9._huzarski_polk_\(Avstro-Ogrska\)](https://wp-sl.wikideck.com/9._huzarski_polk_(Avstro-Ogrska)) [27. 8. 2022].

16 Mesto na madžarsko-avstrijski meji.

17 **Rittmeister** – zgodovinski vojaški čin za konjeniške častnike (stotnik ali nadkonjenik), ki so ga uporabljali v Nemčiji in Avstriji (v Nemčiji so ga odpravili leta 1945, v Avstriji je ostal kot policijski in žandarmerijski čin do leta 1978).

Dostopno na: <https://sl.wikipedia.org/wiki/Rittmeister> [27. 8. 2022].

18 **Prva svetovna vojna** (28. julij 1914 – 11. november 1918). Skorajda vsi razpoložljivi viri, od surovin, industrije do ljudi, so bili namenjeni vojskovanju in oskrbi bojišč. Glavno orožje so bili topovi, uporabljati pa so začeli tudi nova orožja, npr. mitraljez in bojne strupe. Mobiliziranih je bilo skoraj 65 milijonov in pol moških, življenje je izgubilo okoli 14 milijonov in pol vojakov in civilnih oseb, več kot milijon ljudi je ostalo beguncev. Vurnik, str. 8, 12, 13.

19 **Fliegerkompagnie 5** tudi **Flik 5**, letalska enota, poslana 26. julija 1914 v Novi Sad na letališče št. 5. 1. avgusta istega leta je bila premeščena v Petrovaradin. Kustan, Penz, str. 1.

20 Najverjetneje izvidniško letalo albatros B II oz. albatros B I (serija 21).

Dostopno na: <https://www.geni.com/people/GUID%C3%93-Lip%C3%B3t-Gy%C3%B6rgy-Guszt%C3%A1v-Georgievits-de-Ap%C3%A1dia/600000036760886964> [27. 8. 2022].

Naslednji dan je Guido ponovno šel v izvidnico, tokrat s pilotom, poročnikom Mandlom. Letela sta na liniji Lublin–Ivangorod.²¹ Zaradi bližanja noči sta morala zasilno pristati, pri čemer si je pilot Mandl poškodoval vretence.

Alexay in Guido sta 1. septembra dobila nalogo, da poletita v poljsko mesto Zwolen in pripravita poročilo o nemški enoti, ki naj bi padla v ruske roke. Njuno letalo ni nikoli prispelo do omenjenega mesta, saj je bilo sestreljeno nad Radom, kjer so ju zajeli ruski vojaki. Pilot Alexay je bil vojni ujetnik v ruskem kraju Wjatka; od tam je bil izpuščen.²²

Pobeg iz ruskega ujetništva

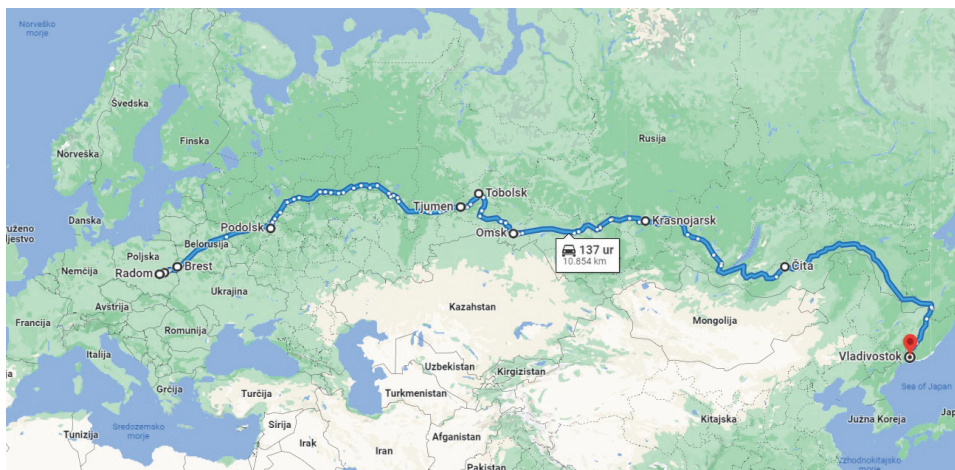
Za Guida se je z ruskim zajetjem začela prava kalvarija – s prečkanjem celotnega ruskega ozemlja v taborišče na skrajnem vzhodu države, prebegom na Kitajsko in popotovanjem okoli sveta na dolgi poti domov.

Akademik Bocsor Elemér v svojem članku *Magyar repülő hősök a világháborúban (Madžarski letalski junaki v prvi svetovni vojni)* navaja, da sta Alexay in Guido morala ugotoviti natančno lokacijo nemške enote, ki naj bi jo zajeli Rusi, in z njo vzpostaviti komunikacijo. Ob nizkem preletu predvidene lokacije so ju začeli obstreljevati Rusi in Alexay je bil tako hudo ranjen, da je izgubil zavest. Guido ga je uspel na kratko spraviti k zavesti, da sta lahko zasilno pristala blizu kraja Zwolen, nato je Alexay ponovno izgubil zavest. Guido ga je uspel

potegniti iz letala, kjer ga je moral pustiti, saj so nanju že začeli streljati kozaki. Čeprav je Guido uspel pobegniti v gozd, so ga kljub temu zajeli, odpeljali v štab ruskega korpusa in zaslíševali. Po Georgievitsovem poročilu, ki naj bi ga februarja 1918 predložil štabu vojske, so ga najprej odpeljali v Omsk preko Brest-Litovska²³ in nato z ladjo po Bajkalskem jezeru do Tobolska. Iz Tobolska naj bi ga odpeljali skozi Tjumen v Krasnojarsk in od tam v Razdol'noe²⁴ blizu Vladivostoka.²⁵

V knjigi *Geschichte des K.u.k. Husaren-Regimentes Graf Nádasdy No 9* lahko preberemo, da so ga iz mesta Radom najprej poslali preko Dęblina do Podolska (v bližini Moskve), kamor je prispel 21. septembra. Nadalje so pot nadaljevali do mesta Tjumen, od koder je želel pobegniti. To mu žal ni uspelo, zato je svojo pot vojnega ujetnika nadaljeval do mesta Krasnojarsk, nato do Harbina.²⁶ Kljub večkratnim poskusom Guidu ni uspelo pobegniti iz ujetništva. Nazadnje so ga poslali v taborišče v Razdol'noe, kjer je bil zaprt od 15. novembra 1914 do 14. januarja 1915.²⁷

Njegova pot se sicer v dveh različnih virih nekoliko razlikuje, vendar je, glede na geografsko lego omenjenih mest, pot najverjetneje potekala skozi Radom, Brest, Podolsk, Tjumen, Tobolsk, Omsk, Krasnojarsk, Čito, Harbin in Vladivostok.²⁸

Pot od Radoma do Vladivostoka na Google zemljevidu.

21 Mesto Ivangorod, danes Dęblin na Poljskem.

22 Kustan, Penz, str. 2–9.

23 Danes belorusko mesto Brest.

24 Razdol'noe, rusko naselje severno od Vladivostoka.

25 Elemér, 1939, str. 9.

26 **Harbin**, glavno in največje mesto kitajske province Heilongjiang. Konec 19. stoletja so ga zgradili Rusi (prevzeli so kitajsko območje zunanjje Mandžurije in začeli graditi železnico na relaciji Čito–Vladivostok).

27 Von Henriquez, 1930, str. 188, 189.

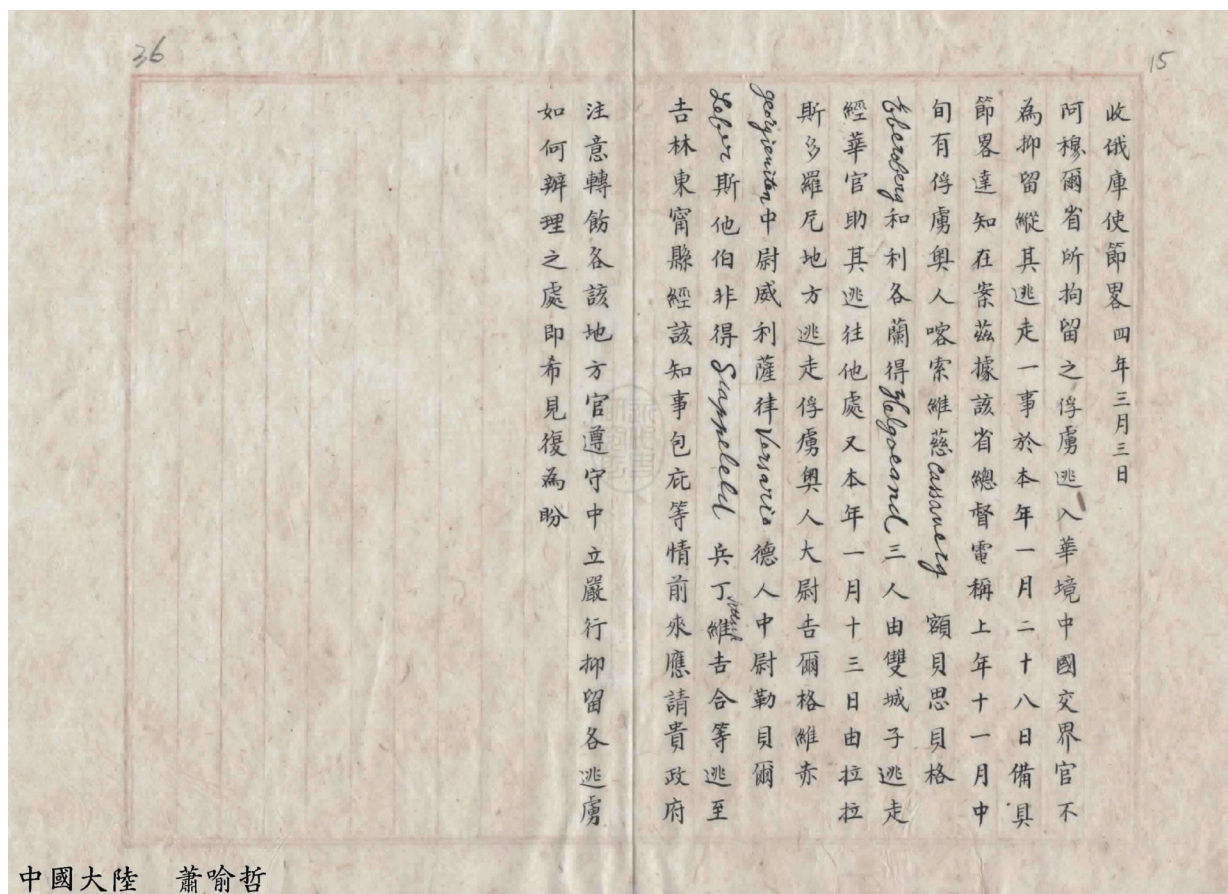
28 Celotna pot od Radoma do Vladivostoka je dolga približno 10.000 km.

Kmalu po Guidovem prihodu naj bi taborišče obiskala švedska misija, od katere naj bi prejel 500 rubljev. To je bila zanj še večja spodbuda, da je začel ponovno pripravljati načrt za pobeg. Izvedel je tudi, da je v taborišču desetik, ki je dolga leta živel na Kitajskem in se je znal sporazumevati v kitajščini. S pomočjo Guidovega načrta se je tako deset častnikov odločilo za pobeg na Kitajsko. Z denarjem so kupili prevleke za odeje in topla oblačila.²⁹ Sredi januarja je skupini dvanajstih ujetnikov (v njej je bil tudi Guido) uspelo pobegniti iz taborišča Razdol'noe proti kitajski meji. Zaradi hudega mraza so štirje ubežniki med potjo zmrznili, tri so ujeli, čez mejo je uspelo prebegniti le petim.³⁰ Med hojo proti meji so naleteli na topli vrelec, ki je bil kljub hudemu mrazu prekrit le s tanko plastjo ledu in je pod njihovimi nogami začel pokati. Guido si ni uspel sezuti mokrih čevljev, niti ni bilo možnosti, da bi zakurili, zato je utrpel hude ozeblin.³¹

V času Guidovega pobega in prebijanja skozi Kitajsko je bilo napisanih več telegramov, pisem in kratkih obvestil med različnimi pokrajinskimi uradniki, kitajskim zunanjim ministrstvom in avstrijskim odposlancem Arthurjem von Rosthornom,³² ki nam podrobneje prikažejo, s kakšnimi zdravstvenimi težavami se je takrat Guido soočal.

Dokumenti so bili izmenjani med uradniki okrožij Dongning in Yanji ter iz province Jilin na Kitajskem. Dokumente sta v tajskem inštitutu *Institute of Modern History of the Academia Sinica* odkrila, raziskala in prevedla v angleščino Xiao Hong in Xiao Yuzhe.³³

Guidu je uspelo pobegniti iz ruskega vojnega ujetništva januarja 1915 – prvi dokument datira na 27. januar, ko je pokrajinski uradnik iz province Jilin obvestil kitajsko ministrstvo za zunanje zadeve, da so 23. januarja nemški

Kitajski dokument: 03-36-104-01-015.

Hrani: *Institute of Modern History of the Academia Sinica*.

29 Elemér, 1939, str. 9.

30 Von Henriquez, 1930, str. 188, 189.

31 Elemér, 1939, str. 9. Elmer navaja 10 ubežnikov, Henriquez 12, v Guidovem življenjepisu pa je omenjenih ubežnikov 9 (+ on?). Kateri vir je torej najbolj zanesljiv, težko opredelimo.

32 **Arthur von Rosthorn** (Dunaj, 14. april 1862 – Waldegg, 17. december 1945). Avstrijski diplomat in sinolog; v letih od 1911 do 1917 odposlanec v Peking. Dostopno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Arthur_von_Rosthorn [28. 8. 2022].

33 Xiao Hong, podpredsednik filatelističnega društva in urednik njihove strokovne publikacije v kitajskem mestu Changzhou, provinca Jiangsu. Hong raziskuje pošto zgodovino na Kitajskem v času 1. svetovne vojne, sin Xiao Yuzhe pomaga pri raziskovanju, zbiranju in arhiviranju najdenega gradiva.

stotnik, trije poročniki in vojak pobegnili preko rusko-kitajske meje v kitajsko okrožje Dongning. Ruski uradniki so jim sledili in zahtevali, da jih kitajski uradniki nemudoma vrnejo, kar pa so ti zavrnil, saj so bili po haaški konvenciji³⁴ zavezani k nevtralnosti. V tem času je tudi ruski posebni odposlanec in pooblaščenec ministra poslal kitajskemu zunanjemu ministrstvu dokument, v katerem je opisal pobeg petih ubežnikov v Dongning v kitajsko provinco Jilin; v njem tudi obtožuje kitajske uradnike, da so ti pomagali pri njihovem pobegu.³⁵

Ker so ubežniki trpeli zaradi ozeblin in bili brez hrane in pijače, so jim kitajski uradniki nudili hrano, zatočišče in oskrbo.³⁶

1. februarja 1915 je uradnik iz okrožja Dongning obvestil pokrajinskega uradnika iz province Jilin, da eden od peterice zna rusko, zato so jih izprašali o njihovem pobegu. Ubežniki so trdili, da so jih zajeli Rusi in jih imeli v ujetništvu. Skupaj naj bi pobegnili na megleni 1. januar po starem ruskem koledarju (14. januar po gregorijanskem koledarju).³⁷ Ko so prehodili približno 15 km, so srečali okoli trideset let starega ruskega moškega in ga prosili, naj jih usmeri proti Kitajski. Na poti so srečali tudi tri Korejce, ki so imeli vozova z volovsko in konjsko vprego. Rus je Korejce prosil, naj ubežnike pospremijo do kitajskega območja, nato je odšel svojo pot. Korejci so jih pospremili do gostišča v okrožju Dongning, raztovorili vozova in se podali naprej sami. Ko so lokalni uradniki izvedeli za ubežnike, so jih namestili na policijski postaji in jim vsak dan nudili hrano. Ubežnike so zaradi poslabšanja vremenskih razmer lahko prepeljali iz okrožja Dongning v okrožje Yanji komaj 19. februarja

1915. V ta namen so dongninški uradniki posebej zanje najeli vozila in jih s policijskim spremstvom odpeljali v okrožje Yanji (tja so prispeli 28. februarja).³⁸

2. marca je pokrajinski uradnik iz Jilina poslal telegram na ministrstvo za zunanje zadeve. V njem jih je obvestil, da je pet vojnih ujetnikov prispelo v okrožje Yanji. Sporočeno je bilo tudi, da imata dva hude ozeblin in sta v smrtni nevarnosti, če ne bosta nemudoma deležna zdravniške oskrbe. Zaradi slabih razmer, ki so vladale v lokalni bolnišnici, so želeli poslati ubežnike v harbinsko bolnišnico; za njihovo tamkajšnje zdravljenje so določili glavnega zdravnika Wu Lien Teha.³⁹ Istočasno je ta prejel telegram ministrstva za zunanje zadeve, naj gre oskrbet ubežnika z ozeblinami (ker sam ni mogel odpotovati, je poslal zdravnika iz Jilina, da bi ta ustrezno oskrbel ranjenca).⁴⁰

Avstrijski oficir je bil sprejet 16. marca; zaprosil je, naj mu odstranijo samo nagnite in uničene dele stopala, vendar mu je tamkajšnji zdravnik svetoval, da bi bilo bolje amputirati celotno stopalo. Oficir je trdil, da je bolnišnica preslabo opremljena, zato je želel, da ga operira nemški zdravnik, ki naj bi bil že napoten v to bolnišnico. Po dogovoru z zunanjim ministrstvom so se tako odločili počakati na nemškega zdravnika. Prišel je zdravnik Wolf, nemški pomorski kirurg. Zahteval je, naj ranjenca čim prej odpeljejo v nemško bolnišnico v Peking ali v splošno bolnišnico v Šanghaj (svojo pomoč je pri tem ponudil tudi avstrijski odposlanec).⁴¹ Kljub dobrim namenom, sta oba ranjenca ostala v bolnišnici v okrožju Yanji, saj so bile zaradi spomladanskega taljenja snega in ledu ceste blatne in težko prehodne. Ranjencema (eden je bil Guido Georgievits) so v bolnišnici v okrožju

34 **Haaški konvenciji leta 1899 in 1907** so mednarodni dogovori sklenjeni na Prvi in Drugi haaški mirovni konferenci v Haagu, ki skupaj z Ženevskimi konvencijami tvorijo temeljne kodifikacije veljavnega vojnega in humanitarnega mednarodnega prava, ki je bilo takrat še v nastajanju. Dostopno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Haa%C5%A1ki_konvenciji_leta_1899_in_leta_1907 [15. 10. 2022].

35 Institute of Modern History of the Academia Sinica (dalje Sinica), oznaka dokumenta: 03-36-104-01-015.

36 Sinica, oznaka dokumenta: 03-36-104-01-001.

37 Guido navaja v življenjepisu 12. januar.

38 Sinica, oznaka dokumentov: 03-36-104-01-006 in 03-36-104-01-028.

39 Sinica, oznaka dokumenta: 03-36-104-01-011. **Wu-Lien-teh** (Penang, 10. marec 1879 – Penang, 21. januar 1960), malajski zdravnik kitajskega porekla. Najbolj znan po svojem delu v javnem zdravstvu še posebej v času mandžurske kuge 1910/11, ko je izumil Wujevo masko, predhodnico današnjega N95 respiratorja. Leta 1935 je bil nominiran za Nobelovo nagrado za medicino. Dostopno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Wu_Lien-teh [31. 10. 2022].

Ob tem se zastavlja vprašanje, zakaj so se kitajski uradniki obrnili na tako eminentnega kitajskega zdravnika. Za odgovor je morda treba pogledati širše: Republika Kitajska je bila ustanovljena leta 1911 in takrat v mednarodnem političnem okolju ni bila pomembna. V poznem 19. in v začetku 20. stoletja je bila večkrat napadena in po mirovnih pogodbah je bila vedno dolžna predati svoj del ozemlja, plačati odpravnine, dovoliti odprta pristanišča, se odreči carinam in podobnim ukrepom. Ob izbruhu 1. sv. vojne je bila zato strogo nevtralna država do vojskujočih se držav; striktno se je tudi držala pravil pri skrbi za vojne ujetnike in ranjence in zagotovo je ta odlična skrb za nemške in avstrijske vojne ujetnike pripomogla k izboljšanju njenega mednarodnega položaja.

40 Sinica, oznaka dokumentov: 03-36-104-01-014 in 03-36-104-01-019.

41 Sinica, oznaka dokumentov: 03-36-104-01-023, 03-36-104-01-025 in 03-36-104-01-026.

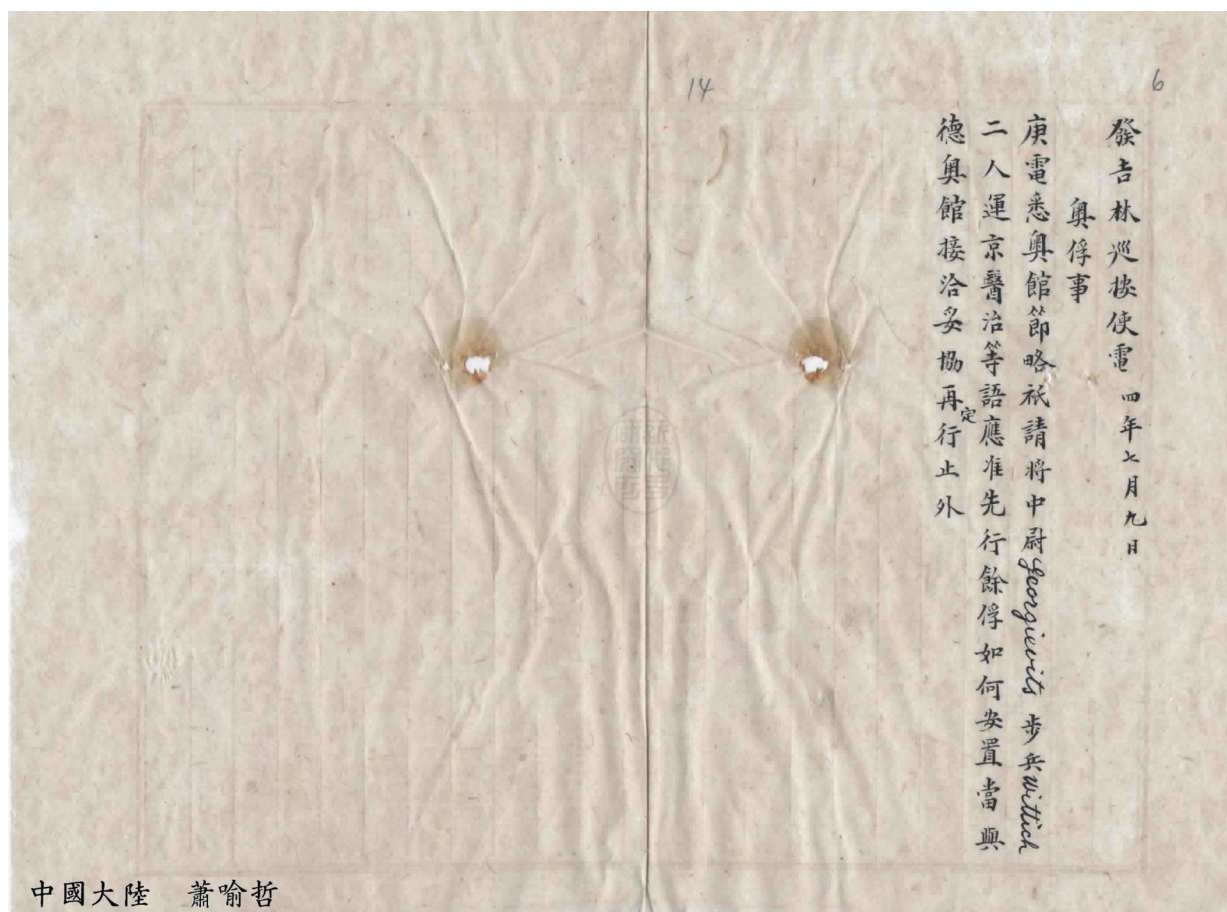
Yinji sicer oskrbeli rane, vendar sta trdila, da imata zraven ozeblin tudi notranje bolezni, zato sta ponovno zahtevala premestitev v boljšo bolnišnico.⁴²

V tem času se je za ranjena ujetnika zavzel tudi avstrijski odposlanec von Rosthorn. 5. marca je na kitajsko zunanjo ministrstvo poslal pismo, v katerem jih je opomnil, da so njihovi uradniki že predhodno obljubili možnost dostavitve predmetov in pisem avstrijskim vojnim ujetnikom v Yanjiju. Izrazil je tudi zahtevo, da želi ujetnikom dostaviti 200 srebrnikov. Guido je sredi aprila od odposlanca res prejel 200 srebrnikov.⁴³

Nemški zdravnik Roman je v bolnišnico prispel šele konec aprila; pri Guidu se je odločil amputirati stopalo. Tudi on je zahteval, da je treba oba pacienta premestiti v boljšo bolnišnico v Peking ali Šanghaj.⁴⁴ Iz poročila, ki ga je zdravnik Roman poslal kitajskemu zunanjemu

ministrstvu, je še razvidno, da je za ranjenca dobro poskrbljeno in da dobro okrevata. Poročnik Georgievits je imel zelo resne ozeblin in znake odpovedi srca. Tako so mu 1. maja amputirali levo golenico in prste ter del desnega stopala zaradi poškodbe kože in kosti. Čeprav je bilo njegovo zdravstveno stanje takrat še stabilno, je zaradi slabega stanja bolnišnične zgradbe zahteval, da Georgievitsa nemudoma premestijo, saj bo le tako imel večje možnosti za preživetje.⁴⁵ Zahteve nemškega zdravnika o premestitvi v boljšo bolnišnico so bile seveda utemeljene, vendar je bilo zaradi taljenja snega in slabih prehodnosti cest to težko izvedljivo, pot je bila tudi precej dolga in nevarna za Guidovo zdravje.

V tem času so potekali tudi dogovori na diplomatski ravni (med kitajskim zunanjim ministrstvom in avstrijskim odposlancem), vmes so celo prosili japonsko ambasado za dovoljenje za prevoz ranjenca z vlakom po južni

Kitajski dokument 03-36-104-02-006.

Hrani: *Institute of Modern History of the Academia Sinica*.

42 Sinica, oznaka dokumentov: 03-36-104-01-032 in 03-36-104-01-035.

43 Sinica, oznaka dokumentov: 03-36-104-01-016 in 03-36-104-01-034.

44 Sinica, oznaka dokumentov: 03-36-104-01-043 in 03-36-104-01-049.

45 Sinica, oznaka dokumenta: 03-36-104-01-070.

46 **South Manchuria Railway**, železniška proga, ki so jo konec 19. stoletja zgradili Rusi v kitajski pokrajini Mandžuriji. Ko je leta 1905 Japonska premagala Rusijo v rusko-japonski vojni, si je Japonska to železnico prisvojila (povezovala je mesti Harbin in Port Arthur (danes Lüshun Port)). Dostopno na: https://en.wikipedia.org/wiki/South_Manchuria_Railway#Network [16. 10. 2022].

47 Sinica, oznaka dokumentov: 03-36-104-01-050 in 03-36-104-01-053.

mandžurski železnici⁴⁶ iz Jilina do Tjandžina ali Pekinga, vendar je Japonska to prošnjo zavrnila.⁴⁷ Šele konec junija sta oba avstrijska ranjenca, poročnik Georgievits in vojak Wittich, skupaj z nemškim zdravnikom prispela v Jilin, od koder sta v začetku junija pot nadaljevala v Peking.⁴⁸

Oba ranjenca sta se konec julija v Fengtianu⁴⁹ vkrcala na vlak in nadaljevala pot v Tjandžin, kjer so ju namestili v nemško bolnišnico. Ker je imel Guido še vedno težave z nogo, so ju odpeljali do Pekinga; tja sta prispela 30. julija.⁵⁰ 18. 8. sta se o njuni usodi pogovarjala kitajski zunanji minister in avstrijski ministrski svetovalec, ki je s seboj prinesel izdano zdravniško potrdilo, da sta oba ujetnika fizično nesposobna za nadaljnje sodelovanje v vojni.⁵¹

Ko je Guido prejel potrdilo, da ni več sposoben za fronto, se je njegovo popotovanje nadaljevalo. Žal za to obdobje ni na voljo drugih dokumentov, ki bi podprli Guidov življenjepis. Znano je, da se je njegovo popotovanje nadaljevalo čez Japonsko, Tihi ocean do Havajev, nato v San Franciso in New York in od tam preko Atlantika proti Nizozemski. 11. oktobra 1915 so ladjo, na kateri je potoval, zajeli Angleži pri Kirkwallu pri otočju Orkney in ga internirali na otok Man, kjer je preživel vojno obdobje vse do leta 1918, ko so ga končno izpustili na prostost.⁵²

Kratek pregled poštnih zgodovine na Kitajskem

Pred prvo svetovno vojno so potovala pisma iz Kitajske v Evropo po transibirski železnici, kar je običajno trajalo od 15 do 20 dni. Med vojno je bila ta železniška ruta prekinjena, zato so pisma potovala z ladjo, najprej v Združene države Amerike in šele nato v Evropo, zaradi česar je minilo vsaj dva meseca, preden so prispela do naslovnika.

Pred prvo svetovno vojno je dele Kitajske koloniziralo zavezništvo osmih držav (Nemčije, Japonske, Rusije, Avstro-Ogrske, Britanije, Francije, Italije in Združene države Amerike). Te države so vzpostavile poštno urade na Kitajskem in jih poimenovali »*Poštna storitve v tujini*«.

Ko je v Evropi že divjala vojna, je Japonska začela vojno za prevzem nemške kolonije Qingdao na Kitajskem. Tamkajšnji nemški vojaki so v strahu pred japonskimi vojaki torpedirali svojo lastno bojno ladjo in se predali kitajski vojski. Zajete vojake so namestili v kraju Nanjing in od tam so lahko ti pošiljali svoja pisma neposredno preko tamkajšnjega nemškega poštne urada.

V času, ko je Guido pobegnil na Kitajsko, je bil severni-vzhodni del Kitajske pod japonskim in ruskim vplivom. V tem delu Kitajske nemški ali avstrijski poštni urad ni več deloval, zato so vojni ujetniki, ki so pobegnili na Kitajsko, lahko pošiljali svoja pisma samo preko kitajskih poštne uradov.

Med 1. svetovno vojno je Rusija zajela veliko ujetnikov in jih poslala v taborišča na Daljnem vzhodu. Zaradi ostrega vremena in površnosti paznikov je ogromno vojnih ujetnikov pobegnilo iz taborišč v divjino, veliko jih je prebegnilo tudi na Kitajsko. Kasneje, ko je število vojnih ujetnikov pobeglih na Kitajsko naraslo, so vzpostavili taborišča na še več lokacijah. Pobegli ujetniki so napisali in poslali veliko pisem; ohranjena nam danes omogočajo vpogled v raziskovanje poštnih zgodovine (na začetku vojne Kitajska pisem ni cenzurirala. K temu so pristopili šele avgusta 1917, ko je Kitajska napovedala vojno Nemčiji in Avstriji).⁵³

Glede na obravnavano temo je treba omeniti zelo zanimiv in redek materialni vir iz tega obdobja. Gre za pisemsko ovojnico, naslovljeno na ormoško grofico Irmo Wurmbrand; žigosana je bila 1. februarja 1915 v okrožju Dongning, dostavljena v Ormož pa konec aprila 1915.

Na ovojnici, ki jo je Guido poslal grofici Irmi, je nalepljeno belo pero. Pisma s peresom, znana kot »Fjäderbrev« na Švedskem, so bila popularna v švedskem in finskem poštnem sistemu najverjetneje v 18. in 19. stoletju. Lepljenje peres na kuverte je izražalo nujnost vsebine v kuverti. Na Kitajskem so se tega posluževali že v 2. stoletju pr. n. št. Najverjetneje si lahko pero razlagamo kot domiselno asociacijo na ptice in njihovo hitrost oz. zmogljivost preleteti izjemne razdalje.⁵⁴

48 Sinica, oznaka dokumentov: 03-36-104-01-065, 03-36-104-01-068, 03-36-104-02-006 in 03-36-104-02-012.

49 Guido ga imenuje z mandžurskim imenom Mukden.

50 Sinica, oznaka dokumentov: 03-36-104-02-019, 03-36-104-02-020, 03-36-104-02-022 in 03-36-104-02-029.

51 Sinica, oznaka dokumenta: 03-36-104-02-042.

52 Von Henriquez, 1930, str. 190.

53 Opis sta pripravila Xiao Hong in Xiao Yuzhe.

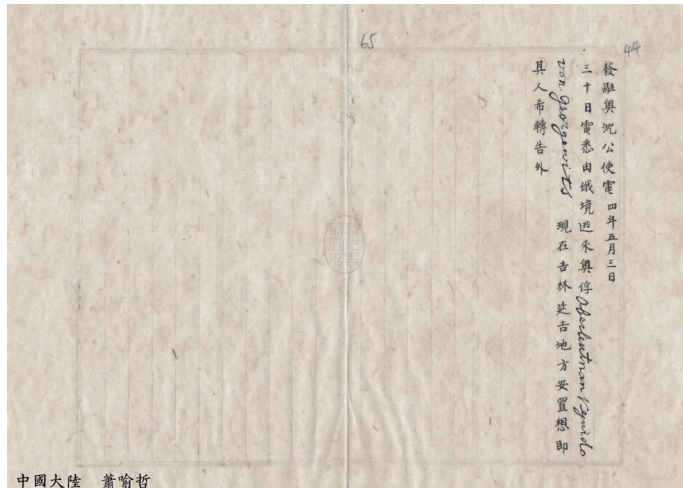
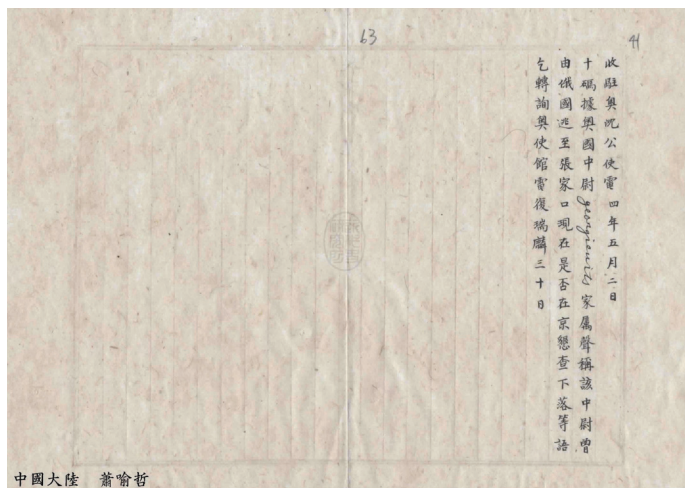
54 Opis sta pripravila Xiao Hong in Xiao Yuzhe.

Naslovna stran ovojnice, naslovljena na grofico Irmo.

Belo pero na hrbtni strani ovojnice.

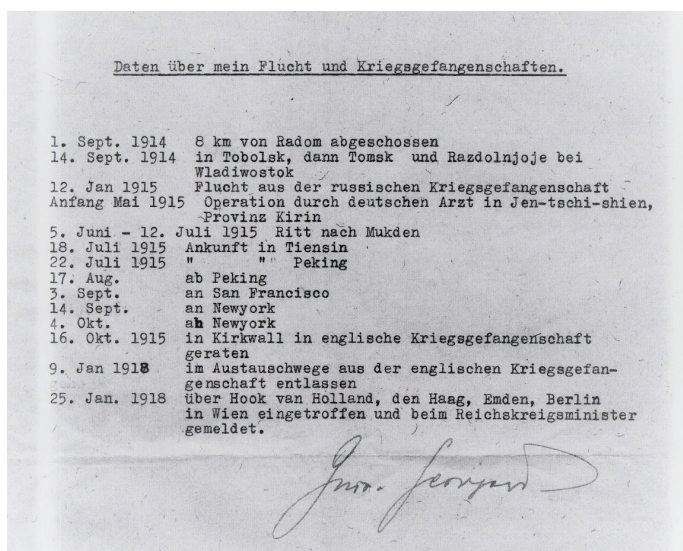
Kitajska dokumenta 03-36-104-01-041 in 03-36-104-01-044.
Hrani: Institute of Modern History of the Academia Sinica.

Ovojnico sta Xiao Hong in Yuzhe kupila na dražbi, in čeprav pisma ob nakupu ni bilo v kuverti, lahko domnevamo, da ga Guido napisal in poslal grofici Irmi, čeprav njegova vsebina ni znana. Ob tem se porajajo vprašanja, zakaj je pisal ravno njej, o čem ji je pisal in kaj je od nje pričakoval. Željenih odgovorov verjetno ne bomo dobili, zato lahko zgolj uganemo.

Pismo je bilo poslano v začetku leta 1915, ko je bil Guido vojni ujetnik, na begu, sredi neznanega kitajskega ozemlja, z resnimi ozeblinami na nogah. Oče je bil takrat že šest let mrtev, brat Georg vojak nekje na fronti, mama se je v letu 1914 iz Bratislave preselila in ni znano, ali je Guido o tem sploh kaj vedel. Ob vseh preostalih sorodnikih se je obrnil na grofico Irmo; verjetno zato, da bi mu kako pomagala.

Glede na ohranjene dokumente, je bila najverjetneje prav grofica Irma tista, ki se je v začetku maja 1915 obrnila na kitajskega odposlanca v Avstro-Ogrski na Dunaju in zaprosila za informacije o tem, kje je Georgievits, po tem,

ko je pobegnil iz Rusije v kitajsko mestce San-Cha-Kou. Kitajsko ministrstvo za zunanje zadeve je Guidov pobeg in trenutno nastanitev sporočilo odposlancu v Avstrijo,⁵⁵ zato lahko domnevamo, da je bila o tem seznanjena tudi Irma.

Guidov življenjepis.⁵⁶

⁵⁵ Sinica, oznaka dokumentov: 03-36-104-01-041 in 03-36-104-01-044.

Lebenslauf.

Guido Georgievits von Apadia, Rittm. a.D., geboren in Czegled, Kom. Pest, Ungarn, am 6. Dez. 1882 als Sohn des k.u.k. Feldmarschalleutnants Georg Georgievits von Apadia und Mathilde, geb. von Pongratz, absolvierte im Jahre 1902 die achtklassige Realschule samt Reifeprüfung in Pressburg (Pozsony, Ungarn).

Vom Sept. 1902 bis Aug. 1905 war ich Militärakademiker in der k.u.k. Theresianischen Militärakademie in Wienerneustadt und wurde als Leutnant zum k.u.k. 9. Husarenregiment in Sopron ausgemustert. Ich absolvierte zwei Kavallerie-Brigadeschulen in Székesfehérvár 1906/7 und in Szombathely 1907/8. 1909 war ich bei den Kaisermanövern Ordnonanzoffizier des nachmaligen Generalfeldmarschalls Freiherrn von Böhm-Ermolli. Vom 1909 bis 1911 war ich in das k.u.k. Militärreitlehrerinstitut in Wien abkommandiert, welches ich absolvierte. Während dieser Zeit nahm ich an mehreren nationalen und internationalen pferdesportlichen Springkonkurrenzen teil. Vom Jahre 1911 an war ich bei meinem Regiment in St. Georgen bei Pressburg, Bijeljina in Bosnien und Ruma in Slawonien. Ich wurde in dieser Zeit zweimal abkommandiert: zum MG-Kurs in Bruck a.d. Leitha und zum Fliegerkurs in Wien-Fischamend; beide Kurse habe ich absolviert. 1913/14 war ich und mein Bruder Georg, der im Weltkrieg gefallen ist, Zugskommandanten der MG-Abteilungen meines Regiments in Ruma.

Bei Ausbruch des Weltkrieges wurde ich von meinem Regiment zur Fliegertruppe (1. Fliegerregiment, 5. Komp.) nach Neusatz abkommandiert. Ich flog als Beobachteroffizier gleich nach der Mobilisierung über Serbien, dann an der Ostfront, wo mein Flugpark dem AOK unterstellt war. Bei einem Feindflug wurde mein Pilot durch ein Gewehrgeschoss schwer verwundet und der Apparat schwer beschädigt, sodass wir bei Radom auf russischem Gebiet niedergehen mussten. Wir landeten in der Mitte einer russischen Kavalleriedivision, hier erfolgte am 1. Sept. 1914 meine Gefangennahme. Nachdem ich in verschiedenen russischen Lagern Kriegsgefangener war, wurde ich mit deutschen Fliegern, darunter Hauptmann Gröber, Kommandant des LZ IX, der ebenfalls abgeschossen wurde, nach Razdolnoje, westlich Wladiwostok, gebracht.

Hier habe ich mit mehreren deutschen und österreichischen Kameraden die Flucht aus dem Lager am 12. Jan. 1915 bei mehr als minus 42 Grad unter Null unternommen. Mit Hilfe chinesischer Opiumhändler erreichten wir San-Cha-Kou, wo wir von 9 entflohenen Kriegsgefangenen 4 Offiziere und ein Unteroffizier eintrafen. Die übrigen 4 Teilnehmer, darunter der Kommandant des LZ IX, haben den Erfrierungstod erlitten. Bei der Flucht habe ich mir den linken Fuss und alle Zehen des rechten Fusses erfroren. Die Amputation der erfrorenen Glieder wurde durch einen deutschen Arzt, den mir der deutsche Hilfsverein in Tiensin schickte, im Mai 1915 vorgenommen. Hierauf ritt ich bis Mukden, wo ich am 12. Juli eintraf. Von hier mit der transsibirischen Bahn nach Tientsin, Peking, wo ich mich beim österr.-ung. Gesandten, Exz. von Rosthorn meldete. Ich wurde durch das chinesische Auswärtige Amt ermächtigt China zu verlassen und reiste über Shanghai, Tokio, Honolulu, San Francisco nach New York. Hier schiffte ich

mich, nachdem ich mich beim österr.-ung. Botschafter Exz. Dumba gemeldet hatte, am 4. Okt. 1915 auf dem dänischen Dampfer "United States" nach Kopenhagen ein. Bei den Orkney-Inseln wurde das neutrale Schiff in den Hafen von Kirkwall gebracht, wo ich von der Prisenmannschaft mit mehreren anderen deutschen Staatsbürgern von Bord geholt wurde. Meine Internierung erfolgte zunächst in Edinburgh, dann Wakefield. In Stratford wurde ich ein Lager für Austauschgefangene gebracht, doch wurde meine Entlassung dadurch vereitelt, dass dem Auswärtigen Amte in London durch einen Brief aus Österreich meine Flucht und mein Offiziersrang bekannt wurde. Hierauf wurde ich in das German Hospital gebracht. Da ich dort einen Fluchtversuch machte, wurde ich nach dem Alexandra-Palace in London versetzt, verhalf hier einem österr.-ung. Marineoffizier zur Flucht und wurde nach Liverpool gebracht. Dort wurde ich in ein Gefängnis gesperrt und schliesslich auf die Isle of Man befördert. Hier blieb ich im Douglas-Camp, bis ich am 9. Jan. 1918 als Austauschgefangener England verlassen konnte. In Wien meldete ich mich am 25. Jan. 1918 beim Kriegsminister. Ich erhielt meinen Rang als Rittmeister und den Eisernen Kronen Orden III. Kl. mit Kriegesdekoration und Schwertern und wurde aus Gesundheitsrücksichten für mehrere Monate beurlaubt.

Ich heiratete im Herbst 1918 die Witwe nach dem im Weltkrieg gefallenen Grafen Wilhelm Wurmbrand-Stuppach, Irma, geb. von Pongratz. Der Zusammenbruch im Jahre 1918 traf mich in Friede, da, wo ich meinen ständigen Wohnsitz seit dieser Zeit habe und das Gut bewirtschafte.

Ich habe seit dem Jahre 1918 in keinem Staate irgendeinen militärischen Dienst geleistet, auch keinerlei Gehalt oder Invalidenunterstützung bezogen. Mit meinen, während der Kriegsgefangenschaft aufgelaufenen Gebühren ist ein Rechnungsführeroffizier in die damalige Tschechoslowakei geflüchtet; ich habe versucht diese Gebühren rückerstattet zu erhalten, doch ohne Erfolg.

Meine derzeitige Staatsangehörigkeit würde, da ich in Pressburg heimatberechtigt bin, die slowakische sein; doch habe ich diese laut § 1 Punkt 2 des slowakischen Gesetzes 255/39 (des slowakischen Staatsgesetzes), weil ich mich zu einem bereits versäumten Zeitpunkte nicht gemeldet habe und auch der slowakischen Sprache nicht mächtig bin, verloren. Vor 2 Jahren habe ich bei der slowakischen Gesandtschaft in Belgrad um meine formelle Entlassung aus dem Staatsverbande angesucht, doch wurde meine Gesuch bis heute nicht erledigt.

Als Ausländer konnte ich dem Deutschen Kulturbunde vor der Besetzung Slowakiens laut Gesetz nicht beitreten, doch war ich unterstützendes Mitglied desselben. Meine Gesinnung für das deutsche Volk und den Kampf der deutschen Wehrmacht, die heute gegen die gleichen Feinde kämpft, gegen die ich im ersten Weltkrieg gekämpft habe, ergibt sich aus dem von mir Erlebten und meiner militärischen Erziehung zwangsläufig.

Guidov življenjepis.⁵⁶

ŽIVLJENJEPIS

(napisal Guido Georgievits)

Guido Georgievits von Apadia, Rittmeister a. D.,⁵⁷ rojen 6. decembra 1882 v Czegledu, župnija Pešta, Madžarska, očetu Georgu Georgievitsu von Apadia, c. kr.⁵⁸ podmaršalu in materi Mathildi, rojeni von Pongratz. Osemletno realko sem končal leta 1902 z zrelostnim izpitom v Bratislavi (Pozsony, Madžarska).

Od septembra 1902 do avgusta 1905 sem bil gojenec Terezijanske vojaške akademije v Dunajskem Novem mestu in tako postal poročnik cesarsko-kraljevega 9. huzarskega polka v Sopronu. V letih 1906/7 sem obiskoval konjeniško-brigadno šolo v Székesfehérváru (Stolni Beli grad) in nato še dve leti, 1907/8 v Szombathelyu (Sombotel). Leta 1909 sem bil na vojaških manevrih pribočnik feldmaršalu gospodu von Böhm-Ermolli.⁵⁹ Med leti 1909–1911 sem študiral na c. kr. vojaškem inštitutu za učitelje jahanja in zaprek na Dunaju in ga uspešno končal. V tem obdobju sem se udeležil različnih nacionalnih in mednarodnih tekem v preskakovanju ovir.

Od leta 1911 sem bil s svojim polkom v krajih Svätý Jur pri Bratislavi, Bijeljina v Bosni in v Rumi v Slavoniji.⁶⁰ V tem času sem bil dvakrat premeščen; v kraju Bruck a.d. Leitha sem opravil tečaj za rokovanje z mitraljezom in nato v bližini Dunaja, v Fischamendu, še tečaj za pilota. V letih 1913/14 sva bila z bratom Georgom (umrl v vojni) poveljnika voda v enoti mojega polka v Rumi.

Ob izbruhu svetovne vojne sem bil iz svojega polka premeščen v letalsko enoto (1. Fliegerregiment, 5. Komp.) v Novi Sad. Takoj po mobilizaciji sem letel kot izvidnik nad Srbijo, kasneje pa nad vzhodno fronto, kjer je bila moja letalska enota podrejena vrhovnemu poveljstvu avstro-ogrske armade. Pri enem od bombnih napadov je bil moj pilot med obstreljevanjem težje ranjen, letalo pa precej poškodovano (pri kraju Radom na ruskem ozemlju sva zato morala leteti

⁵⁶ SI_ZAP/390 Gosposčina Ormož, škatla 1, ovoj 5. Iz nemščine prevedla avtorica prispevka.

⁵⁷ Nemška kratica a.D. (außer Dienst, v pokoju ali bivši). Guido je ohranil naziv, vendar kot Rittmeister več ni bil aktiven.

⁵⁸ C. kr. – cesarski in kraljevi.

⁵⁹ Baron Eduard von Böhm-Ermolli, (Ancona, 12. februar 1856 – Opava, 9. december 1941), italijansko-avstrijski feldmaršal.

Dostopno na: https://sl.wikipedia.org/wiki/Eduard_von_B%C3%B6hm-Ermolli [27. 8. 2022].

⁶⁰ Ruma je danes naselje v Srbiji.

precej nizko). Pristala sva sredi ruske konjeniške divizije in tu so me 1. septembra 1914 zajeli. Kot vojaški ujetnik sem bil v različnih ruskih taboriščih. Skupaj z nemškim pilotom, kapitanom⁶¹ Grünerjem, poveljnikom LZ IX,⁶² ki je bil prav tako sestreljen, so naju deportirali v Razdolnjoje zahodno od Vladivostoka.

Od tu smo z več nemškimi in avstrijskimi kameradi v hudem mrazu (pri več kot -42 stopinjah) pobegnili iz lagerja 12. januarja 1915. S pomočjo kitajskih tibetapcev opija smo prispeli v San-Cha-Kou,⁶³ kjer smo še srečali od devetih pobeglih ujetnikov štiri oficirje in enega podoficirja. Preostali štirje ujetniki, med njimi tudi poveljnik LZ IX, so umrli zaradi ozeblin. Med pobegom so mi ozebli vsi prsti na desni nogi in levo stopalo. Odmrle dele telesa mi je maja 1915 amputiral nemški zdravnik, ki ga je poslala nemška sanitetna služba iz Tjandžina..⁶⁴ Od tu sem odjezdil v Mukden;⁶⁵ prispel sem 12. julija. Naprej sem potoval s transibirsko železnico do Tiensina.⁶⁶ Javil sem se avstro-ogrskemu poslancu, ekscelenci von Rosthornu. Kitajsko zunanje ministrstvo me je nato pooblastilo za odhod in lahko sem potoval naprej: preko Šanghaja,⁶⁷ Tokia, Honoluluja, San Francisca do New Yorka. Tukaj sem se javil avstro-ogrskemu veleposlaniku, ekscelenci Dumba,⁶⁸ in nato 4. oktobra 1915 z danskim parnikom »United States« odplul proti Kopenhagenu. Na otočju Orkney je nevtralna ladja morala pristati v pristanišču Kirkwall in tu so zajeli vse nemške državljane na ladji. Interniran sem bil v Edinburg in nato v Wakefield. V Stratfordu so me poslali v lager za izmenjave vojnih ujetnikov. Mojo izpustitev so preprečili, dokler ni zunanje ministrstvo v Londonu obvestilo Avstrije o mojem pobegu in vojaškem činu. Od tu so me premestili v nemško bolnišnico. Da ne bi imel možnosti za pobeg, so me premestili v palačo Alexandra⁶⁹ v Londonu (tu sem pomagal pri pobegu avstro-ogrskega mornariškega častnika). Od tu so me odpeljali v Liverpool, me zaprli v ječo in nazadnje premestili na otok Man; ostal sem v Campu Douglas vse do 9. januarja 1918 (kot vojni ujetnik za izmenjavo, ki bi ga Anglija lahko izpustila).

25. januarja 1918 sem se na Dunaju javil pri vojnem ministru. Ohranil sem svoj vojaški čin Rittmeister in bil odlikovan z redom železne krone III. stopnje in mečem. Z ozirom na moje zdravstveno stanje sem bil zatem več mesecev na dopustu. Jeseni 1918 sem se poročil z vdovo grofa Wilhelma Wurmbbrand-Stuppacha (padel v 1. svetovni vojni), Irmo, rojeno von Pongratz. Finančni zlom leta 1918 sem pričakal v Friedau (Ormožu), kjer sem imel od tega leta naprej stalno prebivališče in upravljal posestvo.

Že od leta 1918 nisem imel nobene državne vojaške službe, prav tako nisem prejemal nobene plače ali invalidske pomoči. Z mojim, med vojnim ujetništvom nabranim zaslužkom, je računski podčastnik⁷⁰ s tedanje Českoslovaške pobegnil (zaslužek sem poskusil pridobiti nazaj, vendar brez uspeha).

V tistem obdobju sem bil upravičen do slovaškega državljanstva, vendar sem ga izgubil v skladu z 2. točko 1. člena slovaškega zakona 255/39 (slovaški državni zakon), ker sem zamudil rok prijave in ker nisem znal slovaškega jezika. Na slovaškem veleposlaništvu v Beogradu sem dve leti prosil za formalen odpust iz državne obveze, vendar moji prošnji do danes ni bilo ugodeno.

Kot tujec se v skladu z zakonom ne morem vključiti v nemški kulturbund pred zasedbo Slovenije, kljub temu pa podpiram njihove člane. Podporo nemškemu narodu in boj nemške armade, ki se danes bori proti istim sovražnikom, proti katerim sem se boril v prvi svetovni vojni tudi sam, izkazujem zaradi mojega doživetja vojne in obvezne vojaške vzgoje.

61 Nemški naziv Hauptmann.

62 Domnevno je bil Grüner poveljnik cepelina LZ20 oz. Z V. Prvič je poletel z njim 8. julija 1913 (večinoma so ga uporabljali za izvidništvo v zahodni Poljski). 28. avgusta 1914 je bil sestreljen v bitki pri Tannenburgu (današnja Poljska).

Guido je v življenjepis kapitanu Grünerju pripisal cepelin LZ 9, ki pa so ga 1. avgusta 1914 v Düsseldorfu uničili britanski vojaki, zaradi česar gre najverjetneje za zmoto, saj kapitan Grüner, potemtakem ne bi postal ruski vojni ujetnik.

Dostopno: <http://www.zepelinhistory.com/list-of-zeppelins/zeppelin-lz-20/> [28. 8. 2022].

63 Sanchakou, kitajsko mesto na kitajsko-ruski meji.

64 Tjandžin, mesto v severni Kitajski.

65 Shenyang, danes Mukden.

66 Tiensin, tudi Tianjin (120 km od Pekinga).

67 Šanghaj, kitajsko mesto.

68 Konstantin Theodor Dumba (Dunaj, 17. junij 1856 – Bodensdorf, 6. januar 1947), avstrijsko-grški diplomat in pacifist. Od 4. marca 1913 do 4. novembra 1915 je bil zadnji veleposlanik Avstro-Ogrske v Združenih državah Amerike.

Dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Konstantin_Dumba [28. 8. 2022].

69 Alexandra Palace je bila v času 1. svetovne vojne namenjena v taborišče za internacijo nemških in avstrijskih ujetnikov.

70 Računski podčastnik je bil zadolžen za preprosto knjigovodstvo v vojaški enoti in je moral skrbeti za zaloge, plače vojakov, število vojakov v enoti in podobno.

<i>1. september 1914</i>	<i>sestreljen 8 km od Radoma</i>
<i>14. september 1914</i>	<i>Tobolsk, Tomsk in Razdolnjoje pri Vladivostoku</i>
<i>12. januar 1915</i>	<i>pobeg iz ruskega vojnega ujetništva</i>
<i>začetek maja 1915</i>	<i>operacija v Jen-tsch-shien, v provinci Kirin (poseg je izvedel nemški zdravnik)</i>
<i>5. junij do 12. julij 1915</i>	<i>ježa do Mukdena</i>
<i>18. julij 1915</i>	<i>prihod v Tiensin</i>
<i>22. julij 1915</i>	<i>prihod v Peking</i>
<i>17. avgust</i>	<i>odhod iz Pekinga</i>
<i>3. september</i>	<i>za San Francisco</i>
<i>14. september</i>	<i>za New York</i>
<i>4. oktober</i>	<i>iz New Yorka</i>
<i>16. oktober 1915</i>	<i>obtičal v Kirkwallu v angleškem vojnem ujetništvu</i>
<i>9. januar 1918</i>	<i>izpuščen iz lagerja za izmenjavo vojnih ujetnikov</i>
<i>25. januar 1918</i>	<i>preko krajev Hook van Holland, Haag, Emden, Berlin, Dunaj vrnitev in prijava na vojaškem ministrstvu.</i>

Kitajski dokumenti in življenjepis se nekoliko razlikujeta nazorno sliko, kaj vse je Guido doživel v vojnem ujetništvu in koliko časa in truda je bilo treba, da se je v datumi, omembah krajev in številu pobeglih ujetnikov..., vendar nam vsi dokumenti dajejo zelo vendarle živ vrnil domov.

Sklepne misli

V prispevku podrobneje predstavljamo pobeg Guida Georgievitsa iz vojnega ujetništva in njegovo dolgo pot domov. Podatki so povzeti po njegovem življenjepis, kitajskih arhivskih dokumentih in člankih. Guido je pridobil vojaško izobrazbo, zato je svojo vojaško kariero lahko uspešno nadaljeval v huzarskem polku »Grof Nádasdy« št. 9. Ob začetku prve svetovne vojne je bil določen za letalskega izvidnika in skupaj s pilotom Alexajem sta dobila nalogo, da letita nad današnjim poljskim ozemljem ter sporočita položaj ruske vojske. Kmalu zatem sta bila sestreljena pri poljskem mestu Radom in zajeta kot vojna ujetnika. Guido je bil poslan v taborišče v manjši kraj blizu Vladivostoka. Sredi najhujše zime, ko se je temperatura spustila na več kot -42°C, mu je uspelo s skupino ujetnikov pobegniti, vendar jih je le peščica uspelo priti na kitajsko ozemlje. Zaradi mraza je utrpel hude ozeblin na obeh nogah; amputirani so mu morali levo golenico in dele stopala na desni nogi. Po dolgem okrevanju je pridobil zdravniško potrdilo, da ni sposoben za vrnitev na bojišče, in tako se je začelo dolgo popotovanje proti domu.

Iz Šanghaja je bil najprej poslan na Japonsko, preko Tihega oceana je pot nadaljeval do Havajev in nato do San Francisca. V Ameriki je moral do New Yorka in od tam z ladjo na Nizozemsko. Na poti so jih zajeli Angleži in Guido je bil interniran na otoku Man vse do konca vojne leta 1918. Istega leta se je nastanil v Ormožu in se poročil z zadnjo plemiško lastnico ormoškega gradu, grofico Irmo Wurmbrand-Stuppach.

Zahvala

Priprava in pisanje zgodovinskega članka zahteva veliko truda in raziskovanja, saj je treba poiskati vire, ki potrjujejo zgodovinsko resničnost dogodkov. Članek temelji na življenjepis, ki ga hranijo v Zgodovinskem arhivu na Ptuj, vendar je ta služil predvsem kot osnova, na kateri sem gradila preostanek prispevka.

Spodbuda k pisanju članka je bilo nepričakovano elektronsko sporočilo, ki sem ga prejela 20. avgusta 2022. V njem me

je Xiao Yuzhe s Kitajske spraševal o Guidu Georgievitsu in njegovem življenju (na spletnem portalu Kamra je namreč našel moj prispevek o grofici Irmi Wurmbrand), zato ga je zanimalo, če imam morda še več podatkov. Povedal mi je, da sta z očetom Hong Xiaom kupila na nemški dražbi pisemsko kuverto naslovljeno na »Irma Gräfin Wurmbrand, Friedau a/Drau« in to ju je napeljalo k še dodatnemu iskanju podatkov. Ob iskanju sta naletela na Guidovo ime tudi v dokumentih tajskega inštituta o vojnih ujetnikih »Institute of Modern History of the Academia Sinica«. Yuzhe je na mojo prošnjo vseh 31 dokumentov prevedel v angleščino, da sem jih lahko uporabila pri pripravi pričujočega prispevka. Obema se iskreno zahvaljujem za izjemen prevod, fotografije dokumentov in ovojnice, za vse odgovore na moja vprašanja in za dovoljenje, da lahko vse pridobljeno tudi objavim.

Veliko pomoč pri raziskovanju mi je nudila tudi Alison Jones, prostovoljka pri dobrodelni organizaciji Knockaloe Charitable Trust. Ustanova Knockaloe Centre za internacijo v času 1. svetovne vojne deluje na otoku Man, ki spada pod britansko krono, vendar ni del Združenega kraljestva. V času 1. svetovne vojne sta na njem delovali dve taborišči, Douglas camp in Knockaloe Moar. Vanju so Angleži zapirali vojne ujetnike (Nemce, Avstrijce in Turke). V taboriščih je bilo v letih od 1914 do 1919 interniranih okoli 24.000 zapornikov; nastanjenih v 23 barakah. Stražilo jih je okoli 4.000 upokojenih vojakov (za zapornike je skrbelo okoli 250 civilistov).

Dobrodelna ustanova Knockaloe Centre zbira, arhivira in brani ogromno gradiva o vojnih internirancih na britanskem otočju. Potomce pozivajo, naj se povežejo z njimi tudi preko njihove spletne strani info@knockaloe.im, saj so marsikatera fotografija ali dokument še ohranjeni, a žal neraziskani, ker ostanejo zgolj v kakšnem družinskem albumu.

Alison Jones se še posebej toplo zahvaljujem za temeljit pregled obširnega arhivskega gradiva o Guidovem ujetništvu v taborišču Douglas in za vse morebitne druge informacije, ki jih bo zame poiskala na to temo v prihodnje.

Viri, literatura

- Vinzenz von Henríquez, *Geschichte des K.u.k. Husaren-Regimentes Graf Nádasdy No 9: 1904–1918* samozaložba, Budimpešta, december 1930.
- Bocsor Elemér, *Magyar repülõ hõsõk a világháborúban*, Magyar Szárnyak, Budimpešta, letnik 2, št. 3., marec 1939, str. 9.
- Manica Hartman, *Ana Kaučič, Ormoški grad, dom opremljen z okusom, ljubeznijo in s sanjami, Oprema gradu v prvi polovici 20. stoletja*, Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož, oktober 2020, str. 7.
- Ana Kaučič, *Ormoška grofowska družina Wurmbrand-Stuppach* (ur. Manica Hartman), Zgodovinski zapisi XVI/2019.
- Ana Kaučič, *Dr. Aribert Brodar* (ur. Manica Hartman), Zgodovinski zapisi 18/2021.
- Andrej Komel, *Bojna služba, razstreseno bojevanje, nova puška in slovensko-nemški in nemško-slovenski slovarček*, Tiskarnica družbe sv. Mohora, Celovec, 1873.
- Alexander Kustan und Gerald Penz, *Hptm. Max MACHER*. Dostopno na: http://scharekf.hu/dotroll/Hauptmann%20Max%20Macher%20-%20Teil%201%20-%203/Hauptmann%20Max%20Macher_Arge-Feldpost_Austria_Teil%202.pdf
- Blaž Vurnik, *Prva svetovna vojna – spopad neslutnih razsežnosti*. Peter Naglič, Moje življenje v svetovni vojni, Fotodnevnik vojaka 1914–1918, Modrijan, Ljubljana, 2007.

Arhivski viri

- SI_ZAP/390 Gosposčina Ormož, škatla 1, ovoj 5.
- *Institute of Modern History of the Academia Sinica, oznake dokumentov: 03-36-104-01-001, 03-36-104-01-006, 03-36-104-01-011, 03-36-104-01-014, 03-36-104-01-015, 03-36-104-01-016, 03-36-104-01-019, 03-36-104-01-023, 03-36-104-01-025, 03-36-104-01-026, 03-36-104-01-028, 03-36-104-01-032, 03-36-104-01-034, 03-36-104-01-035, 03-36-104-01-043, 03-36-104-01-049, 03-36-104-01-050, 03-36-104-01-053, 03-36-104-01-065, 03-36-104-01-068, 03-36-104-01-070, 03-36-104-02-006, 03-36-104-02-012, 03-36-104-02-019, 03-36-104-02-020, 03-36-104-02-022 in 03-36-104-02-029.

Spletni viri

- https://sk.wikipedia.org/wiki/Georgievitsov_pal%C3%A1c#/media/S%C3%BAbor:Georgievitsov_pal%C3%A1c_3.jpg.
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cintor%C3%ADn_pri_Kozej_br%C3%A1ne_Georgievits_de_Apadia_01.jpg.
- <https://www.bratislavskenoviny.sk/historia/2961-georgievitsov-palac-na-panenskej-ulici>.
- <https://bratislava.sme.sk/c/6800292/noc-literatury-sa-bude-tocit-okolo-palisad.html>.
- <https://www.geni.com/people/Mathilda-Georgievits-de-Ap%C3%A1dia/6000000036754009039>.
- <http://athena.muio.hr/?object=detail&id=40133>.
- [https://wp-sl.wikideck.com/9._huzarski_polk_\(Avstro-Ogrska\)](https://wp-sl.wikideck.com/9._huzarski_polk_(Avstro-Ogrska)).
- <https://sl.wikipedia.org/wiki/Rittmeister>.
- <https://www.geni.com/people/GUID%C3%93-Lip%C3%B3t-Gy%C3%B6rgy-Guszt%C3%A1v-Georgievits-de-Ap%C3%A1dia/6000000036760886964>.
- https://sl.wikipedia.org/wiki/Haa%C5%A1ki_konvenciji_leta_1899_in_leta_1907.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Arthur_von_Rosthorn.
- https://en.wikipedia.org/wiki/South_Manchuria_Railway#Network.
- https://sl.wikipedia.org/wiki/Eduard_von_B%C3%B6hm-Ermolli.
- <http://www.zeppelehistory.com/list-of-zeppelins/zeppelin-lz-20/>.
- https://de.wikipedia.org/wiki/Konstantin_Dumba.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Wu_Lien-teh.

Irena SAPAČ¹

Stodeseta obletnica smrti dr. Oroslava Kristana (1867–1912)

Članek prikazuje življenje in delo zdravnika dr. Oroslava Kristana. Služboval je na ormoškem območju, ki je obsegalo mesto Ormož, Hum, Miklavž, Svetinje, Runeč, Sveti Tomaž, Lenart pri Veliki Nedelji, Veliko Nedeljo in kraje na drugi strani reke Drave do Zavrča. Sodeloval je v Katoliškem slovenskem političnem društvu Sloga in v Učiteljskem društvu za ormoški okraj. Zraven njiju je deloval v Slovenski matici in se udeleževal v odboru ormoške čitalnice. Bil je tudi predsednik podružnice Svetega Cirila in Metoda za ormoški okraj.

Njegovo življenjsko pot je bogatila pot zdravnika, ki je bil močno vpet v svojem okolju v obdobju narodnostnih napetosti med Slovenci in Nemci, in pot človeka, ki je bil zelo navezan na študijske kolege, svojo družino in ženine sorodnike, ki so živeli v različnih krajih Evrope in ga obiskovali v Ormožu. Čeprav je umrl star komaj 45 let, je njegovo prizadevanje obrodilo bogate sadove.

Ključne besede

Oroslav Kristan, okrožni zdravnik, narodni buditelj, domoljub (22. april 1867, Raduše pri Slovenj Gradcu – 29. september 1912, Ormož)

Rodil se je 22. aprila 1867 v Radušah pri Slovenj Gradcu (hišna številka 54) kot nezakonski sin in živel v zelo revnih razmerah. Krstili so ga za Jurija (Georga) v prastari cerkvi sv. Radegunde v Starem trgu pri Slovenj Gradcu. Mama Marija Kristan, rojena 10. februarja 1846 v Radušah, je bila dekla na kmetiji, oče, Gregor Črešnik – Trenkl (1842–1935) iz Trobelj pri Slovenj Gradcu je bil posestnik.² Jurijeva mama se je kasneje poročila z Jožefom Ostrožnikom (nista imela otrok), prav tako oče – po Jurijevem rojstvu je v zakonu dobil še hčeri in sina. Jurij se je v svojih študijskih letih kot navdušen slovenski rodoljub in narodnjak preimenoval v Oroslava. V krstnem listu in spričevalih je navedeno ime Georg, v krstnih listih njegovih otrok pa že ime Oroslav.³

Z materjo je živel in odraščal v Slovenj Gradcu in tam obiskoval ljudsko šolo. Bil je zelo nadarjen učenec, zato ga je nadučitelj Barle usmeril na gimnazijo, ki jo

Portretna fotografija dr. Oroslava Kristana iz leta 1901. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

je obiskoval v Mariboru med letoma 1881 in 1889. V prvem gimnazijskem razredu je bilo štirideset dijakov, in ob koncu šolskega leta je bil med štirimi odličnjaki tudi Jurij (Oroslav). Z odličnim uspehom je končal tudi vse naslednje gimnazijske razrede in ob tem večkrat prejel posebna priznanja.

Z materjo je živel in odraščal v Slovenj Gradcu in tam obiskoval ljudsko šolo. Bil je zelo nadarjen učenec, zato ga je nadučitelj Barle usmeril na gimnazijo, ki jo je obiskoval v Mariboru med letoma 1881 in 1889. V prvem gimnazijskem razredu je bilo štirideset dijakov, in ob koncu šolskega leta je bil med štirimi odličnjaki tudi Jurij (Oroslav). Z odličnim uspehom je končal tudi vse naslednje gimnazijske razrede in ob tem večkrat prejel posebna priznanja.⁴

V gimnaziji se je dobro naučil latinskega jezika in ga

¹ Doc. dr. Irena Sapač, doktorica bibliotekarskih znanosti in ravnateljica Univerzitetne knjižnice Maribor v pokoju.

² Črešnik, Ilustrirani Slovenec, 21. 6. 1925, str. 4.

³ Kristan, Spomini, 1980–1990. Tipkopis, zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

⁴ Jahresbericht des K. K. Staats-Gymnasiums in Marburg 1882, str. 25–27.

63 651/1878-1885

43

PROGRAMM

des

k. k. Staats-Gymnasiums

in

Marburg.

Veröffentlicht von der Direktion am Schlusse des Studienjahres

1883.

Gradis Ferdinand.
Mladky Ernest.
Hyp Alois.
Jersche Anton.
Kluger Ernest.
Joscharoch Anton.
Kozar Jacob.
Kristan Georg.
Krottmann Victor.
Kukuvi Johann.
Lamprecht Josef.
Macher Carl.
Mojsen Paul.
Malensick Friedrich.
Matz Adolph.
Meznarič Mathias.
Moser Carl.
Orosel Oskar.
Pachner Paul.
Papež Alois.
Pislak Martin.
Podgorski Anton.
Probst Mathias.
Radaj Cyrill.
Rausch Franz.
Satter August.
Schleicher Alfred.
Sernek Franz.
Sernek Josef.
Sorko Hugo.
Sudy Carl.
Straki Anton.
Straschill Johann.
Supan Alois.
Tertinek Mathias.
Vodošek Josef.
Wagner Anton.
Welschegg Stefan.
Wetzschach Josef.

III. B Classe (31).

Birnbacher Rudolf.
Breznik Ferdinand.
Cernek Jacob.
Drevenšek Franz.
Gebell Edward.
Geyer Robert.
Granner Anton.
Has Jacob.
Hölzl Josef.
Korosak Johann.
Landvogt Alois.
Leppel Johann.
Lakeschitsch Adolf.
Meschke Franz.
Novak Max.
Pakj Wilhelm.
Petritz Georg.
Petterned Max.
Podlesnik Michael.
Pogruje Alois.
Prehauser Moriz.
Scheiff Gustav.
Serajnik Wolfgang.
Stolz Maximilian.
Seligo Augustin.
Varpotiz Josef.
Vivat Edward.
Wagner Mathias.
Weinberger Josef.
Zimšek Josef.
Zivko Johann.

III. A Classe (29).

Eckel Carl.
Fassler Otto.
Jallecker Franz.
Pavic Carl.
Soll Johann.
Tadpinar Josef.
Tolscharsch Friedrich.
Tomešnik Maximilian.
Tovig Theobald.
Tschner Theodor.
Tunzer Rudolf.

Podvinski Anton.
Rosker Martin.
Schalaudek Friedrich.
Schöppel Gustav.
Sparovitz Gustav.
Stebich Josef.
Strniša Anton.
Thurn Eugen.
Tomisek Franz.
Tomscheg Arthur.
Trafela Ludwig.
Vodošek Johann.
Weixl Josef.
Zerkno Caspar.
Zolger Johann.

III. B Classe (31).

Birnbacher Rudolf.
Breznik Ferdinand.
Cernek Jacob.
Drevenšek Franz.
Gebell Edward.
Geyer Robert.
Granner Anton.
Has Jacob.
Hölzl Josef.
Korosak Johann.
Landvogt Alois.
Leppel Johann.
Lakeschitsch Adolf.
Meschke Franz.
Novak Max.
Pakj Wilhelm.
Petritz Georg.
Petterned Max.
Podlesnik Michael.
Pogruje Alois.
Prehauser Moriz.
Scheiff Gustav.
Serajnik Wolfgang.
Stolz Maximilian.
Seligo Augustin.
Varpotiz Josef.
Vivat Edward.
Wagner Mathias.
Weinberger Josef.
Zimšek Josef.
Zivko Johann.

IV. Classe (46).

Adelsberger Josef.
Arledter Carl.

Divisch Johann.
Folger Carl.
Golob Friedrich.
Hufschmidt Albert.
Hüpf Ludwig.
Jonask Josef.
Kicker Heinrich.
Kokoschnigg Gustav.
Kokoschnigg Johann.
Korenini Alexander.
Korosak Bartholomäus.
Kunz Josef.
Kuneck Anton.
Lah Martin.
Leppitsch Josef.
Lunzer Justus.
Menhart Jacob.
Ozmec Josef.
Patzal Franz.
Pfirner Julius.
Puntarič Anton.
Prossnigg Carl.
Radaj Constantin.
Rajsp Josef.
Rastl Franz.
Richter Max.
Sattler Franz.
Sieberer Friedrich.
Sirak Alois.
Sket Gregor.
Stokovec Alois.
Steiert Alois.
Straki Mathias.
Stranič Mathias.
Schat.
Varpotiz Mathias.
Versié Philipp.
Vrbnjak Mathias.
Wabitsch Carl.
Wessing Max.
Zmavec Jacob.

V. Classe (26).

Grubbauer Heinrich.
Hauptmann Franz.
Hieber Heinrich.
Hietzl Ludwig.
Ipativ Paul.
Jančič Franz.
Kittner Ignaz.
Klemenčič Franz.
Kotnik Josef.

Nedeljko Vincenz.
Pissal Alfred.
Pipus Jacob.
Reiser Ernest.
Sertschnigg Franz.
Sigl Rudolf.
Steinbrenner Carl.
Valenka Franz.
Vaternik Anton.
Vidie Otto.
Weixler Victor.
Wessely Carl.
Zemljarič Franz.
Zmavec Josef.

VI. Classe (22).

Birgmsyer Gottfried.
Faleschini Dominik.
Konradi Johann.
Lackmaier Ludwig.
Leutschacher Benedict.
Lorber Heinrich.
Malek Franz.
Medved Anton.
Medved Martin.
Meixner Victor.

Moravec Franz.
Murko Michael.
Ogrizek Franz.
Polotschnig Gustav.
Retschnigg Heinrich.
Rotner Johann.
Schöppel Alfred.
Suta Alois.
Tschmeltsch Alois.
Urban Alois.
Vozile Leopold.
Vreize Johann.

VII. Classe (21).

Arzenšek Alois.
Atteneder Josef.
Barle Josef.
Čeh Ferdinand.
Duchschat Conrad.
Glaser Johann.
Grossmann Carl.
Hinner Wilhelm.
Hohl Adolf.
Karntsching Moriz.
Kittag Heinrich.
Krajnc Franz.

Die Vorzugsclasse erhielten: M. Šket der I. A.; J. Schrambek der I. B.; A. Strakl und H. J. Zolger der II. A.; J. Zmavec, M. Vrbnjak, M. Strakl, J. Ozmec und J. Lunzer der IV. J. Kotnik und J. Pupa der V.; A. Medved und M. Murko der VI.; J. Pečnik und F. Frank der VIII. Classe.

Privatisten.

Sladovič Ferd. (I. A Cl.)
Hold Gottfried. (II. Cl.)

Poročilo Državne gimnazije v Mariboru za leto 1883 (Programm des K. K. Staats-Gymnasiums in Marburg, Studienjahr 1883) navaja, da je Georg (Oroslov) Kristan drugi razred opravil z odličnim uspehom in prejel pohvalo. UKM sign. 63651/1883.

zelo rad uporabljal tudi pozneje. V gimnazijskih letih se je večinoma preživljal sam, zlasti z inštrukcijami dijakom. Ob tem se je vse bolj krepila njegova narodna zavest, navduševal se je nad liberalnimi idejami. V tistem obdobju se je veliko družil z Viktorjem Kacem, ki se je rodil 12. februarja 1873 v Šmartnem pri Slovenj Gradcu, v številčni družini kmeta in lesnega trgovca Janeza Kaca in Marije, rojene Verčkovnik. Kac je bil kasneje ugleden mariborski zdravnik (17. decembra 1946 je tam tudi umrl). Z družino so pogosto, največkrat spomladi, obiskovali romarsko cerkev sv. Pankracija nad Starim trgom pri Slovenj Gradcu in tam je še kot otrok spoznal Jurija (Oroslava). Leta 1884 je Kac opravil sprejemni izpit in začel obiskovati gimnazijo v Mariboru, Kristan pa ga je nato vse bolj usmerjal v slovenske narodnoprrebudne organizacije. Veliko pozneje je Kac o tem zapisal v svojih spominih: »V počitnicah po četrtem razredu so mi oče dovolili, da sem šel s starejšim kolegom Oroslavom Kristanom iz Trobelj peš v Celje k pevskemu nastopu Slovenskega pevskega društva iz Ptuja, ki je prirejalo dolga leta zapovrstjo pevske slovesnosti v različnih krajih na Spodnjem Štajerskem, in tako prebujalo narodno zavest. Stanovala sva pri znancih iz Slovenjega Gradca, pri družini dr. Jura Hrašovca, in to kar osem dni. Oče so bili sicer nevoljni, da me tako dolgo ni bilo domov, sicer se pa mnogo poprej niti ne bi mogel vrniti, saj še takrat po Šaleški

in Savinjski dolini ni bilo železnice.«⁵ Kac je v svojih spominih opisal tudi maturo na mariborski gimnaziji in njegov zapis ilustrira ozračje, v katerem je tri leta prej maturiral Oroslov: »Dan ustne mature, 3. julij 1892, je bil izredno vroč, soparen dan. Izprašali so nas iz treh predmetov, in sicer matematike, latinščine in nemščine. Ko smo po maturi izvedeli za rezultate in da smo ta izpit srečno opravili, smo pred gimnazijo na Glavnem trgu zavriskali in v mladostni razposajenosti metali klobuke v zrak. Nato smo, kakor je bila takrat v Mariboru navada, v dvovprežnih fijakarih, po dva in dva v enem vozu, z izposojenimi cilindri na glavi, obiskali vse profesorje osme šole in se jim vneto zahvaljevali za njihov trud in dobroto. Profesorji so bili zelo vljudni in skupaj z nami so se veselili srečnega zaključka gimnazijskega šolanja, zvečer pa so se udeležili srečanja. V lepih govorih so nam dajali nauke za naše nadaljnje študije in napotke za življenje. Matura je prav gotovo pomembna prelomnica v življenju dijakov.«⁶

Novinar, esejist in pisatelj Ruda Jurčec (1905–1975) je orisal realnost slovenskih gimnazijskih maturantov v poznem 19. stoletju takole: »Slovenski maturanti so se takrat vpisovali na fakultete, ki so bile bolj pomembne za Slovence: pravna, filozofska, medicinska, poleg teološke seveda, kamor je bil včasih usmerjen glavni dotok mladih sil. Na tehniko jih je šlo malo, in realke so bile edine, ki so

5 Pertl, 1981, str. 135.

6 Pertl, 1981, str. 136.

dovajale naraščaj na tehniške fakultete.«⁷ Jurij (Oroslav) Kristan se je po uspešno opravljeni maturi leta 1889 odločil za študij medicine in pri tem prišel v konflikt s svojim starim očetom, ki je želel, da postane duhovnik. Sprva je skupaj z Ivanom Oražnom (1869–1921, doma s Kostanjevice na Krki, prav tako nezakonskim sinom), študiral na Dunaju, a se je po opravljenem prvem letniku prepisal na medicinsko fakulteto v Gradcu, ki je bila bližje domu.⁸ 13. julija 1893 je z odličnim uspehom opravil izpit iz anatomije,⁹ 12. julija 1895 pa še z odliko izpit iz interne medicine.¹⁰

Potrdilo univerze v Gradcu o opravljenem izpitu iz anatomije z odličnim uspehom, 13. julija 1893.

Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

23. julija 1896 je bil promoviran za doktorja vsega zdravstva – doctor universae medicinae.¹¹ Leta 1892 je v Gradcu začel študirati medicino tudi Kristanov prijatelj Viktor Kac, ki je v svojih spominih o tem

zapisal: »Približal se je čas inskripcije na univerzo – 1. oktober 1892. Kaj bom študiral, o tem si nisem bil čisto na jasnem. Mati so menda želeli, da bi bil duhovnik, jaz pa sem kolebal med pravom in filozofijo, nekoliko me je mikala matematika, vendar nisem nikomur ničesar določnega povedal, marveč sem se 1. oktobra 1892 odpeljal mimo Maribora v Gradec in s tem je bilo bogoslovje zame že opravljeno. V Gradcu sta me Mihael Podlesnik, ki smo ga zaradi ščipalnikov klicali Cvikel, in Oroslav Kristan pregovorila, da sem se vpisal na medicino, češ da je slovenskih zdravnikov tako zelo malo. Cvikel mi je tudi že priskrbel stanovanje v Stieggasse. Čez nekaj dni sem o tem mojem življenjskem koraku obvestil starše, ki so mi ob božičnih praznikih dejali, da sem storil prav.«¹² Študij medicine v Gradcu je trajal šest let, a le redki študentje so že v šestih letih zmogli opraviti vse izpite in bili promovirani v zdravnika splošne medicine – in gradum doctoris medicinae universae. Oroslav Kristan je študij medicine uspešno končal v malce manj kot sedmih letih. V prvem študijskem letu so bili predizpiti iz mineralogije, zoologije in botanike, ki jih je bilo treba vse opraviti pred prehodom v naslednji letnik. Viktor Kac je o tem zapisal: »Jaz sem vpisal vse tri predmete, vendar nisem nikoli poslušal predavanj iz mineralogije in sva se s profesorjem prvič videla šele pri izpitu. To bi bila zame malone katastrofa. Domišljeval sem si namreč, da bo gimnazijsko znanje iz mineralogije za fakultetni izpit zadoščalo, zato sem se po instrukcijah Oroslava Kristana učil le splošne mineralogije. Pri izpitu so izpraševali po abecedi, zato sem na vrsto prišel prvi, in to pred polno dvorano. V drugi klopi sta sedela prišepetalca Kristan in Podlesnik. Profesor me je najprej res izprašal nekaj iz splošne mineralogije, vendar je kmalu nabral precej kamnov in zahteval, da povem za kakšne kamne gre. K predavanjem mora medicinec hoditi, kajti če je predavatelj dober, se že na njegovem predavanju mnogo naučiš, imeli smo na srečo same dobre predavatelje.«¹³

⁷ Jurčec, 1991, str. 17.

⁸ Potrdilo Georgu Kristanu o opravljenih izpitih na Medicinski fakulteti na Dunaju in Medicinski fakulteti v Gradcu med leti 1890 in 1895, Graz, 19. 12. 1895. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

⁹ Potrdilo Georgu Kristanu o opravljenem izpitu iz anatomije z odlično oceno – Kristan Georg hat am 13. Juli 1893 praktische Prüfung aus der Anatomie mit ausgezeichnetem Erfolg bestanden, Graz, Dekanat der Medizinischen Fakultät, 26. Juli 1893. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

¹⁰ Potrdilo Georgu Kristanu o opravljenem izpitu iz interne medicine z odlično oceno – Kristan Georg cand. med. hat am 12. Juli 1895 die praktische Prüfung aus der Internen Medizin mit ausgezeihbetem Erfolg bestanden. Graz, Dekanat der Medizinischen Fakultät, 13. Juli 1895. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

¹¹ Diploma Georga Kristana z Medicinske fakultete Univerze v Gradcu – Doctor universae Medicinae, Graz, 23. Juli 1896. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

¹² Pertl, 1981, str. 138.

¹³ Pertl, 1981, str. 141.

Kristanova diploma medicinske fakultete univerze v Gradcu, 23. julij 1896. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

V prvem semestru medicine v Gradcu so študentje poslušali zoologijo, anatomijo, kemijo, botaniko in mineralogijo. Predmete so obiskovali v različnih inštitutih, ki so bili razmetani po vsem mestu in študenti so morali tekati, da so prišli pravočasno z enega predavanja na drugo. V drugem semestru so poslušali anatomijo in kemijo. Tri zimske semestre so imeli anatomske vaje s seciranjem. V drugem šolskem letu so imeli dva semestra fiziologijo in fiziološke vaje pri prof. A. Rollettu, pri katerem je bil takrat asistent dr. Fritz Pregl (Ljubljana, 1869 – Gradec, 1930), ki je kasneje predaval medicinsko kemijo, in leta 1923 prejel Nobelovo nagrado. V tretjem letniku so imeli predavanja iz farmakologije. Profesorjeva predavanja niso bila posebno zanimiva, bila so suhoparna in teoretična. Pozneje so to pomanjkljivost čutili predvsem tisti, ki so morali kot splošni zdravniki v podeželskih krajih, kjer ni bilo javnih lekarn, imeti tudi priročne domače lekarne. V četrtem semestru so poslušali predmet splošna patologija. V petem semestru so se začeli klinični predmeti. Tretje leto je bilo rezervirano za opravljanje izpitov iz prvega rigorozna, vendar je tiste izpite opravilo le 10% vseh medicincev, 60% jih je izpite opravilo šele v četrtem letu, vsi drugi pa večinoma dosti

kasneje. Rigorozni izpiti se takrat niso opravljali posamič, temveč vsi hkrati istega dne pred komisijo. V petem semestru so imeli kirurgijo in patološko anatomijo. V osmem semestru so imeli kožne in spolne bolezni ter ušesne, duševne in otroške infekcijske bolezni. V devetem semestru so imeli ušesne bolezni, porodništvo, bolezni nosu in sodno medicino. V desetem semestru so imeli interno medicino, kirurgijo, sodno medicino in patološke secirne vaje. Za absolutorij so bili potrebni štirje semestri interne medicine in kirurgije, za vsak predmet pa je bilo treba po en semester prakticiranja (tako tudi za očne bolezni in porodništvo). Cilj medicincev je bil priti čim prej kam na prakso na podeželje, da se ne mudijo predolgo po klinikah, temveč da se izurijo v strokah, ki so bile v splošni zdravniški praksi najbolj potrebne, predvsem mala kirurgija in porodništvo. Promocija v Gradcu je bila takrat zelo slovesna; v slavnostni dvorani so se zbrali kolegi, prijatelji in sorodniki promovirancev.¹⁴

Kot študent medicine je bil Oroslov član Akademskega društva Triglav, ustanovljenega leta 1875 v Gradcu. Cilj društva je bil vzbuditi narodno zavest v slovenskih akademskih vrstah oziroma v mladini in jo preko svojega članstva prenesti na širše narodne plasti. Glavne točke delovanja so bile: organiziranje izletov v domače kraje, narodnoobrambno delo, petje in predavanja ter debatni večeri o socialnih in ekonomskih problemih. Član društva je bil tudi Viktor Kac, ki je v svojih spominih zapisal: »Kar prvi teden ob začetku študija v Gradcu sem vstopil v akademsko društvo Triglav, ki sem mu ostal zvest do leta 1941. Za slovensko mladino je bil Triglav v tistih časih posebno v Gradcu, v tem nemško nacionalnem mestu, neizmerne važnosti. Mnogo slovenskih akademikov se je narodno odtujilo ali pa so postali zagrizeni nasprotniki oziroma nacionalne dvoživke in zašli na stranpoti ali pa se vključili v kakršnokoli nemško akademsko društvo.«¹⁵ Oroslov je bil kot študent tudi član akademske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda, leta 1893 je postal celo njen predsednik. Časnik Slovenec je 16. decembra 1893 poročal: »Akademska podružnica sv. Cirila in Metoda v Gradcu je na svojem VII. glavnem zborovanju, dne 14. grudna t. l., izvolila sledeči odbor: predsednik cand. med. Oroslov Kristan, podpredsednik

14 Pertl, 1981, str. 144.

15 Pertl, 1981, str. 139.

16 Slovenec, 16. 12. 1893, letnik 21, številka 288, str. 6.

17 Kmetijske in rokodelske novice, letnik 52, številka 32, 10. 8. 1894, str. 312–313.

cand. med. Mihael Podlesnik, blagajnik cand. med. Ferdo Kunej, tajnik stud. phil. Milan Mencinger, odb. namestnik stud. jur. Ferdo Povalej.«¹⁶ Časnik Novice je 10. avgusta 1894 objavil članek z naslovom *Delovanje možkih podružnic družbe sv. Cirila in Metoda v preteklem letu 1893*. Takole piše: »Mnogo lepih krajev ob Dravi in Soči je skoro potujčenih. Naša zemlja, naša obrt bogati tujca, in da bi si utrdil, kar si je po krivici prisvojil, lotil se je naše dece, upa in nade prihodnosti, in jo hoče z dvojnimi dobro uravnanim društvom iztrgati slovenski materi, vzeti ji milo materinščino in ž njo vred sv. vero. Razmišľovali so rodoljubi o tem in ustanovili družbo sv. Cirila in Metoda, da bi vsaj nekoliko zajezili tuji naval. Pod pokroviteljstvom sv. bratov naj bi požrtvovalni rodoljubi vzdrževali v obmejnih krajih šole kot zavetišča potujčevanju izpostavljene dece. V družbi sv. Cirila in Metoda združeni rodoljubi vrše že deveto leto to domovinsko dolžnost. Blizu 130 hčerk, možkih in ženskih podružnic, pomaga materi, glavni družbi vzgajati zapuščeno slovensko deco. Ženske podružnice so mlajše, a vrlo tekmujejo z možkimi, ki so starejše in številnejše. Vsaka izmed njih je bila zasnovana z velikim navdušenjem. Zanimalo pa bo vse rodoljube, kako možke podružnice napredujejo. Bogate prispevke nam pošiljajo zlasti podružnice: ormoška (prvomestnik g. dr. Omulec), ptujska (prvomestnik O. Konrad Stazinski), slovenjegraška (prvomestnik g. župnik A. Osrožnik) in obe graški: akademiška (prvomestnik g. cand. med. Oroslav Kristan) in izvan-akademiška (prvomestnik g. Fr. Žižek).«¹⁷

Andrej Vovko je v knjigi *Odborniki in članstvo podružnic družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918* zapisal: »V zaostrenih narodnostnih spopadih na slovenskem ozemlju so v tem času na slovenski strani igrale zelo pomembno in daljnosežno vlogo nekatere narodno prebudne in narodno obrambne organizacije. Ena najpomembnejših je bila nedvomno leta 1885 ustanovljena slovenska zasebna šolska narodnoobrambna organizacija Družba sv. Cirila in Metoda, ki se je v skromnih slovenskih prilikah skušala postaviti po robu nemškemu in italijanskemu raznarodovalnemu delovanju na šolskem

področju. Nosilca le-teh sta bili napadalni zasebni šolski organizaciji, in sicer leta 1880 ustanovljeni nemški *Deutscher Schulverein* ter italijanska *Lega Nazionale*. Napadalno raznarodovalno delovanje nemške na slovenskem ozemlju seveda ni ostalo neopaženo. Že leta 1880 je Josip Jurčič v *Slovenskem Narodu* opozoril na glavni namen tega društva – ponemčevanje slovenske mladine. Med Slovenci je začela dozorevati misel, da bi se raznarodovalnemu delovanju *Schulvereina* postavili po robu z lastno šolsko narodno obrambno organizacijo. Pri tem so se podobno kot že prej v nekaterih drugih prilikah zgledovali po delovanju Čehov.«¹⁸

Med študijem je Oroslav Kristan odslužil vojaški rok, ki so mu ga skrajšali, in s tem omogočili, da je razmeroma hitro končal študij. Med služenjem vojaškega roka je odklonil ponudbo, da bi postal oficir; dosegel je podoficirski čin. Nekaj mesecev pred uspešnim zaključkom študija medicine se je v devetindvajsetem letu starosti, 27. januarja 1896 v Gradcu poročil s Klotildo Urschitz (Uršič); rojena 9. aprila 1869 v Slovenj Gradcu, umrla 11. junija 1936 v Mariboru. Po rodu svoje mame Klotilde Jožefe Urschitz, rojene 18. marca 1849 v Slovenj Gradcu (dekliški priimek Kramer), in umrle 1895 v Gradcu, je bila v sorodu z znanim skladateljem Hugom Wolfom (rojen 13. marca 1860 v Slovenj Gradcu, umrl 22. februarja 1903 na Dunaju), ter zdravnikom, politikom in slovenskim pisateljem dr. Josipom Vošnjakom (rojen 4. januarja 1834 v Šoštanju, umrl 21. oktobra 1911 na Visolah pri Slovenski Bistrici).¹⁹ Klotilda Urschitz (Uršič) je bila med sedmimi otroki najstarejša v svoji družini, ki je bila nemško govoreča in je izvirala iz Volšperka (Wolfsberga) na Koroškem. Njeni mlajši brati in sestre so bili nanjo zelo navezani, še posebej, ker je skrbela zanje po zgodnji smrti matere; ene je pozneje sprejela tudi v svoj dom, ki sta si ga ustvarila z Oroslavom.

Bratje in sestre so se po njuni poroki zelo navezali tudi nanj, ki kot nezakonski sin, razen s svojo materjo, ni imel stikov z drugimi sorodniki. Ženini bratje in sestre so mu tako postali tesni življenjski sopotniki in leta 1912 so tudi

18 Vovko, 2004, str. 5.

19 Klotilda Jožefa Urschitz (rojena Kramer, 1849–1895) je bila hči Johanna Kramerja (rojen 16. decembra 1816 v Slovenj Gradcu) in Terezije rojene Wolf (rojena 9. oktobra 1819 v Slovenj Gradcu). Terezija Kramer, rojena Wolf, je bila starejša sestra Filipa Wolfa (rojen 1. maja 1828, umrl 9. maja 1887 v Slovenj Gradcu), očeta skladatelja Huga Wolfa. Oče Terezije in Filipa Wolfa je bil Franc Wolf (rojen 1. decembra 1778, umrl 31. marca 1853 v Slovenj Gradcu), njuna mati je bila Marija Wolf (rojena Temelj, 1790. leta, umrla 6. septembra 1855 v Slovenj Gradcu). Kristan, Spomini, 1980–1990. Tipkopis, zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

Oroslavova žena Klotilda leta 1885. Fotograf Otto Zintl v Gradcu. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

Oroslavova žena Klotilda leta 1886. Fotograf Josef Breslmeyr v Wolfsbergu. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

vsi prišli na njegov pogreb – z Dunaja, iz Budimpešte in od drugod. Klotildine brate in sestre je na kratko opisal njun sin Boris v svojih spominih: »*Vsi so tvorili razširjeni družinski krog, prihajali pogosto na dom Kristanovih v Ormožu, kar je bilo za otroke posebno veselje, zlasti ob Božiču, ko so jim prinašali raznovrstna darila iz velemest. Klotilda je imela stalne stike tudi s svojim obširnim daljnim sorodstvom. Med temi sorodniki so bili bratranec, veleposestnik Hans Kramer iz Slovenj Gradca, znana družina usnarjev Vošnjakov v Šoštanju, sestrična in njen mož dr. Artur Hofman, ki je bil zadnji srezki načelnik v Celju do leta 1918, pozneje pa višji pravni svetnik v štajerski upravi v Gradcu. Klotildini bratje so bili August (Gustl), Anton (Toni) in Johann (Hans). Klotildine sestre so bile Maria (Mitzi), Augustine (Gusti), Amelia in Helene.*«²⁰

August (Gustl) Urschitz je bil ugleden gradbeni inženir na Dunaju. Zelo rad je imel nečake, posebej Oroslavovega sina Borisa. Med osnovnošolskimi počitnicami ga je večkrat peljal na Dolenjsko, kjer je vodil gradnjo

železniških prog Sevnica–Trebne in Novo mesto–Metlika; občasno je živel v dvorcu Grič blizu Mirne. Umrl je leta 1914. Vzrok smrti je bil želodčni čir (ulcus ventriculi). Zapustil je ženo Zofijo, rojeno Toniutti, po rodu Italijanko, in štiri otroke. Najstarejša hči Herta se je poročila z oficirjem, živela na Dunaju in tam tudi umrla. Hčerka Ilse se je poročila z Angležem; živela in umrla je v Veliki Britaniji. Sinova Gerhard in Claude sta očeta večkrat spremljala pri gradnji proge na Dolenjskem in se tam družila z Oroslavovim sinom Borisom.

Anton (Toni) Urschitz je bil po poklicu davčni uradnik. Z družino je živel v Ormožu. Leta 1917 je zaradi srčnega infarkta umrl v ormoški bolnišnici. Pokopan je na ormoškem pokopališču (njegov kamniti nagrobni spomenik je še ohranjen). Zapustil je pet otrok: Walterja, Ervina, Fritzja, Lotte in Grette, ki so z materjo pred drugo svetovno vojno nekaj časa živeli na manjšem dvorcu Ristovec blizu Ptuja. Ervin je bil po poklicu drogerist in se je preselil v Združene države Amerike. Fritz je končal trgovsko akademijo na Dunaju in nato živel v Gradcu.

20 Kristan, Spomini, 1980–1990. Tipkopis, zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

Lotte se je poročila z nemškim trgovskim mornariškim častnikom Kosom in živila v Hamburgu.

Johann (Hans) Urschitz je bil pred prvo svetovno vojno med vodilnimi dunajskimi kuharji, zatem je vodil kantino vojaškega polka. Z ženo Marijo, rojeno Reko, sta imela hčerko Helo, ki se je poročila z avstrijskim generalom, kmalu ovdovela in živila na Dunaju. Oroslovov sin Boris je v času študija medicine na Dunaju živel pri tem stricu. Večkrat sta tudi obiskala grob strica Huga Wolfa na dunajskem centralnem pokopališču.

Augustine (Gusti) Urschitz se je poročila z majorjem, živila in tudi umrla v Budimpešti. Imela je štiri otroke: Rudolfa, Gezo, Erno in Ilse.

Maria (Mitzi) Urschitz je živila kot neporočena vzgojiteljica pri zelo premožni družini Iloš v Budimpešti in bila tako deležna dobrega, brezskrbnega življenja. Naključje je hotelo, da se je hči družine Iloš, Flori, poročila s sinom njene sestre Gusti, Rudolfom Urschitzem. V času študija medicine na Dunaju je Oroslovov sin Boris obiskal teti Gusti in Mitzi v Budimpešti. Najlepše stanovanje, ki ga je kadar koli v življenju videl, je bilo stanovanje bratranca Rudolfa v nadstropju večnadstropne hiše sredi Budimpešte, opremljeno z umetniškimi slikami v dvanajstih sobah. Ohranjeno je pismo v nemščini, v katerem se Oroslov ženini sestri Mitzi zahvaljuje za božična darila otrokom, in jo prosi, da bi bila krstna botra njegovima dvojčkoma. Piše tudi, da pri skrbi zanju veliko pomaga njuna najmlajša sestra Helene.

Amelia Urschitz je kot otrok zbolela za težko srčno boleznijo. Oroslov in Klotilda sta jo po poroki vzela na svoj dom v Ribnici na Pohorju, kjer je Oroslov začel službovati kot zdravnik. Tam je stara komaj šestnajst let umrla in je pokopana na ribniškem pokopališču.

Helene Urschitz je bila najbolj povezana s sestrino družino. Nekaj let je živila na domu Oroslova in Klotilde v Ormožu. V letih 1900 in 1901 je bila odbornica ženske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda v Ormožu,²¹ nakar se je poročila z avstrijskim gradbenim inženirjem Rudolfom Fischerjem, ki je bil službeni kolega njenega brata Augusta Urschitzza. Helene in Rudolf Fischer sta

Klotildin sorodnik, skladatelj Hugo Wolf (1860–1903).
Andreas Dorschel: Hugo Wolf, Založba Drava, 1990, str. 52.

Klotildin sorodnik, zdravnik, politik in pisatelj Josip Vošnjak (1834–1911).
Malina Schmidt-Snoj: Josip Vošnjak, Ljubljana, Nova revija, 2003, str. 69.

²¹ Vovko, 2004, str. 252.

Klotilda leta 1889 z mlajšimi brati (August, Anton, Johann) in s sestrami (Augustina, Helene, Amelia), za katere je skrbela po materini smrti. Fotograf Josef Breslmeyr v Wolfsbergu. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

nekaj let živela v Ljubljani, kjer je Rudolf služboval. Po koncu prve svetovne vojne je moral Ljubljano kot nemško govoreči Avstrijec zapustiti, zato sta se z ženo preselila v Avstrijo, v Gleisdorf. Imela sta sina Rudolfa Heinza Fischerja, ki je šel po očetovih stopinjah in postal gradbeni inženir. Helene je izmed sester dočkala najvišjo starost (1885–1969). Oroslavov sin Boris jo je večkrat obiskal v Gleisdorfu in tudi ona je rada prihajala na obiske v Slovenijo.²²

Po poroki 27. januarja 1896 in pred rojstvom sina Milana 26. aprila 1896 sta se zakonca Oroslav in Klotilda Kristan preselila iz Gradca v Ribnico na Pohorju, kjer je Oroslav nastopil svojo prvo službo kot zdravnik. Tam sta se jima rodila sinova Milan in Zmagoslav. Družina Kristan je med bivanjem v Ribnici pogosto obiskovala Oroslavovega prijatelja in študijskega kolega na Univerzi v Gradcu Mihaela Podlesnika (1868–1930) na njegovem domu.

Mihael Podlesnik, doma z Lehna na Pohorju, je študij medicine v Gradcu uspešno zaključil 20. decembra 1901, pozneje je kot zdravnik živel v Mariboru in leta 1930 opravljal službo vodje mariborske bolnišnice.²³ Iz obdobja Oroslavovega službovanja na Pohorju so se v

družinski zapuščini ohranili značilen stekleni obtežilnik iz ene od pohorskih glažut, dva fotelja zakoncev Kristan in komplet posodja iz zelenega stekla za uživanje bovine.²⁴

Oroslav Kristan z ženo Klotildo, njeno sestro Heleno, njenim bratom Antonom, sošolcem z Medicinske fakultete v Gradcu dr. Mihaelom Podlesnikom, in otrokoma Milanom in Zmagoslavom na vrtu Podlesnikove vile v Ribnici na Pohorju leta 1898.

Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

²² Kristan, Spomini, 1980–1990. Tipkopis, zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

²³ Pertl, 1986, str. 9.

²⁴ Zasebna zbirka družine Kristan-Sapač.

V prvi polovici leta 1899 se je družina Kristan iz Ribnice na Pohorju preselila v Ormož, kjer se je Oroslav uspešno prijavil na razpisano delovno mesto okrožnega zdravnika. Tam mu je do lastnega doma v ugledni visokopritlični hiši z večjim vrtom pomagal odvetnik dr. Ivan Omulec, s katerim sta sodelovala v slovenskih društvih. Sredi mesta, v bližini župnijske cerkve, je kupil zemljišče s hišo, ki je tako prišla v slovenske roke, preden so jo mogli dobiti Nemci. V Ormožu je bilo med letoma 1909 in 1916 štiriinšestdeset hiš.

V svoji hiši je Oroslav uredil tudi lekarno, ki je delovala do leta 1909, ko je Nemec Gustav Trauvetter v Ormožu ustanovil javno lekarno, ki jo je tudi vodil. Leta 1960 je hiša z nacionalizacijo postala splošna družbena last,²⁵ zatem je začela propadati, zato so jo okoli leta 1986 med preurejanjem sosednjega poslopja pošte porušili.

Shematiziran tloris hiše z ordinacijo, lekarno in vrtom je narisal Oroslovov sin Boris; risba se je ohranila v njegovi zapuščini. Hiša je bila zasnovana na podolžni pravokotni talni ploskvi, v zahodnem delu podkletena in pokrita s strmo opečno dvokapno streho, ki je imela sleme v smeri vzhod–zahod. Na vzhodni strani je bila naslonjena na višje poslopje pošte. Glavna oziroma južna fasada je bila obrnjena proti ulici, simetrično zasnovana, reprezentativno oblikovana in je imela v pritličju šest pravokotnih oken ter v osrednji osi vrata, ki so jih pozneje predelali v okno. Do vhodnih vrat je vodilo pet stopnic. Za vrati je bila veža, ki je potekala skozi vso širino hiše in se je končala na verandi na vrtni oziroma severni fasadi hiše. Vzhodno oziroma desno od vhoda je bila ordinacija, zraven nje, pa prav tako, na ulično stran urejena lekarna. Čakalnica za paciente je bila levo oziroma zahodno od veže. Na vrtni oziroma severni strani hiše sta bili na desni oziroma vzhodni strani dve sobi (sobica za služkinjo in soba za goste), zraven na vzhodnem koncu pokrite dolge verande, ki je spremljala vrtno stran hiše, prostorček za dezinfekcijo ter stranišče. Na levi oziroma zahodni strani hiše so bili poleg čakalnice za paciente in stopnišča v klet bivalni prostori zdravnikove družine: kuhinja, spalnica in dve otroški sobi. Spalnica je imela okni na južno in

zahodno stran, otroški sobi pa samo na zahodno stran. Kuhinja je bila osvetljena s severne strani, z verande. Zahodna fasada hiše je imela v pritličju tri okenske osi in zgoraj visoko trikotno strešno čelo. V toplem delu leta se je družina zelo rada zadrževala na verandi, ki se je navezovala na vrt. Na severni strani hiše je bil zelenjavni vrt in ob njem na vzhodni strani drvarnica ter svinjak. Na zahodnem delu vrta je bil sadovnjak z vrtno uto, s čebelnjakom na severni strani in studentcem, ki je na travnati površini ob novejših stanovanjskih blokkih ohranjen še dandanes. Pacienti so v hišo stopali skozi glavna vrata na ulični strani, družina pa čez vrt na zahodni strani in skozi vrata verande.²⁶

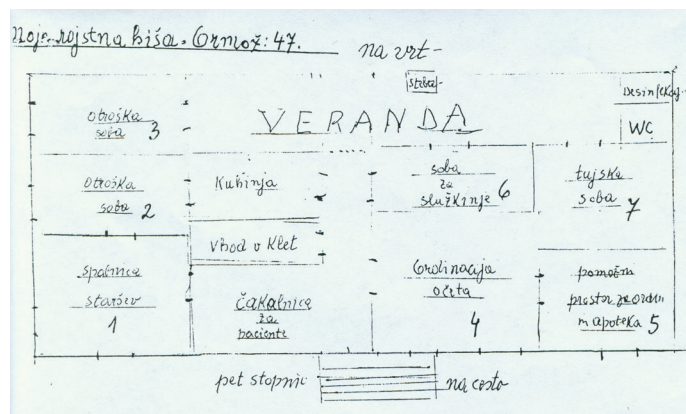

Hiša v središču Ormoža; v njej je med leti 1899 in 1912 živel in imel ordinacijo Oroslav Kristan.

Na fotografiji iz leta 1985 je Oroslovov sin Boris z ženo Viktorijo ter vnukoma Dejanom in Igorjem.

Kmalu za tem so hišo porušili.

Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

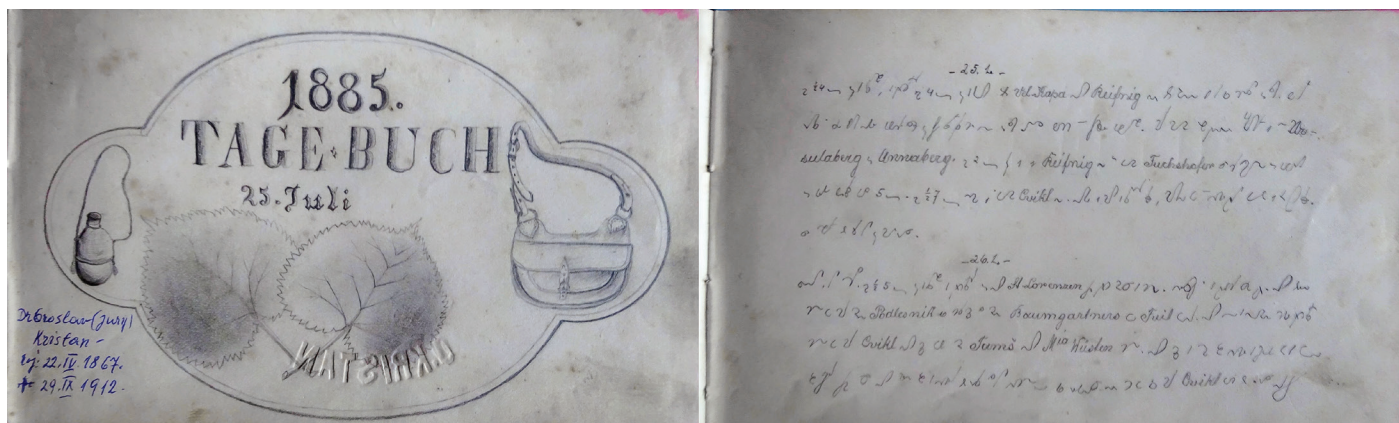

Skica tlorisa hiše v Ormožu z ordinacijo in lekarno, ki jo je narisal Oroslovov sin Boris.

Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

²⁵ Za laborantko in lekarniško pomočnico je usposobil svojo ženo. Pred tem v Ormožu dolgo ni bilo prave lekarne. Samostansko lekarno pri frančiškanih, ki je delovala že vsaj od leta 1586, so ukinili skupaj s samostanom leta 1786. V zborniku Ormož skozi stoletja je hiša v Poštni ulici 6, v kateri je stanovala družina Kristan, navedena pod parcelno številko 42 in z vložkom 66. Njihov vrt je mejil na vzhodu na vrt A. Raithofferja, na jugu na Kirchgasser (Cerkveno uličico), na zahodu na vrt J. Waidla, na severu na vrt Martina Frassa. Prvi dokumentirani lastnik Kristanove hiše je bil leta 1694 Mathias Wippl, leta 1895 je bila lastnica Johanna (Ivana) Omulec, po njeni smrti leta 1905 pa njen mož dr. Ivan Omulec. Oroslav je postal uradni lastnik hiše leta 1910. Kmalu po njegovi smrti je leta 1913 s sodnim sklepom zapisanih deset lastnikov, leta 1914 pa je hišo kupil zdravnik dr. Josip (Jožef) Tavčar. Fournier, Hernja Masten, 1988, str. 112–113.

²⁶ Kristan, Spomini, 1980–1990. Tipkopis, zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

Dnevnik (Tage buch) Oroslava Kristana iz leta 1885, pisan v obliki stenografije. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

Oroslavovemu lepemu ormoškemu domu je dajalo poseben čar cvetje, ki ga je gojil v domačem vrtu (od tam so se marsikdaj ob poletnih večerih slišale slovenske pesmi). Mnogi sošolci, prijatelji in stanovski kolegi, tako starejši kot mlajši, so se radi ustavljali pri njem. Med njimi zdravniki, kirurg dr. Edo Šlajmer iz Ljubljane, kirurg in porodničar dr. Ivan Oražen iz Ljubljane, nevrolog dr. Ivan Robida iz Ljubljane, zdravnik dr. Josip Spešič iz Središča ob Dravi, zdravnik dr. Bela Štuhec s Ptuja, češki zdravnik dr. Karel Chloupek iz Ljutomera, pravnik dr. Janko Sernek iz Celja, stenograf, pedagog in slavist prof. Anton Bezenšek, ki je kot profesor služboval v Plovdivu in Sofiji v Bolgariji, a se je med počitnicami vračal domov

Oroslavov zdravniški kolega in prijatelj, kirurg in porodničar dr. Ivan Oražen. Zvonka Zupanič Slavec in Franc Štolfa, Dr. Ivan Oražen, Ljubljana, Medicinska fakulteta, 1998, str. 12.

Oroslavov zdravniški kolega in prijatelj, kirurg dr. Edo Šlajmer. Zvonka Zupanič Slavec, Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem, Ljubljana, Slovenska matica, 2018, str. 34.

v Slovenijo. Najverjetneje je prav zadnji Oroslava navdušil nad stenografijo.²⁷ V prostem času se je Oroslav ukvarjal tudi s čebelarstvom in z lovom. Imel je psa bernardinca, ki ga je spremljal na lovu in pogosto tudi k bolnikom na dom. Zvesti pes mu je neke zime pomagal celo izslediti kmeta, ki je zmrznil v snegu.²⁸

²⁷ V Kristanovi zapuščini se je ohranil njegov dnevnik, ki je pisan v obliki stenografije in ga doslej ni bilo mogoče prebrati. Zasebna zbirka družine Kristan-Sapač.

²⁸ Pertl, 1968, str. 550.

Zdravniški okoliš Oroslava Kristana je poleg Ormoža obsegal še Hum, Miklavž, Svetinje, Runeč, Sveti Tomaž, Lenart pri Veliki Nedelji, Veliko Nedeljo in kraje na drugi strani Drave do Zavrča. Imel je zelo lepo in dobro čitljivo pisavo, kar mu je prišlo prav pri pisanju sodno-medicinskih zapisnikov. Znan je bil kot zelo natančen diagnostik, zato je k njemu prihajalo izjemno veliko bolnikov od blizu in daleč. Posebno številčni so bili ob sejamskih dneh pacienti s sosednje Hrvice. Opravil je številne obiske na terenu, tudi ponoči. Pomagal je pri porodih in opravljal tudi obdukcije. Kot zdravnik je dobrih šestnajst let deloval brez oddiha in letnega dopusta. Ko se je utrujen vrnil z obsežnega terena, ga je marsikdaj doma čakala množica bolnikov. Leto pred smrtjo je moral prevzeti še zdravniško nadzorno službo na vlakih, ki so vozili na progi med Čakovcem in Ptujem (pretila je namreč epidemija črevesnih bolezni in obstajala je nevarnost, da se bo na Štajerskem razširila kolera).

V obdobju Kristanovega službovanja v Ormožu sta tam delovala tudi nemško govoreči zdravnik dr. Alojzij Heiss, primarij ormoške bolnišnice nemškega viteškega reda, in Slovenec dr. Anton Žižek. Oba sta bila že priletna, zato je terensko delo opravljal Oroslav.²⁹

Ormož je bil v tistem obdobju provincialno štajersko mestece z okoli 1.000 prebivalci in tudi tu je potekal zagrizen narodnostni boj med Slovenci in Nemci. Zadnji so si posebno prizadevali za germanizacijo preprostih plasti slovenskega naroda, zato so otroke služkinj, hlapcev in viničarjev vabili v nemške šole organizacije Schulverein. V Ormožu je bila Schulvereinova šola v mestnem središču. Zavedni Slovenci so pošiljali svoje otroke v slovensko ljudsko šolo na Hardeku, na vzhodnem robu mesta. Zaradi ostrine narodnostnega boja so Slovenci, ne glede na strankarsko pripadnost, pogosto skupaj prirejali različne narodne prireditve. Mnogo jih je delovalo v Ciril-Methodovi družbi, ki je v slovenski ljudski šoli na Hardeku organizirala božičnice, ob kresu gozdne veselice..., zopet drugi so se pridno udeleževali pri Sokolu. Pri vseh omenjenih društvih

je Kristan požrtvovalno sodeloval in podpiral delo slovenskih narodnih mecenov, med katerimi je bil na vodilnem mestu slovenski odvetnik dr. Ivan Omulec. Leta 1908 so se odnosi med Slovenci in Nemci zaostri in v času septembrskih dogodkov na Ptujju so ormoški nemčurji onesnažili hišo dr. Oroslava Kristana, njegovo zdravniško tablo na pročelju pa premazali s črnilom. Vodja teh ormoških razgretežev je bil nemški odvetnik dr. Gustav Delpin, ki pa se mu je usoda kmalu maščevala; ko mu je zbolela hči in je dal poklicati k njej skupaj z drugimi zdravniki tudi Oroslav Kristan. Ta pomoči ni odklonil, postavil pa je pogoj, da njegovo hišo očistijo madežev, ki so jih povzročili ormoški nemški nacionalisti.³⁰

Oroslav je tudi v letih, ko je služboval v Ormožu, deloval v več slovenskih društvih. Bil je član društva Sloga. Časnik *Slovenski gospodar* je leta 1904 s tem v zvezi objavil: »*Katoliško slovensko politično društvo Sloga s sedežem v Ormožu si je pri svojem letošnjem občnem zboru sestavilo sledeči odbor: Prvomestnik dr. Ivan Omulec, odvetnik, njegov namestnik Ivan Kočevar, trgovec, tajnik Mihael Korošec, blagajnik Martin Stanič, odborniki dr. Oroslav Kristan, okrožni zdravnik v Ormožu et. al.*«³¹

Bil je tudi član Učiteljskega društva. Časnik Učiteljski tovariš je leta 1900 objavil novico: »*Ormož. Učiteljsko društvo za ormoški okraj je zborovalo 1. dne malega travna, meseca t. l., v ormoškem šolskem poslopju. Udeležilo se je 18 rednih udov in gostje. Gospod okrožni zdravnik in ud našega društva dr. Oroslav Kristan je predaval prav temeljito o higijeni. Svoj govor je razdelil v tri dele: 1. Zgodovina higijene sploh, 2. Šolska higijena, 3. Nalezljive bolezni. O zadnji točki je radi pomanjkanja časa obljubil v katerem poznejšem zborovanju govoriti, kar se je z veseljem vzelo na znanje.*«³²

Deloval je tudi v Slovenski Matici. V Letopisu Slovenske Matice za leto 1904 je v poglavju imena društvenikov zapisano: »*Knjižnica okrajna učiteljska v Ormožu. Čitalnica v Ormožu. Dr. Geršak Ivan, c. kr. Notar (poverjenik), Korošec Mihael okr. pos. knjigovodja v Ormožu, dr. Kristan Oroslav, okr. zdravnik v Ormožu,*

29 Omenimo tudi, da je zelo sočustvoval z revnimi bolniki, saj je tudi sam izhajal iz zelo skromnega doma. V svoji oporoki je naročil izbrisati dolg vsakemu dolžniku, ki mu ni mogel plačati. Kot zaveden Slovenec je odklonil mesto uradnega zdravnika, ki mu ga je na Ptujju ponudil nemški zdravnik in mestni fizik dr. Mautschke; Kristan ni želel postati poslušno orodje nemškega uradniškega stroja. Pertl, 1968, str. 548.

30 Pertl, 1968, str. 549.

31 Slovenski gospodar, 14. 1. 1904, str. 5.

32 Učiteljski tovariš. 10. 4. 1900, str. 107.

dr. Omulec Ivan, odvetnik v Ormožu et al. »³³

Udeleževal se je tudi v odboru Ormoške čitalnice, ki je sklenil čitalnično knjižnico razširiti, odpreti za javnost in urediti brezplačno izposojlo ter ji nameniti večji znesek za nakup knjig. *Narodni list* – glasilo Narodne stranke za Štajersko je 16. aprila 1908 objavil novico: »Ormoška čitalnica si je pri zadnjem občnem zboru izvolila v odbor sledeče gospode: dr. Anton Žižek, predsednik, dr. Ivan Omulec, podpredsednik, Martin Sever, blagajnik, Janko Grivec, tajnik, Adolf Rosina, knjižničar, dr. Oroslov Kristan in Rudi Staki et al. Sklenilo se je čitalnično knjižnico razširiti, ter jo kot javno in brezplačno tudi neudom odpreti. V to svrbo se je dovolil večji znesek za nabavo novih knjig. Ko bode knjižnica urejena, se da javnosti na razpolago. Ker je obsežno razširjenje čitalnične knjižnice odvisno od števila udov, vabi Čitalnica vse Slovence iz Ormoža in okolice k mnogoštevilnemu pristopu, da tem lažje izvršuje svojo izobraževalno nalogo.«³⁴

Ne nazadnje je bil Oroslov v letih 1900 in 1901 tudi predsednik podružnice Društva sv. Cirila in Metoda za ormoški okraj. Andrej Vovko v knjigi *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918* navaja: »Moška podružnica v ormoškem okraju je bila ustanovljena 17. 10. 1887. Predsedniki so bili: dr. I. Geršak, notar (1887–1893), dr. Ivan Omulec, odvetnik (1893–1895), I. Geršak (1895–1896), Jakob Menhart, kaplan (1897–1898), dr. Oroslov Kristan, zdravnik (1900–1901), Josip Rajšp, nadučitelj (1904–1907), dr. Anton Žižek, zdravnik (1907–1912), dr. Fran Strelec, notar (1912–1914), in dr. Ferdo Lašič, odvetnik (1914–1918).«³⁵

Poleg predanega udejstvovanja na zdravstvenem in narodnobuditeljskem področju je bil Kristan v Ormožu zelo prizadeven tudi kot oče in mož. Žena Klotilda mu je v enajstih letih, med letoma 1896 in 1907, rodila osem otrok – štiri dečke in štiri deklice. Starša sta dala trem deklicam z močno simboliko zaznamovana imena – Nada (upanje), Vera in Ljuba (ljubezen). Žal so štirje – Milan, Vera, Ljuba in Milena – zaradi bolezni oziroma zdravstvenih zapletov, ki jih v tistem času še ni bilo

mogoče pozdraviti, kmalu umrli. Najstarejši sin Milan se je rodil 26. aprila 1896 v Ribnici na Pohorju in 8. novembra 1898 tam tudi umrl. Drugi sin Zmagoslav (Zmago) se je rodil 23. julija 1897 v Ribnici na Pohorju in umrl 24. novembra 1969 v Mariboru. Najstarejša hči Nada se je rodila 31. avgusta 1899 v Ormožu in umrla 25. julija 1981 v Beogradu. Tretji sin Boris se je rodil 12. marca 1901 v Ormožu in umrl 1. maja 1991 v Mariboru.³⁶ Druga hči Vera se je rodila 17. avgusta 1902 v Ormožu in 26. oktobra 1906 tam tudi umrla. Tretja hči Ljuba se je rodila 15. julija 1906 v Ormožu in 17. januarja 1907 tam umrla. Najmlajša otroka sta bila dvojčka Miran in Milena. Rodila sta se 5. decembra 1907 v Ormožu. Milena je umrla že 7. marca 1908 v Ormožu, Miran pa 13. aprila 1987 v Ljubljani. Oroslovov sin Boris je v svojih spominih zapisal, da je oče za dvojčka predlagal imeni Črtomir in Bogomila, a je mama, ki je slabo govorila

Oroslov z ženo Klotildo ter otroki Zmagom, Nado in Borisom (v materinem naročju) v Ormožu leta 1901. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

33 Letopis Slovenske matice za leto 1904, 1904, str. 54.

34 Narodni list, 16. 4. 1908, str. 2.

35 Vovko, 2004, str. 250.

36 V njegovem krstnem listu sta poleg imena Boris navedeni še imeni Anton po botru in Jurij po očetu.

slovensko, prosila, da otroka dobila imeni, ki ju bo lažje izgovarjati. Preživeli otroci so ljudsko šolo obiskovali na Hardeku, kamor so hodili otroci zavednih Slovencev.³⁷

Oroslav z ženo Klotildo, njeno sestro Heleno ter otroki (od leve) Borisom, Nado, Vero, Ljubo (v materinem naročju) in Zmagom na verandi hiše v Ormožu leta 1906.

Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

Leta 1912 je Oroslav Kristan zbolel za hudo pljučnico, ki jo je sicer prebolel, a se je kmalu zatem pri njem pojavila hitra oblika pljučne tuberkuloze, ki jo je dobil od svojega pacienta. Pol leta kasneje, 29. septembra 1912, je bila ta zanj usodna. Hudo bolnega so ga obiskovali njegovi zvesti slovenski prijatelji in poskušali lajšati njegovo trpljenje, a kljub vsemu njihovemu trudu je zelo težko ozavestil, da zanj ni več nobene pomoči in da bo zapustil nepreskrbljeno ženo s štirimi mladoletnimi otroki.³⁸

Časnik *Slovenski gospodar* je 3. oktobra 1912 objavil žalostno vest: »Ormož. V soboto, 28. septembra, je tukaj umrl okrajni zdravnik dr. Oroslav Kristan, star šele 46 let. Rajni je bil zaveden Slovenec. Pogreb se je vršil dne 1. oktobra. N. V. M. P.«³⁹

Časnik *Učiteljski tovariš* je 4. oktobra 1912 poročal: »Ormož. Dne 28. septembra t. l. je tukaj umrl po daljši bolezni obče spoštovani okrožni zdravnik dr. Oroslav Kristan v 46. letu starosti. Pokojnik je bil izvrsten zdravnik in neustrašen zagovornik učiteljstva in šole, kar je ob vsaki priliki kazal, posebno pa v okrajnem in krajnem šolskem svetu. Učiteljstvo ormoškega okraja ga

bo ohranilo v trajnem, blagem spominu. Pogreb se je vršil 1. oktobra ob velikanskem spremstvu. Bodi mu zemlja lahka.«⁴⁰

Pogreb Oroslava Kristana je bil prava narodna manifestacija. Poleg številnega slovenskega učiteljstva so ga na njegovi zadnji poti pospremili vsi duhovniki okoliških far z dekanom na čelu. Ob tej priložnosti se je prav posebno pokazalo, kako zelo so ga mnogi cenili. Spomin nanj v Ormožu še dolgo ni zamrl, saj je bil njegov grob, ki ga je krasil mogočni kamniti križ, vselej skrbno negovan in marsikdaj okrašen z vencem, na katerem se je lesketal slovenski narodni trak. Tak izkaz spoštovanja so Ormožani gojili, kljub temu, da se je pokojnikova družina po njegovi smrti leta 1913 preselila v Maribor (zaradi pomanjkanja družina ni zmogla prihajati pogosteje v Ormož na očetov grob). Zahvalo so mu, zlasti po prvi svetovni vojni, izkazovali predvsem vsi, ki so ga cenili kot zdravnika in narodnega buditelja v nekdanjem narodnostno ogroženem Ormožu.⁴¹

Pogreb Oroslava Kristana sta natančneje opisala Ruda Jurčec v knjigi spominov *Skozi luči in sence*, ki je prvič izšla leta 1966 in v ponatisu leta 1991, ter dr. Eman Pertl v članku, ki je izšel v zborniku razprav *Svet med Muro in Dravo* leta 1968. Ruda Jurčec je opisal tudi tragičen dogodek, ki je boleče povezal Oroslava z njegovo družino. Tri leta stari bratec Peppek se je hudo zastrupil in poškodoval, ko je v očetovi klobučarski delavnici v Ormožu pomotoma spil stekleničko vitriola, ki ga je oče potreboval pri svojem delu. Mama je s sinčkom v naročju stekla k dr. Kristanu, ki je stanoval v sosednji hiši, a ta mu ni mogel več pomagati. Vitriol – žveplova kislina v obliki brezbarvne tekočine – je dečku požgal grlo, goltanec in želodec. Zdravnik je moral napisati izvid, v katerem je navedel, da je otrok umrl zaradi zastrupitve, ki je bila posledica očetove neprevidnosti. Zdravnikova dolžnost v takšnih primerih je bila opisati vzrok smrti, a kljub temu je dečkovega očeta to zelo prizadelo in je Kristanu zameril.⁴² Ruda Jurčec je Kristanov pogreb orisal s temi besedami: »Zdravnik je umrl, ko sem imel pet let. Bil

37 Kristan, Spomini, 1980–1990. Tipkopis, zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

38 Kristan, Spomini, 1980–1990. Tipkopis, zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

39 Slovenski gospodar, 3. 10. 1912, str. 4.

40 Učiteljski tovariš, 4. 10. 1912, str. 3.

41 Pertl, 1968, str. 550.

42 Jurčec, 1991, str. 24–26. Oroslav Kristan je sicer v času službovanja v Ormožu opravil več predavanj, v katerih je poudarjal skrb staršev za zdravje otrok in pomen varovanja pred nevarnostmi, ki prežijo nanje v zgodnjih letih.

sem že tako velik, da sem hodil gledat pogrebe in jih tudi spremljal v gruči otrok. Pred pogrebom so z enim zvonom pozvonili in vabili. Takrat je duhovščina odbajala proti domu mrliča. Vsi, ki so šli mimo, so bili praznični. Zlasti je bilo mnogo Slovencev, saj je bil zdravnik Slovenec.«⁴³

Zadnja Oroslavova slika pred smrtjo. Ob njem žena Klotilda in otroci Zmago, Nada, Boris in najmlajši Miran na verandi hiše v Ormožu leta 1912. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

Tudi po zaslugi Oroslava Kristana je Ormož ostal slovensko mesto in narodni buditelj je svoj mir našel v slovenski zemlji, na ormoškem pokopališču, ki ga je Ruda Jurčec slikovito opisal: »Moj rojstni kraj Ormož je kakor zrcalo večnosti. Na hribu ob Dravi je star grad. Na drugi strani obzorja je hrib Hum. Pred njim je ormoško pokopališče in malo niže se med otoki srebri Drava. Drobní spomeniki na pokopališču so bili posajeni med zelenilo kot nikdar zveneli zvončki. Težki bronasti angeli so držali v rokah tablice s slovenskimi imeni. Dolgi zid grobnic se je zaključil z veliko marmornato ploščo. Imeni na vrhu sta bili samo dve, in sicer gospe Ivane Omulec in ime njenega soproga odvetnika dr. Ivana Omuleca. Pokojnik je bil velik narodnjak in dobronik vsega okraja. Na njegovem pogrebu je bilo več kot dvajset duhovnikov. Šolska zastava s slovenskim trakom je vibrala v vetru in videla se je slika svetnikov sv. Cirila in Metoda. Od križa proti južni strani pokopališča so se grobovi zgostili. Nemških grobov ni bilo več, slovenski so kar mrgoleli. Prav na koncu na levi so bili grobovi angelčkov. To so bili otroci, ki so umrli v krstni nedolžnosti. Grobovi so bili

drug ob drugem. Bila so sama slovenska imena, samo krstna imena.«⁴⁴

Pred smrtjo se je Oroslav Kristan poslovil od žene in štirih otrok. Enajstletnega sina Borisa, ki je zaradi presenetljive bistroumnosti in modrosti užival očetovo izjemno zaupanje, je prosil, naj pomaga materi pri skrbi za družino. Prezgodnja očetova smrt je Borisa zelo zaznamovala. Deček je takrat sklenil postati zdravnik, ki se bo zoperstavil boleznim. To željo je podkrepila tudi zavest o velikem ugledu, ki ga je užival njegov oče med ljudmi kot zdravnik in slovenski narodnjak. Oroslavova žena je ostala sama s štirimi nepreskrbljenimi otroki in brez prihodkov. Najmlajši otrok je imel takrat komaj pet let. Da bi lažje preživeli, so prodali hišo v Ormožu in se preselili v Maribor. V težkih in lačnih letih med prvo svetovno vojno so se preživljali tako, da je mama v skromnem najetem stanovanju nudila hrano in stanovanje dijakom, sin Boris pa je opravljal inštrukcije. Med dijaki, ki so bivali pri družini Kristan, so bili tudi Borisovi gimnazijski sošolci Anton Slodnjak (poznejši univerzitetni profesor in akademik), Slavko Osterc (poznejši kanonik) in Slavko Vrbnjak (poznejši kirurg). Fantje so se dobro razumeli in med počitnicami Borisa vabili na svoje domove. Oroslavova vdova Klotilda je umrla 11. junija 1936 v Mariboru. Do smrti je živela pri sinu Borisu, ki je na pobreškem pokopališču po načrtih

Grob Oroslava Kristana (temen križ) ter grob njegovih hčera Vere, Ljube in Milene (bel križ) na pokopališču v Ormožu. Na fotografiji iz leta 1960 Oroslavov sin Boris.

Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

Grob danes žal ni več, ker so bili mnogo let kasneje ob preurejanju pokopališča v Ormožu opuščeni.

43 Jurčec, 1991, str. 24, 26.

44 Jurčec, 1991, str. 7, 11.

45 Kristan, Spomini, 1980–1990. Tipkopis, zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

kiparja Ivana Napotnika uredil družinski grob in dal na nagrobnik v spomin na očeta vklesati tudi njegovo ime, čeprav posmrtnih ostankov z ormoškega pokopališča niso prepeljali v Maribor.⁴⁵

D drugega Oroslavovega sina Zmagoslava (1897–1969) je za vse življenje zaznamovala prva svetovna vojna. Od marca 1916 je bil kot avstro-ogrski vojak rezervni oficir v drugem gorskem strelskem polku in vključen v ogorčene spopade na soški fronti. Ker ga je oče vzgojil v odločnega Slovenca, se je takoj po zlomu monarhije leta 1918 pridružil slovenski vojski in za Slovenijo kot oficir generala Maistra s svojimi vojaki zasedel Dravograd. Na to temo je zapisano: »*Iz bojev za Dravograd, Labot in Šentpavel*«. *Po prvi svetovni vojni je služboval kot učitelj. Takoj po okupaciji Jugoslavije leta 1941 so ga nacisti zaprli in zatem deportirali v Srbijo, kjer je kot aktivist sodeloval s partizanskim odporiškim gibanjem. Po drugi svetovni vojni se je vrnil v Maribor, kjer je znova služboval kot učitelj in tam tudi umrl.*⁴⁶

Oroslavova hči Nada (1899–1981) je obiskovala učiteljske v Mariboru in po prvi svetovni vojni nastopila prvo službo kot učiteljica v Somboru, kjer se je nato poročila z učiteljem Milutinom Nikolićem (1885–1957), ki se je kot srbski vojak bojeval v balkanskih vojnah in prvi svetovni vojni. Po napadu nacistične Nemčije na Jugoslavijo je moral kot jugoslovanski vojak v ujetništvo, od koder se je vrnil zelo izčrpan; umrl je leta 1957 v Beogradu, kjer je po vojni živel z družino. Vsi trije otroci Nade in Milutina Nikolića so imeli uspešne akademske kariere na univerzah in raziskovalnih ustanovah v Beogradu, Bruslju, Ženevi in Parizu.

Tretji Oroslavov sin Boris (1901–1991) je po očetovem zgledu študiral medicino na Dunaju in v Gradcu. Postal je zdravnik splošne medicine in nato specialist za dentalno medicino. Službo zobozdravnika je nastopil v Mariboru, kjer si je ustvaril tudi družino. Od leta 1934 je bil mecen likovnim ustvarjalcem. Med drugo svetovno vojno je partizanskemu gibanju pomagal s sanitetnim materialom in z zdravili. Po vojni je bil med ustanovitelji prve javne zobozdravstvene ambulante v Mariboru, ki je

že 13. maja 1945 pričela delovati na Glavnem trgu 1, in leta 1950 med ustanovitelji prve šolske zobne ambulante v prostorih nekdanjega Černičevega sanatorija. Pozneje se je posvetil organizaciji zobozdravstva za otroke in mladino v Mariboru. Vseskozi je bil strasten ljubitelj književnosti in likovne umetnosti.⁴⁷

Oroslavov najmlajši sin Miran (1907–1987) je po očetovi smrti živel z materjo in bratom Borisom ter obiskoval realno gimnazijo v Mariboru, nato pa študiral gradbeno inženirstvo v Ljubljani, kjer se je pozneje zaposlil, poročil in živel do smrti. Bil je ljubitelj fotografije, spreten izdelovalec arhitekturnih maket in velik poznavalec klasične glasbe; uredil si je veliko zbirko gramofonskih plošč.

Oroslavovo zavezanost medicini sta nadaljevala pokojna sin Boris (1901–1991) in vnuk Peter (1934–2016), nadaljujejo jo pravnuka Dejan (roj. 1973) in Boris (roj. 1983) ter prapravnukinja Katarina (roj. 1985).

Dr. Oroslav Kristan je spadal med široko razgledane klene slovenske intelektualce, ki so si v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju z vso močjo prizadevali za krepitev narodne zavesti in za obstoj ter vsestranski napredek slovenskega naroda. Njegov pomen je mogoče postaviti ob bok njegovemu prepoznavnejšemu sodobniku, strokovnemu kolegu in prijatelju dr. Ivanu Oražnu (1869–1921), ki je imel v marsikaterem pogledu primerljivo življenjsko pot. Oba sta živela in delala v skladu z geslom *Vse za svobodo in narod*.⁴⁸ Čeprav je umrl razmeroma mlad in so neusmiljene poteze časa v drugi polovici 20. stoletja izbrisale celo njegov grob na ormoškem pokopališču, je njegovo prizadevanje obrodilo bogate sadove, ki jih uživamo še danes. Njegovi številni potomci živijo svobodno in nadaljujejo z ustvarjalnim delom na evropski diagonali med Parizom in Beogradom.

Kdor živi v spominih in dosežkih drugih, ni prav zares mrtev, je samo oddaljen.

46 Kristan, 1988, str. 431.

47 Sapač, 2013, str. 709–738.

48 Zupanič, Štolfa, 1998.

Povzetek

Dr. Oroslov Kristan se je rodil 22. aprila 1867 kot nezakonski sin in živel v skromnih razmerah v Radušah pri Slovenj Gradcu. V ljudski šoli je bil zelo nadarjen, zato ga je učitelj pripravil za vstop v gimnazijo. Po maturi na mariborski klasični gimnaziji je od leta 1889 študiral medicino na Dunaju in v Gradcu. V gimnaziji je bil veskozi odličen dijak in tudi vse izpite na študiju medicine je opravil z odliko. 23. julija 1896 je bil promoviran za doktorja vsega zdravstva. Že v dijaških letih je bil liberalno usmerjen in zaveden Slovenec, ki je krepil slovensko zavest med svojimi kolegi. Med študijem medicine je postal član Akademskega društva Triglav, ki je bilo v tistem času izjemno pomembno za krepitev nacionalne zavesti slovenske mladine v Gradcu. Kot študent je bil tudi član akademske podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda (leta 1893 izvoljen za njenega predsednika). V tej družbi, ki je v zaostrenih narodnostnih spopadih na slovenskem ozemlju imela zelo pomembno in daljnosežno vlogo kot narodnopreredna in narodnoobrambna organizacija, je aktivno deloval vse do svoje prezgodnje smrti.

Od leta 1896 je kot zdravnik služboval v Ribnici na Pohorju, nato je bil od leta 1899 okrožni zdravnik v Ormožu, kjer je oskrboval zelo velik zdravniški okoliš. Znan je bil kot natančen diagnostik in dober porodničar; veliko obiskov je opravil tudi na domovih pacientov. Pisal je tudi sodnomedicinske zapisnike. Ker je izhajal iz skromnih razmer, je kot zdravnik še prav posebej čutil z revnimi pacienti. Ob zdravniškem delu se je veskozi posvečal tudi narodno-buditeljskemu delu. V letih 1900 in 1901 je bil predsednik podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda v Ormožu. Deloval je tudi v Društvu Sloga, v Slovenski Matici in v odboru Ormoške čitalnice, ki je leta 1908 sklenila knjižnico razširiti in jo brezplačno odpreti za javnost. Kot član učiteljskega društva je ozaveščal prebivalce Ormoža in jim predaval o higieni in nalezljivih boleznih. Na svojem domu v Ormožu se je pogosto družil s prepoznavnimi slovenskimi intelektualci tistega časa, zlasti z dr. Edom Šlajmerjem, dr. Ivanom Oražnom, dr. Ivanom Robido, dr. Jankom Sernece, dr. Josipom Spešičem, dr. Belo Štubecom, dr. Karlom Chloupekom in prof. Antonom Bezenškom. Kot propagatorju slovenstva so mu ormoški nemški nacionalisti v zaostrenih razmerah leta 1908 onesnažili hišo, v kateri je bila tudi njegova ordinacija. V zakonu s Klotildo Urschitz (Uršič) se mu je rodilo osem otrok, od katerih so štirje umrli mladoletni, ostali pa so postali prepoznavne osebnosti tako v slovenskem kot širšem prostoru 20. stoletja. Leta 1912 je Oroslov Kristan zbolel in 29. septembra istega leta podlegel tuberkulozi. Zapustil je vdovo s štirimi nepreskrbljenimi otroki. Njegov pogreb je bil prava slovenska narodna manifestacija; takrat se je pokazalo, kako zelo so ga mnogi cenili kot dobrega zdravnika in narodnega buditelja.

Arhivski viri

- Boris Kristan, *Spomini, 1980–1990*, Maribor. Tipkopis, zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.
- *Diploma Georga Kristana Medicinske fakultete Univerze v Gradcu – Doctoris universae Medicinae*, 23. 7. 1896. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.
- *Potrdilo Georgu Kristanu o opravljenem izpitu iz anatomije z odlično oceno: Kristan Georg hat am 13. Juli 1893 praktische Prüfung aus der Anatomie mit ausgezeichnetem Erfolg bestanden*. Graz, Dekanat der Medizinischen Fakultät, 26. 7. 1893. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.
- *Potrdilo Georgu Kristanu o opravljenem izpitu iz interne medicine z odlično oceno: Kristan Georg cand. med. hat am 12. Juli 1895 die praktische Prüfung aus der Internen Medizin mit ausgezeichnetem Erfolg bestanden*. Graz, Dekanat der Medizinischen Fakultät, 13. 7. 1895. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.
- *Potrdilo Georgu Kristanu o opravljenih izpitih na medicinski fakulteti na Dunaju in medicinski fakulteti v Gradcu med leti 1890 in 1895*. Graz, 19. 12. 1895. Zasebni arhiv družine Kristan-Sapač.

Tiskani viri

- *Jahresbericht des K. K. Staats-Gymnasiums in Marburg a/D.*, 1880–1890.
- *Knjižnica okrajna učiteljska v Ormožu. Čitalnica v Ormožu*. V: Letopis Slovenske matice za leto 1904, Ljubljana, Blasnikova tiskarna, 1904, str. 54.
- *Programm des K. K. Staats-Gymnasiums in Marburg*, 1883.

Monografije

- *Boj za Maribor 1918–1919* (ur. Janez J. Švajncar), Maribor, Obzorja, 1988.
- Ivan Geršak, *Ormoški spomini*, Ormoška posojilnica, Ormož, 1902.
- Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence I*, Ljubljana, Prešernova družba, 1991.
- Immanuel Kant, *Dve razpravi*, Ljubljana, Slovenska matica, 1937.
- Gernot Fournier, Marija Hernja Masten, *Hiše in hišni posestniki v mestu Ormož. V: Ormož skozi stoletja III* (ur. Peter P. Klasinc), Skupščina občine Ormož, 1988, str. 112–113.
- Andrej Vovko, *Odborniki in članstvo podružnic Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana, 2004.
- Modesta Wolf-Strahser, *Spomini na dom*, Voranc, Ravne na Koroškem, 1994.
- Zvonka Zupanič Slavec, Franc Štolfa, *Dr. Ivan Oražen (1869–1921)*, Medicinska fakulteta Ljubljana, 1998.

- Zmago Kristan, *Iz bojev za Dravograd, Lobot in Šentpavel*. V: *Boj za Maribor 1918–1919* (ur. Janez J. Švajncar), Obzorja, Maribor, 1988, str. 431–439.
- Eman Pertl, *Prvi slovenski zdravniki v Mariboru*. V: *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike*, 1981, str. 130–146.
- Eman Pertl, *Zdravstvo med Muro in Dravo s posebnim ozirom na razdobje 1850–1941*. V: *Svet med Muro in Dravo* (ur. Viktor Vrbnjak), Založba Obzorja, Maribor, 1968, str. 548–550.

Članki

- *Akad. podružnica sv. Cirila in Metoda, Slovenec*, 16. 12. 1893, str. 2.
- *Delovanje možkih podružnic družbe sv. Cirila in Metoda posebnost v preteklem l. 1893*, Kmetijske in rokodelske novice, letnik 52, 10. 8. 1894, str. 312–313.
- *G. Gregor Črešnik, 63-letni jubilej dela*, Ilustrirani Slovenec, 21. 6. 1925, str. 4.
- *G. Mihael Podlesnik, Slovenski gospodar*, 26. 12. 1901, str. 4.
- *Katol. slov. polit. društvo Sloga s sedežem v Ormožu*, Slovenski gospodar, 14. 1. 1904, str. 5.
- *Ormož. Umrli okrajni zdravnik dr. Oroslav Kristan*, Slovenski gospodar, 3. 10. 1912, str. 4.
- *N. K., Odhajamo, a korenine ostanejo*, Ptujski tednik, junij 1991, str. 5.
- *Učiteljsko društvo za ormoški okraj je zborovalo*«, Učiteljski tovariš, 10. 4. 1900, str. 107.
- *Ormož. Umrli okrajni zdravnik dr. Oroslav Kristan*, Učiteljski tovariš, 4. 10. 1912, str. 3.
- *Ormoška čitalnica*, Narodni list – glasilo narodne stranke za Štajersko, 16. 4. 1908, str. 2.
- Eman Pertl, *Zgodovinski oris razvoja organizacije in upravljalске dejavnosti v Mariborski bolnišnici od 1799 do 1984*. V: *Naše združeno zdravstvo*, februar 1986, str. 9.
- Irena Sapač, *Dr. Boris Kristan (1901–1991), organizator zobozdravstva in pionir mladinskega zobozdravstva v Mariboru*. V: *Studia Historica Slovenica*, 2013, št. 2–3, str. 709–738.

Franc KRNJAK¹

»Obesili so Smerdjakova«

Janko Rakuša, 15. maj 1901 – 10. februar 1945

(zamujen spomin)

Leta 2020 je bila 75. obletnica tragične smrti velikega prleškega rojaka Janka Rakuše, gledališkega igralca z mnogimi angažmaji in vlogami na takratnih jugoslovanskih odrih. Z naslovom prispevka, nekrologa, je poudarjen Rakušev igralski talent in spomin na njegovo vlogo v drami Dostojevskega *Bratje Karamazovi*. Po njej je v kulturnih krogih Zagreba in celotne jugoslovanske gledališke srenje dobil vzdevek *Smerdjakov* (po nezakonskem sinu Fjodora Karamazova). Ta karakterna vloga ga je dvignila v višave jugoslovanskega igralskega sveta. Ob njegovem tragičnem koncu, 10. februarja 1945, je po Zagrebu završalo – **obesili so Smerdjakova!**

Ključne besede

Janko Rakuša, gledališče, igralec, Zagreb, Smerdjakov

Janko Rakuša.

»Zakaj so vam oči porumenele, Ivan Fjodorovič? Se trpinčite? Povem vam, da se vam ni treba bati. Nič ne bom rekel proti vam. Poglejte, kako se vam tresejo roke in prsti igrajo. Zakaj? Niste vi ubili ..., da, prav vi ste morilec!«

S temi sarkastičnimi besedami, z rezkim in diabolčnim glasom, s srdom in srepim pogledom Ivanu Fjodoroviču je velikan Hrvaškega narodnega gledališča (HNK) Janko Rakuša, v vlogi Smerdjakov, povzdignil znamenito sceno iz drame *Bratje Karamazovi*. Scena je prikazovala groteskne elemente iz poslednje sodbe, zaradi katerih je občinstvo v gledališču otrpnilo.

Rakuševega igralskega opusa se še danes ne bi sramoval marsikateri gledališki igralec! Samo med desetletnim delovanjem v Hrvaškem narodnem gledališču je odigral več kot sto karakternih glavnih vlog. Nekaj se jih spomnimo: Raskolnikov v Dostojevskem Zločinu in kazni; Aragonski princ v Shakespearovem *Beneškem trgovcu*; Mefisto v Goetejevem *Faustu*; v Katajevi veseloigri *Milijon težav* z likom Ananasova; v Cankarjevi drami *Za narodov blagor* kot poet Stebelce ipd. Bil je interpret, ob katerem je občinstvo uživalo. Od mnogih gledaliških vlog je uspešno debitiral še v prvem hrvaškem dolgometražnem filmu *Lisinski* leta 1944 (ni bil nikoli finaliziran) in v zadnjem filmu Nezavisne države Hrvatske (NDH) *Radium – izvor zraka*.

Poročil se je z Jerko Kraljević, učiteljico iz Splita, leta 1938 v Zagrebu.

Rodil se je revni viničarki – samohranilki Alojziji Rakuša, 15. maja 1901 v Mihalovcih² (njegove rojstne hiše nisem uspel locirati iz znanih razlogov – takratnih viničarskih razmer). Oče je bil neki Jožef, kmečki sin iz Podgradja pri Ljutomeru, ki je umrl, še preden se je rodil Janko. Že iz tega je razbrati, da ni šlo za načrtovano ljubezen med gruntarjem in neko vinogradniško dninarico (*venčrlco*), in tudi stan, v katerem se je Janko rodil, mu ni obetal srečnega otroštva. In res je bilo tako – tudi mama Alojzija je, ko še ni dopolnil niti tretjega leta starosti, umrla. Ostal

¹ Franc Krnjak, ljubiteljski zgodovinar.

² V takratni Občini Svetinje, danes Občini Ormož.

je sirota na občinskih ramenih. Ni podatkov, kdo ga je vzgajal in kje je dobil zatočišče kot otrok (skopi zapisi kažejo, da ožji sorodniki po očetovi strani naj ne bi za to poskrbeli). Nekateri viri še navajajo, da je bil tudi v Zavodu za *takšno* mladino. Po vsej verjetnosti ga je to zaznamovalo za vse življenje, kajti že v zgodnjih zrelih moških letih se je seznanil s takratno že prepovedano komunistično partijo (gotovo v Zagrebu). To ga je stalo življenja, kajti zločinski ustaški režim ga je med okupacijo obtožil članstva v NOG-u (narodno osvobodilnem gibanju), organiziranja tajnih komunističnih sestankov in zbiranja finančnih in drugih sredstev za NOV (narodno osvobodilno vojsko) ter pisanja in razpečevanja letakov s komunistično propagando. In res... zla usoda mu je bila zapečaten!

Ljudsko šolo je obiskoval v Ormožu, nato ga je rejniška družina- ali Zavod- poslala kot nadobudnega mladca, v ljubljansko malo semenišče, kjer je obiskoval gimnazijo. To pa povsem iz preprostega razloga, slabih finančnih sredstev. Z 18 leti je Janko zapustil gimnazijo (duhovniški poklic mu ni »dišal«) in se vključil v ljubljansko Dramo (1919–1921), obenem pa je zaključil igralsko šolo. Po ljubljanski izkušnji se je napotil izzivom naproti, kajti na slovenskih odrih zanj ni bilo prostora. Že znano in še danes aktualno, mar ne?! Toda v prsih mu je vedno kljuvala misel na domovino, kateri bi rad ponudil svoje znanje in izkušnje. »*Vsi me hočejo, samo Ljubljana ne!*« je tožil. Vse zaman!

Izkoristil je možnost v novi skupni državi SHS in dobil angažma v Sarajevu. Sledili so – Skopje, Maribor, Beograd, Osijek, Varaždin in Split. Končno se je ustalil leta 1934, v zagrebškem HNK-ju (Hrvatsko narodno kazališče). Postal je dramski prvak, ki je zablestel s svojimi karakternimi vlogami in takšen ostal vse do svojega bridkega konca. Postal je »brušen diamant« Talijinega hrama.

Prva aretacija ga je doletela 1. maja 1942. Aretiral ga je gestapo (tajna nemška policija) in ga, zaradi pomanjkanja dokazov po štirih dneh in štirih nočeh neznosnega mučenja izpustil. Morda je kdo zanj posredoval pri ustaških oblasteh, saj je bil odpuščen prav nekaj dni pred premiero Fausta, v kateri je igral Mefista. Že takrat je močno bolehal na želodcu in žolču, zato je moral na eni od predstav posredovati zdravnik. Kljub zdravstvenim

težavam, ki so ga v zaporu še bolj pestile, ni nič priznal in nikogar izdal! Glas o njegovi pokončni drži so po Zagrebu širili izpuščeni zaporniki.

Druga aretacija je sledila čez dve leti, 1944., privedla ga je ustaška oblast. Zadnji nastop je imel 17. decembra v HNK v Mesarićevi komediji *Gospodski otrok* (že čez teden dni, dan pred božičem, so ga oblasti aretirale in zaprle). Po aretaciji je pristal v zloglasnem zaporu na Savski cesti v Zagrebu. Tam je doživljal torture ustaškega režima; mučenje – telesno in duševno, pomankanje hrane in osnovnih oblačil. Velika težava je bil tudi mraz, ki je hudo pritiskal. Ženino prošnjo, da bi mu prinesla hrano in kakšno toplo oblačilo, so Rakuševi morilci vehementno zavrnil. Sedem tednov je trajala golgota Janka Rakuše. Zastor je padel! Ustaši so ga obesili golega in zasramovanega nedaleč od Zagreba na obcestni električni drog med Remetincem in savskim mostom. »**Obesili so Smerdjakova**«, se je razširila zla novica o pogubi velikana HNK Janka Rakuše!

Po koncu vojne se mu je Zagreb dostojno oddolžil. Njegove posmrtno ostanke so prenesli v skupno grobnico na zagrebško pokopališče Mirogoj, v zagrebški četrti F. Folnegovića (na Žitnjaku se po njem imenuje ulica). Ob njegovi 115. obletnici rojstva mu je hrvaški zgodovinski arhiv pripravil bogato razstavo.

Kaj pa domača »rodna gruda«?

Mnogi, premnogi ga ne poznajo. Morda bo ta spominski zapisek spodbudil lokalne kulturne in izobraževalne kroge v razmislek o postavitvi (brez ideoloških predznakov, kljub trenutno nenaklonjenim časom za takšne projekte) doprsnega kipa, ob kateri njegovi okrogli življenjski obletnici v aleji ormoških velikanov. Spodobilo bi se.

Mateja RAJH¹

Dečkov boj za slovenski jezik

Danes zelo malo poznamo delo in prizadevanja nekaterih slovenskih politikov, ki so več kot sto let nazaj krojili usodo slovenskega naroda. Eden izmed njih je tudi dr. Ivan Dečko, politik, poln idealov in energije. Pri svojem delu je bil zelo podkovan, zato so ga politični krogi spoštovali in hkrati trepetali pred njegovo vnamo, doseči zastavljene cilje. Slovenci smo se vseskozi morali boriti za svoje pravice, med njimi so bile zahteve po slovenskem jeziku v šolah in uradih, za kar se je zagrizeno boril prav Dečko.

Ključne besede

Ivan Dečko, politik, poslanec, slovenščina v šolah in uradih

Povsod po državi, tudi na Spodnjem Štajerskem, so bili na sodiščih in uradih zaposleni nemški ali pa vsaj nemško misleči uslužbenci. Uradni jezik je bil nemški, ki pa je bil slovenskemu ljudstvu nerazumljiv. Tudi v že obstoječih šolah v mestih in trgih je bil učni jezik nemški. To je bil način podjarmljenja slovenskega prebivalstva – s ponemčevanjem.²

Od leta 1876 so postajali boji zaradi učnega jezika v ljudskih šolah vse ostrejši, saj je nemška agitacija slovenskemu kmetu vcepljala prepričanje, da brez nemškega jezika njihovi otroci ne bodo imeli prihodnosti. Dr. Ivan Dečko se je loteval tega vprašanja s pomočjo dr. Josipa Serneca.³ Za večje število spodnještajerskih občin sta izdelala predloge in sklepe, v katerih sta določila, koliko let naj se v ljudskih šolah poučuje v slovenskem jeziku in od katerega leta naprej se sme učiti nekaj ur tedensko tudi nemški jezik. Občina za občino je to naznanjala štajerskemu deželnemu šolskemu svetu, ki je moral te sklepe začeti spoštovati v smislu veljavnih šolskih zakonov.⁴

Kot večina slovenskih politikov je tudi Dečko začel svoje politično delovanje kot novinar.⁵ Sodeloval je pri Slovenskem narodu, Slovenskem gospodarju, Miru, Ljubljanskem zvonu, Domovini ter pri Südsteirische Post, katerega urednik je bil nekaj časa. S svojimi članki je kar 20 let vplival na politiko na slovenskem Štajerskem. Bil je naprednjak in se ni zanimal za drugače usmerjene sodelavce. Menil je namreč, da so tudi nemški časniki za Slovence nujno potrebni, saj se je tako sploh slišal njihov glas.⁶

Že kot visokošolec je naredil vtis, ko je leta 1881 v Slovenskem narodu objavil članek »Koroškim rodoljubom v poudarek« in opozoril na veliko germanizacijo koroških Slovencev. Korošce je obtožil, da se ne borijo dovolj za veljavo slovenskega jezika v šolah in jim dajal za vzgled štajerske Slovence. Svoj poziv koroškemu Slovencem je čez tri tedne ponovil in dodal, da se v časopisu Deutsche Zeitung norčujejo iz njih (po njihovem se ti gorski kmetje svoje narodnosti sploh ne zavedajo). Vložen trud v narodno zavest koroških Slovencev se je izplačal. Nastal je prvi slovenski koroški časnik Mir, v katerem je naslovil dopis na urednika, naj nabirajo naročnike v vsaki vasi. Že konec prvega leta so omenjeni časnik tiskali v 2100 izvodih in na Koroškem je pridobil velik ugled. Njegova skrb za koroške Slovence se je še nadaljevala – v novem časniku je pisal, da na Koroškem nimajo niti ene slovenske šole in da so se tudi Čehi v Občinah Poštorna in Lahovci pritožili na državno sodišče in zmagali. Pozival je k vztrajnemu in neustrašnemu boju za svoje pravice, ki jih bodo le tako tudi dobili.⁷

1 **Mateja Rajh**, prof. zgodovine in nemščine, Ljudska univerza Murska Sobota.

2 Zgodovinski arhiv Celje (dalje ZAC), Osebni fond dr. Ivana Dečka 1895–1908, Spomini, str. 2.

3 Josip SERNEC (1844–1925), politik in gospodarstvenik v Slovenski Bistrici. Študiral pravo na Dunaju in leta 1876 odprl lastno pisarno v Celju. Že zelo zgodaj se je začel udeleževati v slovenskem narodnem in političnem življenju. Govoril je na volilnih shodih in objavljajl v Slovenskem narodu. Na njegovo pobudo se je ustanovila celjska posojilnica, bil je soustanovitelj dijaške kuhinje, pevovodja v celjski čitalnici in več let starosta društva Sokol. V borbi za enakopravnost slovenščine je moral prestati več disciplinskih preiskav. V letih 1884–1902 je bil v štajerskem deželnem zboru, vmes pa še devet let namestnik štajerskega deželnega glavarja. Slovenski bibliografski leksikon (dalje SBL), 3. knjiga, 1960–1971, str. 294–295.

4 Sernec, 1927, str. 61.

5 Jutro, 1938, št. 256, str. 5.

6 Kukovec, 1938, str. 49–50.

7 Prav tam, str. 45–48.

Občine so kmalu začele prositi za dovoljenje delovanja slovenskih šol. Velike zasluge za to se pripisujejo tudi dr. Vošnjaku,⁸ ki se je zanje zavzemal v državnem zboru, in Einspielerju⁹ za trud v deželni zbor. Dr. Dečko je redno opozarjal, naj ne počivajo na lovorikah, če želijo na Koroškem obdržati obstoječa meja.¹⁰

Slovensko narodno enakopravnost in posluževanje slovenskega jezika v šolah in uradih je leta 1882 obravnaval v časniku Slovenski narod, z naslovom »*Zakaj Slovenci v jezikovnih vprašanjih tako malo dosežemo*«. Trdil je, da je treba biti vztrajen in doseči enakopravnost z zakoni, kajti v vseh zakonih je ta enakopravnost predvidena, vendar bi morala imeti razna področja posebne izvršilne zakone. Napaka slovenskega naroda je bila, da se prizadete občine niso pritožile in niso kritizirale kršenja pravic slovenskemu narodu. To je očital predvsem slovenski inteligenci, ki naj bi se zavzemala zase in za slovenskega kmeta.¹¹

Dečko je zelo hitro zaslovel tudi kot pravnik. S svojo nacionalno vnemo je leta 1887 dosegel prvi slovenski vpis v zemljiški knjigi na Štajerskem. Zelo dobro je bil podkovan v političnih in pravnih zadevah, zato so se ga na Dunaju in v Gradcu bali. Še istega leta je napisal prošnjo na deželni šolski svet in pritožbe na šolsko ministrstvo ter se upiral njihovemu ukazu, po katerem bi bilo treba s tretjim šolskim letom poučevati v nemškem jeziku. Dosegel je, da se je od takrat dalje poučevalo v šolah v materinem jeziku.¹² Ves svoj prosti čas je namenil boju za ohranitev slovenskega jezika in iskanju pravice zatrtga naroda.¹³

Največ zaslug ima Dečko za svoje neomajno delo v Celju in njeni okolici.

Zaslužen je za ustanovitev Narodnega doma v Celju, Južnoštajerske hranilnice ter moške podružnice Ciril-Metodove družbe. Prizadeval si je za krepitev celjskih

slovenskih trgovskih in obrtniških obratov in podpiral delavsko društvo ter telovadno društvo Sokol. Največ truda mu je vzel boj za slovensko gimnazijo v Celju.

Z njegovim prihodom v Celje leta 1885 je tamkajšnje politično življenje precej oživel. S svojim delom je nizal precejšnje uspehe, kar je pri nemštvu sprožilo ostre reakcije. *Deutsche Wacht* je skoraj v vsaki izdani številki pozival v boj proti slovenizaciji. Ob ustanovitvi celjskega Sokola 1890. leta so Nemci napadli člane društva in njihove goste. Celjsko redarstvo (Sicherheitswache) ni pomagalo slovenskim narodnjakom, zato so se ti pritožili na namestništvo v Gradec in zahtevali, da se mestnemu uradu odvzame nadzor nad policijo. Pritožba je bila zavrnjena. Od mestnega urada so zato zahtevali izdajo orožnega lista, kar je bilo prav tako zavrnjeno. Naslednje leto je tajnik Posojilnice Franc Lončar, ki ga je zastopal Ivan Dečko, ponovno vložil prošnjo za izdajo orožnega lista, vendar je bila spet zavrnjena. Dr. Dečko se je pritožil štajerskemu namestništvu in od njega zahteval odločbo tudi v slovenskem jeziku. Zahtevi ni bilo ugodeno, zato se je pritožil na ministrstvo na notranje zadeve (to je utemeljil tako: prošnjo je vložil v slovenskem jeziku, zato je želel tudi odločbo dobiti v slovenskem jeziku). Če njegovi prošnji ne bi bilo ugodeno, bi moral pravico iskati na državnem sodišču. Ministrstvo je podelilo dovoljenje za orožni list, pritožbo glede slovenskega jezika pa so naprtili štajerskemu namestništvu, ki je menilo, da je uradni jezik nemški in urad ni dolžan odgovarjati na slovenske prošnje v slovenskem jeziku. Seveda s tem odgovorom Dečko ni bil zadovoljen, zato je pritožbo ponovno naslovil na ministrstvo za notranje zadeve. Prepričan je bil, da se mora zaradi enakopravnosti vloge, vložena v narodnem jeziku, rešiti v istem jeziku. Tako je odločilo tudi državno sodišče

8 Josip VOŠNJAK (1834–1911), politik, pisatelj in zdravnik, rojen v Šoštanju. Na Dunaju je študiral medicino in postal doktor kirurgije. Za politiko se je začel zanimati zelo pozno. V študentskih časih se ni globlje zavedal slovenstva, prav tako takrat še ni obvladal knjižne slovenščine. V krajih, kjer je služboval, je začel buditi mestno in kmečko prebivalstvo. V času volilne agitacije v Celju se je izkazal kot organizator, pisec razglasov, programov, vabil in dopisov. Bil je med ustanovitelji Slovenske matice, sodeloval pri mariborskem slovenskem državnopravnem programu, bil dopisnik Slovenca in sodelavec Slovenskega gospodarja. Napisal je brošuro Slovenci, kaj hočemo? Leta 1867 je bil v mariborskem kmečkem okraju izvoljen za poslanca v štajerski deželni zbor in ostal tam deset let (zagovarjal je jezikovno enakopravnost in Zedinjeno Slovenijo). Udeleževal se je slovenskih taborov in bil njihov govornik. Po njem so člane nove slovenske liberalne stranke imenovali kar »vošnjakovci«. Bil je najpomembnejši in najaktivnejši slovenski državni poslanec. SBL, 4. knjiga, str. 584–588.

9 Andrej EINSPIELER (1813 – 1888), politik, publicist in organizator, rojen v Svečah v Rožu. Leta 1823 je v Celovcu dokončal licej in bogoslovje. Bil je tajnik celovškega slovenskega društva in vodil politično delo koroških Slovencev. Zahteval je zedinjenje Slovenije in vložil prošnjo za delitev Koroške po narodnosti v dve okrožji. Zaradi agitacije proti volitvam v Frankfurtu je bila za njim celo izdana tiralica. Zavzemal se je za uvedbo slovenščine v cerkve, šole in urade ter nameščanje učiteljev in uradnikov večjih slovenščine, predvsem pa sodnikov. Oporekal je trditvi, da je Koroška nemška dežela in se pri tem skliceval na številčno razmerje, na zgodovino in slovenska krajevna imena. V ustavni dobi je izdajal revijo Stimmen aus Innerösterreich, ki je avstrijski javnosti predstavljala slovenske interese. Leta 1865 je ustanovil Slovenca, za koroške Slovence pa leta 1882 Mir. SBL, 1. knjiga, 1925–1932, str. 151–155.

10 Kukovec, 1938, str. 48.

11 Prav tam, str. 51–52.

12 Vrabl, 1938, str. 35.

13 Jutro, 1933, št. 256, str. 3.

leta 1888. 1. aprila 1892 je nato tudi ministrstvo celjskemu mestnemu uradu ukazalo prošnje v slovenskem jeziku reševati v istem jeziku, saj sta bila v Celju običajno v rabi oba jezika.¹⁴

Dr. Ivan Dečko je bil leta 1890 izvoljen v Štajerski deželni zbor kot zastopnik ljutomersko-ormoških kmečkih občin, kasneje pa tudi celjske okolice.¹⁴ Kot deželni poslanec je deloval do leta 1906, ko je moral delo zaradi bolezni opustiti.¹⁶

Dečko je v deželnem zboru deloval zelo vestno in se temeljito pripravljaj na vsako zadolžitev v odsekih in zbornici. Bil je prvi poslanec, ki je v deželnem zboru v Gradcu vložil slovenske interpelacije. Pritožbe in interpelacije so se nanašale na ponemčevanje v šolah, nasilnost Nemcev na raznih volitvah, na nemške razglase v Celju, na regulacijo rek in potokov, popravila in gradnje cest in mnogo drugega.¹⁷

Na 19. zasedanju, 19. novembra 1890, je Dečko vložil interpelacijo glede uporabe slovenskega jezika v okrajnem glavarstvu pri izdajanju odredb slovenskim občinam. Interpelacijo je predložil v slovenskem jeziku, zato jo je moral deželni glavar dati prevesti, Dečko pa jo je pred deželnim zborom prebral v slovenščini. Opozoril je, da se mora večji del slovenskega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem na uradih ubadati z nemškim jezikom. Mnoge občine so v svoje urade uvedle slovenski jezik, okrajna glavarstva pa so zaprosili za odgovore dopisov v slovenskem jeziku. Nekatera okrajna glavarstva so to sprejela, nekatera še vedno ne. Občinska predstojništva so imela težave, saj včasih v celotnem občinskem odboru ni bilo osebe, ki bi razumela dovolj nemško, da bi dopis znala prevesti. Dečko je na državno oblast naslovil vprašanje, ali je pripravljena odrediti, da se s slovenskim narodom govori slovensko in naj pošiljajo slovenske dopise.¹⁸ Državni namestnik je njegovi pobudi ugodil in odredil strog nadzor, da bodo oboje upoštevali in izvajali.¹⁹

Čez dober teden je objavil članek v *Südsteirische Post*, kjer se je obregnil ob poučevanje v nemškem jeziku na

slovenskih osnovnih šolah. Šolski deželni odbor je namreč izjavil, da je za štajerske Slovence pouk v nemškem jeziku izrednega pomena in če bi jim ga onemogočili, bi bil to skoraj zločin. Na to izjavo je Dečko zelo glasno protestiral tudi na zasedanju deželnega zbora. Povedal je, da Slovenci sami najbolje vemo, kaj je za nas dobro in kaj ne. Če je nemški jezik tako velikega pomena, bomo Slovenci že sami segli po njem, saj dobrega blaga ni treba vsiljevati. Če dobro blago preveč hvalimo, dosežemo ravno nasprotno. S tem je želel pojasniti, da nemški jezik ni absolutno nujen. Slovenci ga cenimo, mogoče še malo preveč. O učenju jezika pa bodo Slovenci sami odločali, kako in kje se bo to zgodilo. Po njegovem mnenju je pouk v tujem jeziku predstavljal otrokom dodatno težavo pri učenju, ki ni nujno potrebna.²⁰

Leta 1892 je vložil interpelacijo glede regulacije pouka v nemškem jeziku v Občinah Sveta Ana, Dešna, Stopno in Pesnica. Ponovno jo je prebral v slovenskem jeziku, nakar je zapisnikar prebral še nemški prevod interpelacije.²¹

Poudaril je tudi, da je že leta 1885 deželni šolski svet odredil, da se v šoli v Makolah poučuje od drugega polletja prvega razreda dalje pri računanju in zemljepisu v nemškem jeziku, v drugem in tretjem pa se namenijo pouku nemškega jezika vsaj štiri učne ure tedensko. Posledično je bil učni uspeh mnogo slabši, zato so leta 1888 poslali prošnjo na šolsko ministrstvo, naj bo pouk urejen tako, da se bodo predmeti poučevali v slovenskem jeziku, nemškemu jeziku pa naj bodo namenjene posebne učne ure. Okrajni šolski svet je prošnjo odobril, vendar se v štirih letih ni nič spremenilo.²² Odgovor je bil, da je tako zato, ker sta bili istočasno vloženi dve pritožbi na dva različna organa, zato zadeva še ni rešena.²³

V deželnem zboru so bile pogoste debate o slovenskem jeziku kot učnem in uradnem jeziku. Nemci so si prizadevali v osnovne šole vpeljati nemški učni jezik. To pa ni obrodilo sadov, saj je prišlo do množičnega odpora slovenskega zastopništva. O tem se je Dečko razpisal leta 1893. Nemci niso želeli germanizirati le slovenskega

14 Cvirn, 1988, str. 37–40.

15 Jutro, 1933, št. 256, str. 3.

16 Prav tam, str. 5.

17 Kukovec, 1938, str. 52–54.

18 Knjižnica Pokrajinskega arhiva v Mariboru (dalje Knjižnica PAM), Sign. PII.-11/1890, str. 183–184.

19 Prav tam, str. 263.

20 Südsterische Post, 1890, št. 96, str. 1, 2.

21 Knjižnica PAM, Sign. PII.-11/1891-1892, str. 236.

22 Prav tam, str. 236–237.

23 Prav tam, str. 384.

kmeta, svoj vpliv so razširili na mesta in trge, kjer so se začeli zavzemati za ustanovitev nemških šol. Novoustanovljene nemške šole so za svoj obstoj pridobivale potrebno število učencev tako, da so očete slovenskih šoloobveznih otrok povabili v občinski urad, kjer jih je nagovoril okrajni glavar, češ da so prav oni izbrani, da s svojim podpisom podprejo ustanovitev takšne šole. Med očeti so bili tudi zavedni slovenski možje, ki so si po nekaj neprespanih nočeh končno oddahnili – zadeva se je nanašala le na šolski pouk in na urad so šli le zaradi enega podpisa. Nemške šole so tako prišle do zadovoljivega števila učencev, čeprav le na papirju, resničnost pa je bila drugačna. Če bi na teh šolah bili le nemški otroci, zakaj bi se potem Slovenci upirali nemškim šolam?²⁴

Leta 1898 je vložil interpelacijo, naj se v mariborske finančne občinske urade zaposlijo le uradniki, ki znajo tudi slovenski jezik. Njegovo branje interpelacije v slovenskem jeziku so večkrat zmotili vzkliki nemških poslancev, vendar ga to ni ustavilo pri nadaljnjem branju.²⁵ Slovenski poslanci so bili seznanjeni, da kar 19 uslužbencev od skupno 29 sicer obvlada slovenski jezik, vendar s tem niso bili zadovoljni. Želeli so, da znajo slovenščino vsi uradniki.²⁶ Še istega leta je bila vložena interpelacija, ki se je nanašala na uvedbo pouka v slovenskem jeziku na ljudskih šolah Petrovče in Liboje. Interpelacija je bila prebrana v slovenskem jeziku, zato sta takrat sejno sobo iz protesta zapustili obe nemški stranki (v sobo sta se vrnila, ko je bila interpelacija prevedena in prebrana tudi v nemškem jeziku).²⁷ Predlagana pobuda je bila predložena okrožnemu šolskemu svetu.²⁸

Leta 1899 je Dečko vložil prošnjo za ustanovitev kmetijske šole s slovenskim jezikom pri Sv. Juriju. Že med govorom so nemški poslanci vzklikali: »*Ihr habt's ja nicht einmal eine Grammatik!*»,²⁹ »*Die Slovenen sind meist Analphabeten, sie sollen zuerst in die Volksschule gehen!*»,³⁰ »*Drei slovenische Gymnasien haben sie!*«³¹ Pri glasovanju je dvajset poslancev želelo podati predlog komisiji, dvajset je predlog zavrnilo, zato so slovenski poslanci protestno zapustili

sejno dvorano.³² O tem je pisal tudi v *Südsteirische Postu*. Na Štajerskem je bilo devetnajst meščanskih šol, od tega le tri na Spodnjem Štajerskem, nobena pa ni bila slovenska. Slovenskemu prebivalstvu se je godila velika krivica, saj so bile prav meščanske šole velikega pomena za praktično življenje. V prvem paragrafu statuta štajerskih meščanskih šol je bilo zapisano, da je namen šol dobiti po zaključku primerno izobrazbo in se izučiti obrti ali pa se posvetiti kmetovanju ali trgovanju. To je bilo zelo pomembno tudi za slovensko prebivalstvo na Spodnjem Štajerskem. Kmetije v tem delu države so bile zelo majhne, zemlja ni bila dovolj rodovitna in pogosto ni bilo dovolj pridelka, da bi lahko kmet, kljub svoji marljivosti, pridelal dovolj za svojo številčno družino. Tudi industrija in obrt nista bili zelo razviti ali ju pa sploh ni bilo. Zato so potrebne šole, na podlagi katerih se bo razvila ali pa sploh ustvarila industrija za potrebe tega dela dežele. Tega ne moreta uresničiti dve meščanski šoli (v Mariboru in Celju). V tretjem paragrafu statuta za štajerske deželne meščanske šole so bili zapisani tudi pogoji za vpis učencev v šolo, ki pa so jih slovenski otroci težko izpolnjevali (statut je narekoval, da so lahko bili v 1. razred vpisani učenci, ki so dopolnili enajst let in ki so opravili vpisni izpit iz nemškega jezika in računanja vsaj z zadovoljivim predznanjem). To je bil razlog, da je bil vpis v meščansko šolo omogočen le nekaterim slovenskim otrokom. Poročilo o obisku učencev deželno mestnih šol v šolskem letu 1897/98 nakazuje, da je bilo vpisanih le 18,5% učencev slovenske narodnosti. Če se zraven prištejejo še javne mestne šole, pa je bila statistika še poraznejša. V Celju je šolo obiskovalo šestinštirideset slovenskih učencev, prav toliko bi jih utegnilo biti tudi v Mariboru.³³

Dr. Dečko je podal predlog za ustanovitev kmetijske šole pri Sv. Juriju, ki bi bila geografskega, gospodarskega in nacionalnega pomena, saj je bil kraj v centru Spodnje Štajerske (tu je bila dobra cestna povezava med severom in jugom in zaradi bližajoče se gradnje železnice proti hrvaški meji bi bila povezava tudi proti vzhodu). V bližnjih okrajih je bila največja revščina, kjer se je prebivalstvo le s težavo preživljalo, obrti in industrije pa sploh ni bilo. Šola bi bila

24 *Südsteirische Post*, 1893, št. 46, str. 1.

25 Knjižnica PAM, Sign. PII-11/1897-1898, str. 61–62.

26 Prav tam, str. 394.

27 Prav tam, str. 334–335.

28 Prav tam, str. 371.

29 Prevod: »Vi nimate niti slovnice!«

30 Prevod: »Večina Slovencev je analfabetov (nepismenih), naj gredo najprej v osnovno šolo!«

31 Prevod: »Tri slovenske gimnazije že imate!«

32 *Südsteirische Post*, 1899, št. 33, str. 4.

33 *Südsteirische Post*, 1899, št. 32, str. 1.

namenjena predvsem slovenskemu prebivalstvu, zato so zahtevali, da bi na tej šoli poučevali v slovenskem jeziku. Učenci bi se posvečali tudi učenju nemškega jezika, saj je v njihovem interesu, da bodo po končani izobrazbi lahko obiskali dežele, kjer so obrt, industrija in kmetijstvo na višji stopnji in bi tako lahko izpopolnili svoje znanje in ga prenesli v svojo deželo. Sv. Jurij je bil tudi kraj z nacionalnim pomenom. Pri štetju prebivalstva leta 1890 je kar 98,22 % prebivalstva navedlo slovenski jezik kot svoj pogovorni jezik. Tukaj se praktično noben Nemec ne bi mogel pritoževati, da bi na tej šoli potekalo poslovenjenje. Zahtevali so tudi, da bi država namenila sredstva za uresničitev slovenske šole. Do takrat je bila sredstev deležna le nemška stran, čeprav je slovensko prebivalstvo moralo za izobraževalne ustanove tudi vedno plačevati svoj delež. Na seji deželnega zbora je naletel na povsem gluha ušesa, saj so ga gladko zavrnil. Bil je zelo užaljen, zavpil je, da je to nesramnost in zapustil dvorano deželnega zbora.³⁴

Na naslednjem zasedanju so slovenski poslanci vložili protest, češ da je onemogočeno delovanje slovenskih parlamentarnih obveznosti in da slovenski poslanci svojih prošelj sploh ne morejo pripeljati do posvetovanja.³⁵

Desetletja je vprašanje celjske gimnazije pretresalo avstrijsko državo, usodno pa je bilo tudi za dr. Dečka.³⁶ Ena od pglavnitnih zahtev v okviru jezikovne in šolske enakopravnosti slovenskega naroda je bila pobuda po ustanovitvi slovenske gimnazije v Celju. Zaradi trdovratnosti in krivičnosti nemških nacionalistov je bilo to prioritsetno politično vprašanje slovenskih narodnjakov.³⁷ Julija 1895 je izšla odredba ministrstva za uk in bogočastje, da se ustanovi državna nižja gimnazija s slovenskim učnim jezikom. V slovenskem jeziku se bo poučeval verouk, slovenščina in matematika, pri ostalih predmetih pa bo učni jezik nemški.³⁸

Da je bila v Celju slovenska gimnazija potrebna, dokazuje dejstvo, da se je prvo šolsko leto vanjo vpisalo sedeminosemdeset otrok, v prvi razred nemške gimnazije pa le sedeminšestdeset. Vpisov v nemški oddelek bi bilo

morda še manj, če si celjski Nemci ne bi dovolili majhne zvijače. Vpis v nemški razred je namreč potekal v nedeljo, v slovenski razred pa v ponedeljek, ko marsikateri kmet ni utegnil vpisati svojega otroka.³⁹

V državnem zboru so se z nemške strani nenehno vrstili napadi na nemško-slovenske gimnazijske razrede v Celju. Leta 1902 je bila podana zahteva, da se v Celju razredi opustijo in se za Slovence ustanovi nižja gimnazija v Mariboru. Slovenski narod je o tem objavil članek z naslovom »*Celje*« in navedel, da bi bilo morda bolje iskati nekakšen kompromis.⁴⁰ O tem se je Dečko razpisal v *Domovini*: »*Časnik, ki vabi štajerske Slovence v kompromis glede samostojnih slovensko-nemških spodnjih gimnazijskih razredov v Celju, v katerih se vsaj trije predmeti učijo v slovenskem jeziku, časnik, ki popolnoma prezira ravno v zadnji dobi tako glasno in sijajno dokazane pravice štajerskih Slovencev do treh popolnih slovenskih srednjih šol, časnik, ki v očigled tej sveti pravici nasvetuje štajerskim Slovincem popust one tako težko pribojevalne malenkostne trohice od te pravice, časnik, ki to postojanko podira, tak časnik ni in ne more biti glasilo štajerskih Slovencev!*«⁴¹

Slovenski deželni poslanci so nato marca, leta 1902 sklicali zbor v celjskem narodnem domu, ki mu je predsedoval dr. Ivan Dečko. Ugotovili so, da je ta resolucija sramotilna za slovensko kulturo in nemški narod označili za strahopetnega v boju za obstanek slovenskega naroda.⁴² Sklican je bil tudi shod zaupanja vrednih mož iz celotne Slovenije, na katerem sta bila govornika dr. Dečko in prefekt Anton Korošec. Slovenskim državnim poslancem je bilo izrečeno priznanje, da so postopali odločno, složno in uspešno. Povedano je bilo, da je Slovenska gimnazija v Celju preveč pomembna za štajerske Slovence, zato mora ostati in se razširiti v višjo gimnazijo.⁴³

Dečko je imel v svojem političnem delovanju vedno podporo duhovščine, kar je razvidno iz številnih pisem. Župnik iz Slovenskih Goric je zapisal: »*Ker mi ni mogoče 10. aprila t. l. ob dveh popoldne udeležiti se tako imenitnega shoda v Celji glede celjske gimnazije, Vam naznanjam, da je splošno prepričanje narodnjakov kozjanskega okraja,*

34 Südsteirische Post, 1899, št. 32, str. 1–2.

35 Knjižnica PAM, Sign. PII-11/1898-1899, str. 239.

36 Jutro, 1938, št. 256, str. 5.

37 Orožen, 1974, str. 209–211.

38 Spindler, 1938, str. 80.

39 Cvirn, 1986, str. 80–81.

40 Orožen, 1974, str. 297.

41 Domovina, 1902, št. 25, str. 1.

42 Spindler, 1938, str. 82.

43 Orožen, 1974, str. 298.

*da slovenska spodna gimnazija zamore prospevati le v Celji in v nobenem drugem kraju blizu Celja. Vsak, tak najugodnejši kompromis bi škodoval neizmerno in morebiti za zmiraj spodnoštajerskim Slovincem. Torej proč z vsakim kompromisom! Živela Slovenska gimnazija v Celji!*⁴⁴

Odvetniški kolega dr. Pipuš⁴⁵ je Dečku v osebnem pismu napisal: »Ti nesrečni dvojezični gimnazijski razredi so bili menda zadnja pridobitev Slovencev na narodnem polju. Od tistega časa, skoraj sedem let nismo dosegli ničesar več v naši politiki, pač pa v marsičem nazadovali.« Nadalje piše: »Vse naše moči absorbira to celjsko vprašanje. Vsled tega venega prepira tudi zavod sam ne more napevati tako, kakor bi sicer lahko napeval. Po mojem mnenju bi bilo za slovensko politiko nujno potrebno, da se tukaj doseže mir, da se doseže nekaj stalnega. Tudi jaz vsekakor nisem za to, da bi se ta zavod opustil ali premaknil v Maribor, Žalec, Št. Jurij ad., vendar pa mislim, da bi bil zdaj najugodnejši čas za primeren kompromis. Nemci bi se radi izkobacali iz zagate, v katero so se zaleteli, vlada pa bi gotovo tak rada se ga za vselej znebila tega prepira.«⁴⁶

Enakega mnenja je bil dr. Fran Rosina;⁴⁷ v pismu mu je napisal, da bi bila boljša višja gimnazija v Gaberju kakor pa nižja v Celju.⁴⁸

Štirinajst dni po omenjenem zborovanju je bilo poslancema Dečku in Berksu ponujeno, naj označita primerne lokacije, kjer bi lahko stala nižja gimnazija.⁴⁹

Dr. Dečko se je za zidanje slovenske gimnazije v Celju bojeval precej časa. Delovala je že deset let, vendar v zasebni hiši. Nemci so se na veliko uprli njeni zidavi, kajti v nemškem Celju to ne bi smelo biti dovoljeno. Dečko se jim je spet uprl. Zazidalno parcelo v Celju ali okolici je bilo zelo težko

najti. Učni upravi je pokazal pet primernih stavbišč in ta je izbrala stavbišče na njegovem posestvu v bližini sokolskega doma v Gaberju. Stavbišče je bilo nekaj korakov čez državno cesto, ob meji z Mestno občino Celje. Dečko je na to pristal, ker pa drugih ni nič vprašal, so mu to zamerili. Kljub vsemu, kar je naredil za Celje in štajerske Slovence, so v dnevniku Slovenec zahtevali njegovo politično smrt.⁵⁰ Obsodili so ga, da mu gre le za denar, ki ga je dobil za stavbišče. Zapisali so: »Dr. Dečkovo postopanje v tej zadevi se mora imenovati šarlatanstvo prve vrste.«⁵¹

Vseskozi je Dečko sodeloval z duhovščino in, ko je Slovenski gospodar objavil članek kanonika Voha, ki mu je očital sebične namene, ga je to strašno užalilo in potrl. Da so ga napadli lastni bratje, ni mogel preboleti.⁵²

Njegovi prijatelji so bili prepričani, da so za njegovo prezgodnjo smrt krivi njegovi politični nasprotniki. Zadnja leta svojega življenja se je boril za enakopravnost slovenskega jezika in naroda ter popolno slovensko gimnazijo v Celju. Namesto da bi se slovenski politiki skupaj z njim boril za dosego teh ciljev, se mu je klerikalni tabor le smejal. Že hudo bolnega, so ga še po krivem obtožili sebičnosti. Obtožba, ki ga je bremenila, ga je duševno popolnoma zlomila.⁵³

Do leta 1906 je slovenski politiki na Spodnjem Štajerskem dajala pečat sloga, katere nosilci so bili predvsem intelektualci. Glavna osebnost takratne politike je bil Ivan Dečko, po katerem imenujemo tudi obdobje na prehodu v 20. stoletje, Dečkova doba, ki pomeni vrhunec štajerskega slogaštva.⁵⁴ Dečko je bil nacionalno zelo zaveden, čutil je dolžnost do slovenskega naroda, predvsem do Štajercev, zato se je več kot dvajset let boril za pravico in blagor slovenskega naroda.⁵⁵

44 ZAC, Pismo župnika Jožefa Tombaha Ivanu Dečku, 1902.

45 Radoslav PIPUŠ (1864–1928), narodni in gospodarski delavec, rojen pri Sv. Križu nad Mariborom. Gimnazijo je obiskoval v Mariboru in nato študiral pravo v Gradcu. Bil je konceptient pri Janku Sernecu v Mariboru, nato pa pri J. Hrašovcu in Josipu Sernecu v Celju. Zatem je bil odvetnik v Mariboru. Delovati je začel kot predsednik dunajske Slovenije. Bil je odbornik mariborske in celjske čitalnice, predsednik Delavskega bralnega in pevskega društva Maribor, predsednik Posojilnice, blagajnik Zgodovinskega društva, predsednik Dijaške kuhinje, predsednik Trgovskega in obrtniškega društva, predsednik moške podružnice Društva Cirila in Metoda, odbornik mariborskega društva hišnih posestnikov, načelnik mariborske podružnice Zveze industrijcev in član predsedstva Zveze industrijcev v Ljubljani ter član industrijskega odseka Zbornice za trgovino, obrt in industrijo. SBL, 2. knjiga, 1933–1952, str. 352–353.

46 ZAC, Pismo odvetnika Pipuša Ivanu Dečku, 1902.

47 Fran ROSINA (1863–1924), politik, rojen v Leskovcu. Gimnazijo je končal v Ljubljani, pravne študije pa na Dunaju. Leta 1895 odprl svojo pisarno v Ljutomeru, čez šest let pa se je preselil v Maribor. Leta 1888 je v Novem mestu ustanovil dolenjski Sokol, v Celju pa je bil odbornik v italnici in podružnici Družbe Cirila in Metoda. Bil je tudi stalni dopisnik Slovenskega naroda in Domovine. Leta 1896 je bil izvoljen za poslanca v štajerski deželni zbor. Bil je tudi predsednik italnice v Mariboru, načelnik posojilnice in predsednik Zadrugne zveze v Celju. Leta 1907 je ustanovil društvo Sokol v Mariboru. Leta 1918 je stopil kot podpredsednik v novoustanovljeni Narodni svet za Štajersko. SBL, 4. knjiga, str. 133–134.

48 Orožen, 1974, str. 299.

49 Cvirn, 1986, str. 243.

50 Kukovec, 1938, str. 59–62.

51 Slovenec, 1905, št. 25, str. 1.

52 Jutro, 1933, št. 256, str. 3.

53 ZAC, Spomini, str. 2–3.

54 Baš, 1989, str. 65–66.

55 N. J. Vrabl, 1938, str. 38–39.

Povzetek

Dr. Ivan Dečko je bil ena pomembnejših slovenskih političnih osebnosti, ki se je že v rani mladosti dobro zavedal svojih korenin in pomena biti Slovenec. Vztrajno si je prizadeval za uvedbo slovenskega jezika v urade in šole ter nastanek slovenske gimnazije v Celju. S svojim delovanjem se je kot pravnik zavzemal za pravice preprostega slovenskega naroda in kot novinar s svojimi članki prebujal in večkrat tudi okrcal svoje sonarodnjake. Kot narodno zaveden politik je vztrajno poudarjal neenakost maternega jezika v primerjavi z nemškim in s tem pustil velik pečat v slovenski zgodovini. Kljub njegovemu ogromnemu in vsestranskemu delovanju je njegova zapuščina zelo skromna. Njegovo življenje in delo je v knjigi povzel Vekoslav Spindler (napisal jo je na podlagi časopisnih člankov in rokopisov, ki mu jih je zaupala in mu jih izročila na voljo njegova, takrat še živeča, žena Adela. Vse zgodovinsko pomembne dokumente o svojem političnem delovanju je Dečko zaradi depresije in izkazane nevhvaležnosti do njegovega dela uničil.

Viri

Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Osebni fond dr. Ivana Dečka 1895–1908 (korespondenca, vabila, zapisi)

- Pismo župnika Jožefa Tombaha Ivanu Dečku, 8. april 1902.
- Pismo odvetnika Pipuša Ivanu Dečku, 27. marec 1902.
- *Spomini*.

- Celje, Domovina, 28. marec 1902, šte. 25.
- *Ob 25-letnici smrti dr. Ivana Dečka*, Jutro, 1. november 1933, št. 256.
- *Ob 30-letnici smrti dr. Ivana Dečka*, Jutro, 4. november 1938, št. 256.
- *Politična morala v štajerskih Slovencih*, Slovenec, 31. januar 1905, št. 25.

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des steiermärktischen Landtages, Knjižnica Pokrajinskega arhiva v Mariboru (PAM), Siebente Landtagsperiode.

- I. Session vom 14. Oktober bis 22. November 1890, Sign. PII.-11/1890.
- II. Session vom 28. und 29. Dezember 1891 und 3. März bis 8. April 1892, Sign. PII.-11/1891-1892.

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des steiermärktischen Landtages, Knjižnica Pokrajinskega arhiva v Mariboru, Achte Landtagsperiode.

- I. Session vom 28. und 30. Dezember 1896 und 26. Jänner bis 3. März 1897, Sign. PII-11/1896-1897.
- II. Session vom 28. Dezember 1897 und 10. Jänner bis 26. Februar 1898, Sign. PII-11/1897-1898.
- III. Session vom 28. und 29. Dezember 1898 und 14. März bis 18. Mai 1899, Sign. PII-11/1898-1899.
- IV. Session vom 29. und 30. Dezember 1899 und 26. März bis 5. Mai 1900, Sign. PII-11/1899-1900.

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des steiermärktischen Landtages, Knjižnica Pokrajinskega arhiva v Mariboru, Neunte Landtagsperiode.

- II. Session vom 26. September bis 10. November 1904 und vom 28. Dezember 1904 bis 14. Jänner 1905, Sign. PII-11/1904-1905.
- III. Session vom 18. Oktober 1905 bis 25. November 1905, Sign. PII-11/1905.

- *Zur Frage der deutschen Sprachunterrichtes an slow. Volksschulen*, Südsterische Post, 29. november 1890, šte. 96.
- *Aus der heutigen Schuldebatte im sterischen Landtage*, Südsterische Post, 10. junij 1893, št. 46.
- *Deutsche Gerechtigkeit in Steiermark*, Südsterische Post, 22. april 1899, šte. 32.
- *Politische Rundschau*, Südsterische Post, 26. april 1899, šte. 33

- Slovenski bibliografski leksikon, 1. knjiga, Ljubljana, 1925-1932
- Slovenski bibliografski leksikon, 2. knjiga, Ljubljana, 1933-1952
- Slovenski bibliografski leksikon, 3. knjiga, Ljubljana, 1960–1971.
- Slovenski bibliografski leksikon, 4. knjiga, Ljubljana.

Literatura

- Franjo Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, Založbe Obzorja, Maribor, 1989.
- Janez Cvirn, *Celjsko gimnazijsko vprašanje*. V: Celjski zbornik 1986, Kulturna skupnost občine Celje, Celje, 1986.
- Janez Cvirn, *Boj za Celje, Zveza zgodovinskih društev*, Ljubljana, 1988.
- Dr. Vekoslav Kukovec, *Dr. Ivan Dečko – publicist in politik*. V: Vekoslav Spindler, Dr. Ivan Dečko in njegova doba, Maribor, 1938.
- Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, 2. del (1849–1941), Celjski zbornik, Celje, 1974.
- Josip Sernec, *Spomini*, Tiskovna zadruga, Ljubljana, 1927.
- *Slovenska gimnazija v Celju in dr. Dečko*. V: Vekoslav Spindler, Dr. Ivan Dečko in njegova doba, Maribor, 1938.
- N. J. Vrabl, *Življenje in delo Ivana Dečka*. V: Vekoslav Spindler, Dr. Ivan Dečko in njegova doba, Maribor, 1938.

Prebivalstvo v slovenskem prostoru je do sredine 16. stoletja izoblikovalo jezik, ki se je ohranjal, prenašal in razvijal le v ustni obliki. Izum tiskarskega stroja v 15. stoletju ni imel vpliva na tukajšnje prebivalstvo, šele objava Lutrovih 95 tez leta 1517 je vplivala na tiskanje knjig v slovenskem jeziku. Protestantizem se je kot nova oblika krščanske veroizpovedi rodil v Luthrovih zahtevah po reformi v Katoliški cerkvi in se razširil med pristaši nemškega plemstva, posledično pa tudi med slovensko govoreče prebivalce. Tudi velik del prebivalstva na središkem in ormoškem območju je prišel pod vpliv protestantizma.

Težnja protestantskega gibanja po cerkvenih reformah je obsegala boj proti prodaji odpustkov, napad na cerkveno hierarhijo, dostopnost verskih besedil preprostim ljudem v njihovem jeziku ... Z izumom tiskarskega stroja so se protestantski duhovniki lotili prevodov in tiskanja krščanskih del v domačem jeziku. Primož Trubar je leta 1550 napisal Katekizem in Abecednik in s tem ohranil slovenski jezik, ga ubesedil in povzdignil v knjižni jezik.

Ključne besede

Reformacija, protestantizem, Martin Luter, Primož Trubar, Ormož, Središče, Sekelj (Sekelji, Szekely), luteranci, kalvinci, kalvinizem

Uvod

Ob koncu meseca oktobra praznujemo dan reformacije. 31. oktobra 1517 je nemški duhovnik Martin Luther na vrata wittenberške cerkve obesil 95 tez z zahtevami po prenovi Katoliške cerkve. Papež je zagrozil Luthru z izobčenjem iz cerkve, vendar je ta ostal neomajen v prepričanju in se svojim zahtevam ni odrekel. V njih je zahteval preprosto cerkev in približanje bogoslužja ljudem, zaradi česar bi se moralo to izvajati v domačem jeziku. Ker je večina takratnega prebivalstva živela na podeželju in bila nepismena, jim je bilo približati vero v latinskem jeziku težje.² Luther se je dotaknil tudi vprašanja prodajanja odpustkov. Menil je, da verniki ne potrebujejo papeža, da bi se približali Bogu in da ni

potrebe po čaščenju svetnikov in relikvij. Sveto pismo bi bilo treba prevesti v materin jezik in omogočiti ljudem, da ga lahko sami berejo.³

Kmalu je val reformacije zajel tudi slovenske kraje. Primož Trubar je okoli leta 1535 prišel za pridigarja v cerkev sv. Nikolaja v Ljubljani in postal najvidnejši pristaš nove verske miselnosti. Pod njegovim vplivom se je povečalo število novih, protestantskemu gibanju naklonjenih duhovnikov. Gibanje se je širilo v slovenska mesta, trge in na podeželja, kjer so se med njegovimi nasprotniki širile prijave in pritožbe zaradi širjenja krivovernih protestantskih nauk.⁴ Zahteva narodov po prevodih verskih knjig v jezike katolikov je pomembno vplivala na razvoj književnosti v ljudskih jezikih, med njimi tudi na slovenske. Trubar je napisal prvi knjigi v slovenskem jeziku – *Abecednik in Katekizem*, ki sta bili natisnjeni leta 1550 v nemškem mestu Tübingen.⁵

Naše dežele so bile v stiku z nemškimi, zato je dobilo protestantsko gibanje svoje pristaše tudi na Štajerskem. Mnogi sinovi štajerskih plemičev in meščanov so študirali na nemških visokih šolah, pa tudi tukajšnji rokodelci in trgovci so potovali v nemške dežele in prihajali v stik z žarišči reformacije. Novi nauk so v naše kraje prinesli tudi posamezni priseljenci. V 16. stoletju je samo v Tübingenu študiralo okoli 300 mladih Kranjcev, Štajercev, Korošcev in Goričanov, ki so se po vrnitvi naselili po gradovih in mestih ter širili nove verske ideje.⁶ Nekateri izmed njih so kasneje postali protestantski duhovniki – predikanti. Novo gibanje, ki se je na našem območju hitro širilo, je v začetku predstavljalo odpor proti takratnim nevzdržnim razmeram in zlorabam v Katoliški cerkvi. Sprva je reformacija prevladala v mestu. Naraščalo je nezadovoljstvo s tedanjimi cerkvenimi razmerami. Plemstvo je na svojih stanovskih zasedanjih očitalo duhovščini lahkotnost in grabežljivost ter postopoma postalo nosilec in oporišče reformacije v deželi.⁷

Na podeželju se je reformacija širila počasneje.

1 Nevenka Korpič, kustosinja etnologinja, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož.

2 Štih, Simoniti, 2010, str. 234.

3 Prav tam.

4 Prav tam, str. 239.

5 Prav tam, str. 240.

6 Prav tam, str. 238.

7 Prav tam, str. 240.

Protestantske ideje so se pojavile prav tako v okviru stare cerkvene organizacije, neredko s pomočjo duhovnikov, postavljenih na župnije z dovoljenjem škofijskih oblasti, tako so se k novemu gibanju usmerili sami. Na državnem zboru v Augsburgu leta 1555 je prišlo do sklenitve miru med katoličani in protestanti.⁸ Takrat je bila luteranska veroizpoved priznana za enakopravno, vendar je bilo sprejeto načelo: »*Cuius regio, eius religio*« – Čigar zemlja, tega vera.⁹ O verski pripadnosti so odločali deželni knezi, ki so imeli na svojem ozemlju pravico izvajati reformacijo (*ius reformandi*). Med njimi so bili tudi katoličani pod vladarjevim nadzorom. Podložniki so morali sprejeti vero svojih zemljiških gospodov, če pa tega niso želeli, so se lahko izselili (*ius emigrandi*). Zemljiški gospod, ki je sprejel protestantsko vero, je kot patronatski lastnik župnije na svojem ozemlju tedanjemu katoliškemu duhovniku dal možnost, da prestopi ali ga je odslovil, v cerkev pa je postavil protestantskega pridigarja.¹⁰ Ljudje so se seveda morali podrediti volji svojega zemljiškega gospoda in so namesto katoliškega bogoslužja odslej prisostvovali protestantskemu.

Tako so se začeli prvi poskusi rekatolizacije. Stanovi Štajerske, Koroške in Kranjske so sredi petdesetih let prestopili iz prikrite protestantske države v odkrit protestantizem. Stanovi na Štajerskem so leta 1572 celo pridobili od nadvojvode Karla versko koncesijo zaradi turških groženj, saj je bila pomoč stanov pri obrambi še kako potrebna. Hkrati pa je nadvojvoda poklical v deželo jezuite, ki so leta 1573 v Gradcu odprli kolegij, iz katerega je potem leta 1585 nastala univerza.¹¹

Ormoško območje v obdobju reformacije

Ormoško območje, t. j. ozemlje ormoškega deželnega sodišča, je ostalo vse do leta 1489 salzburško, v fevdnem smislu celo do leta 1803.¹² V njem so imeli glavno besedo ptujski gospodje in nemški viteški red. Ormož je veljal za štajerski, Središče pa celo nekaj časa za madžarski fevd. V nasprotju s fevdalno je bila cerkvena organizacija

enotnejša. Na tem ozemlju je gospodarila velikonedeljska pražupnija, iz katere so se do konca 15. stoletja izločili vikariati v Ormožu, Miklavžu, Središču in do sredine 16. stoletja postali vikariatne župnije.¹³ Tri urbane naselbine na tem območju, Velika Nedelja, Ormož in Središče, so nastale vzdolž prometne osi ter opravljale različne naloge. Velika Nedelja je ostala cerkveno središče kot sedež pražupnije in komenda nemškega viteškega reda, Ormož je postal mestna naselbina, sedež velikega gospostva in prevzel vlogo gospodarskega centra, Središče pa je bilo vedno antipod¹⁴ – nasprotje Nedeliš a kot pomembna obmejna in tržna postojanka.¹⁵ Središka cerkev je spadala pod velikonedeljsko, zato je tudi patronat nad njo prešel na križnike. Kazala se je sicer težnja graščakov, da bi središko cerkev odtegnili oblasti križnikov ter patronat prevzeli nase, vendar njihova težnja ni uspela. Leta 1549 so bile vse zahteve graščakov zavrnjene in križnikom so bile potrjene vse pravice. Konec 16. stoletja je nastala razprtija med nemškim redom in sekovskim škofom kot vikarjem solnograškega nadškofa zaradi vizitacije križniških župnij. Ti prepri so se vlekli skoraj celo 17. stoletje.¹⁶ Zato je leta 1528 nadvojvoda Ferdinand, po dogovoru s solnograškim nadškofom in ljubljanskim škofom Krištofom Ravbarjem, ki je bil takrat tudi upravnik sekovske škofije, poslal v svoje habsburške dedne dežele posebno mešano državno cerkveno komisijo. Ta naj bi z ogledi na terenu in vizitacijo ugotovila, v kolikšni meri je protestantizem že razširjen med prebivalstvom v njegovih deželah in kakšno je versko stanje. Na Štajerskem se je komisija mudila le v večjih krajih, v Radgoni, Mariboru in Ptuj, kamor so bili poklicani duhovniki in predstavniki prebivalstva iz vseh sosednjih župnij.¹⁷

Duhovniki in drugi zastopniki iz Velike Nedelje, Ormoža, Sv. Miklavža in Središča so bili poklicani 4. julija 1528 pred komisijo v Radgono. Iz Središča se je srečanja udeležilo šest oseb: takratni kaplan Gašpar Ameiser (Mravljak), župan Krištof, cerkvena ključarja Miklavž

8 Prav tam, str. 237.

9 Prav tam.

10 Bukovec, 2010.

Dostopno na: <https://dk.um.si/Dokument.php?id=14211&lang=slv> [10. 11. 2022].

11 Štih, Simoniti, 2010, str. 242.

12 Kovačič, 1910, str. 177.

13 SSKJ: Vikariat: skupina vernikov, ki ima stalnega duhovnika in je podrejena župniji.

14 Antipod – nasprotje.

15 Curk, 1983, str. 62.

16 Kovačič, 1910, str. 177.

17 Prav tam, str. 175.

in Filip ter še dva župljana. Komisija je ugotovila, da so vsi rimokatoliške vere, pripombe je imela le proti velikonedeljskemu duhovniku.¹⁸ Ob koncu 16. stoletja so se začele razmere na tem območju spreminjati, saj se je protestantizem razširil tudi v Središču. Njegova pristaša sta bila Mihael Sekelj iz Ormoža in Jurij Zrinjski iz Medžimurja.¹⁹

Avtor najstarejše znane upodobitve Ormoža je avstrijski topograf in kartograf Georg Matthäus Vischer (1628–1696). V ospredju sta župna cerkev in frančiškanski samostan, zadaj se vidi del zgradbe ormoškega gradu. G. M. Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, Graz, 1681. Friedau – Ormož, slika 089.

Veduta Ormoža, izrez iz ledinske karte ormoške gosposčine. Matija Eissel, kolorirana risba, 1801.

Januarja, leta 1556, se je baron Lukež (tudi Luka, Lukas) Sekelj kot zastopnik deželnih stanov s Štajerske udeležil deželnega zbora na Dunaju, ki ga je sklical cesar. Udeležil se ga je kljub temu, da se v verskih zadevah z deželnimi stanovi, ki so bili že pod vplivom protestantizma in luteranstva in so hoteli »deželo odtujiti katoliški veri«, ni strinjal. Zvest »veri svojega blagega očeta« se je Lukež

z vso odločnostjo potegoval za njene pravice brez ozira na to, ali se s tem večinoma luteranskim deželnim stanovom zameri ali ne. Zelo ga je žalostilo, da sta njegova sina prišla na Ogrskem pod vpliv kalvinizma in ga nato na slovenskem Štajerskem med prosto ljudstvo »sejala«.²⁰ Lukež Sekelj je imel s prvo ženo Katrino Meinburško²¹ tri otroke: Katarino, Heleno in Jakoba, z drugo Katarino, pl. Inmbresi, pa sina Mihaela. Leta 1578 so si dediči razdelili njegovo zapuščino. Leta 1574 je baron Lukež Sekelj umrl; veljal je za uglednega, premožnega in do smrti zapriseženega katoličana.²² Po njegovi smrti so v večini vsi njegovi otroci in vnuki postali kalvinci in luterani.²³ Najprej sta se sinova Jakob in Mihael na Ogrskem seznanila z novo vero in postala strastna privrženca kalvinizma in protestantizma. Lukežev starejši sin Jakob, rojen leta 1530, je spremljal očeta kot vojaški častnik po Slavoniji in Ogrskem, kjer se je navzel kalvinizma ter postal »strasten krivoverec«.²⁴ Leta 1560 se je oženil z luteransko baronico Zofijo Herberstein in od očeta dobil gradove Borl, Zavrč, Viltuš nad Mariborom in gosposčino pri Sv. Vidu nižje Ptuja. Ker je imel patronsko pravico nad župnijo, je od leta 1565 nastavljal za vikarje samo ogrske kalvince, ki so za silo govorili hrvaško in so s katoliškim prebivalstvom ravnali kruto. Zato se je bilo »ves čas bati krvave vstaje«.²⁵ Mlajši sin Mihael, iz drugega zakona Luke Sekelja se je rodil leta 1540. Po očetovi smrti je podedoval gradove Krapino, Ormož in Središče. V povezavi s svojim sosedom Jurijem Zrinjskim, gospodarjem Medžimurja, je v Ormožu in Središču širil ter podpiral novo vero med podložniki na svojih posestvih.²⁶ Tako kot brat Jakob je bil tudi Mihael strasten privrženec kalvinizma. Ob ogrski meji so se močno razširili kalvinci, ki na Štajerskem niso bili priznani.²⁷ V Središču je bilo leta 1621 samo 150 katoličanov.²⁸

Jurij Zrinjski je bil sin slavnega sigetskega junaka

18 Prav tam, str. 175.

19 Prav tam, str. 176.

20 Slekovec, 1893, str. 38.

21 Umrli leta 1538. Priženil je precej denarja in nekatere graščine na Ogrskem in Hrvaškem. Z drugo ženo je dobil Krapino. Slekovec, 1893, str. 32.

22 Slekovec, 1893, str. 33.

23 Prav tam, str. 40.

24 Prav tam, str. 41.

25 Prav tam, str. 41.

26 Jurij Zrinjski (1549–1603), sin Nikolaja Zrinjskega, je bil pristaš protestantizma. V času reformacije sta bila enaka tudi njegova sinova Nikolaj in Jurij V (1589–1662), vendar ju je škof Pazman uspel vrniti med katolike. Slednji je bil od 1622 do 1626 hrvaški ban. Buh, 2010.

Dostopno na: <https://dk.um.si/Dokument.php?id=19169&lang=slv> [8. 11. 2022].

27 Kovačič, Voglar, 2012, str. 254.

Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-VTOJCAEP/b8fb723e-190a-43fa-adee-ee2fb410018a/PDF> [7. 11. 2022].

28 Slekovec, 1893, str. 43.

Nikolaja Zrinjskega, ki je imel v drugem zakonu za ženo protestantko Evo Rosenberg s Češkega in je bil tudi sam naklonjen novi veri. Veliko se je družil z zaščitnikom in založnikom slovenskih protestantskih knjig Ivanom Ungnadom baronom Sovneškim. Vendar se Nikolaj ni odpovedal katoliški veri, pač pa je sin Jurij Zrinjski leta 1570 pristal na protestantizem in začel kruto preganjati katoličane. Tega leta je tudi v Nedelišču ustanovil tiskarno,²⁹ kjer so tiskali protestantske knjige v hrvaškem

jeziku (širile so se po Medžimurju, na območje Središča, Ormoža in Ljutomera). Med središkimi luterani in kalvinci so verjetno delovali tudi medžimurski duhovniki. Posebej ob sejnih in cerkvenih shodih so posamezni agitatorji širili luteranske knjige. Pogosto so ti brali odlomke iz knjig, saj je prebivalstvo znalo zelo slabo brati. Eno od bistvenih načel vsake protestantske »narodne« cerkvene skupnosti je bilo, da vernike Bog nagovarja v njihovem jeziku (prevod celega Svetega pisma je bil zato najvišji cilj protestantskega delovanja). Temu so sledili od samega začetka tudi slovenski protestanti, načrt pa je uresničil Jurij Dalmatin (1547–1589). Leta 1595 se je Mihael Sekelj mudil v Krapini in 20. marca potrdil Središčanom vse svoboščine, ki jim jih je podelil 14. marca 1494 že njegov ded Jakob. Mihael Sekelj je umrl leta 1603.³⁰ Zadnji Sekelj na slovenskem Štajerskem je bil Franc Žiga Sekelj (umrl leta 1645); z njim je družina Sekeljev tam izumrla.³¹

Medtem ko je imelo novo versko gibanje ob ogrsko-štajerski meji zaščitnika v Mihaelu Seklju in Juriju Zrinjskem, pa je bilo katolištvo v rokah nemškega viteškega reda. Ta je bil v tem času precej v razsulu, bil je tudi zelo zadolžen, saj so se nemški vitezi prepustili razkošnemu in razuzdanemu življenju. Zelo slab vzgled jim je dajal veliki mojster Albreht, mejni grof brandenburški iz hiše Hohenzollern, ki ga je Luter leta 1525 povabil v novo gibanje. Mojster se je odpovedal redovnim obljubam in se poročil.³² Protestantizmu se je pod njegovim vplivom pridružilo več viteзов.³³ Na našem območju vitezi sicer niso opustili katoliške vere, so pa bili njegovi pristaši in prispevali k širjenju protestantizma v okolici velikonedeljske komende (zato sta razširila luteranstvo in kalvinizem). Leta 1572 so deželni stanovi razdelili deželo v večja okrožja ali četrtne (viertle) in za

Naslovnica knjige o družini Sekelj.³²

29 Dostopno na: https://sl.wikisource.org/wiki/Trubarjev_zbornik [8. 11. 2022].

30 Slekovec, 1893, str. 50

31 Slekovec, 1893, str. 49.

32 Dostopno na: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-QSZ0V0FS> [14. 11. 2022].

33 Kovačič, 1910, str. 177.

34 Vojaška moč nemškega viteškega reda je bila zlomljena leta 1410 v bitki pri Tannenbergu, v kateri je zmagala združena poljska in litovska vojska. Temu porazu so sledile velike izgube ozemlja, tudi Prusije. Leta 1525 je veliki mojster Albreht, grof brandenburški, z večino redovnih sobratov prestopil v protestantizem in si prilastil redovno kneževino, ki se je sekularizirala in preoblikovala v posvetno vojvodino, odvisno od Poljske. Sčasoma je red, v katerem se je začel notranji razkroj, v nemškem cesarstvu izgubil vse redovno premoženje. Proti njemu je ostro nastopila tudi meščanska francoska revolucija, med katero je izgubljal svoja posestva ne le v Franciji, ampak tudi v drugih evropskih deželah, dokler ni Napoleon leta 1809 ukinil redovne države v vseh odvisnih državah renške zveze. Nemški viteški red je preživel le v Avstriji, kjer so ga vzeli v zaščito Habsburžani, saj je opravljal pomembno karitativno poslanstvo. Tu je bila redovna ustanova spet vzpostavljena leta 1834 z odlokom cesarja Franca I., ki je določil, da je red duhovna, neposredno cesarju podrejena ustanova, mesto velikega mojstra pa je pridržano za enega od nadvojvod habsburške hiše. Obnova reda je bila slovesno razglašena leta 1840. Dostopno na: http://krizniski-red.si/nastanek_in_razvoj_krizniskega_reda.html [8. 11. 2022].

vsako okrožje določili pastora.³⁵ Nadvojvoda Ferdinand in škof Martin Brenner sta s svojimi posegi naredila konec delovanju luteranskih predikantov in tudi oblastnosti graščakov, ki so svoje podložnike silili v protestantizem.³⁶ Na osnovi mirovne pogodbe, sklenjene v Bruku na Muri leta 1578, so štajerski deželni stanovi dobili sprva pravico do luteranske ausburške veroizpovedi, druge verske smeri na Štajerskem niso bile dovoljene.³⁷ Zato je tudi ormoški graščak Mihael Sekelj moral biti luteran in ne kalvinist.

To je bilo zelo razširjeno posebej na Ogrskem, zato je razumljivo, da se je razširilo tudi preko meja, zlasti v Središče. Mihael Sekelj in Jurij Zrinjski sta kalvinizem vsaj posredno podpirala iz sovraštva do katoliške vere.³⁸ Tako je središko župnijo in trg popolnoma prevzelo kalvinizem. Ohranjen je podatek, da je ob koncu 16. stoletja v Središču bilo 50 katoličanov, vsi drugi so bili kalvinci.³⁹ Zaradi množice kalvincev zaročencev posledično ni bilo mogoče oklicati v cerkvi.⁴⁰ Duhovniki, ki jih je po tukajšnjih cerkvah nastavljal nemški viteški red, se niso držali katoliških načel (škof je bil privrženec protestantizma).⁴¹

Zaradi mirovne pogodbe v Bruku na Muri leta 1578 so štajerski deželni stanovi dobili pravico le do luteranske ausburške veroizpovedi, druge ločine in verske smeri na Štajerskem niso bile dovoljene.⁴² Zato je ormoški graščak Sekelj vsaj na zunaj moral biti luteran in ne kalvinec.

S postopnim urejanjem zadev znotraj viteškega reda je začela tudi nova vera usihati med tukajšnjimi prebivalci. Notranjeavstrijski nadvojvoda Ferdinand Habsburški je 13. 9. 1598 ukazal, da morajo vsi pridigarji, vodstvo cerkve in šole v vseh deželnoknežjih mestih in trgih v štirinajstih dneh zapustiti svoja mesta in deželo. V svojih deželah je postopoma ponovno uveljavil izključno katoliško vero in s tem dobil v svoje roke tudi vso politično oblast. Karel IV. je začel načrt izvajati takoj. Pri tem mu je bil v pomoč škof Brenner, ki si je še posebej prizadeval za

prenovo verskega življenja in ureditev zadev v katoliški cerkvi.⁴³ Z nastavitvijo katoliških duhovnikov je prišlo do izrinjenja protestantizma, najprej na podeželju, kasneje pa tudi v mestih. V manjših mestih in trgih deželni knez ni več potrjeval mestnih svetnikov, če prej niso prisegli, da so katoliki. Odstavljal je protestantske mestne sodnike (Radgona, Ptuj, Radovljica, Kranj). Prenehale so nastavitve protestantskih predikantov na katoliških župnijah. Hkrati se je prenehalo prilaščanje zemljišč katoliške cerkve. Karlu, ki je z dvora in osrednjih vladnih uradov odstranil vse protestante in jih nadomestil s katoliki, so najtrdnjšo oporo nudili jezuiti.

Odločilni trenutek je bila dodelitev šol in cerkvenih zadev jezuitom, ki so bili duhovni nosilci protireformacije. Jezuiti so bili dodobra psihološko pripravljeni in izšolani za pedagoški poklic, zato so skozi poučevanje našli stik z mladino.⁴⁴ Protestantsko plemstvo je lahko svoj položaj obdržalo do leta 1628, nato so morali emigrirati. Na Spodnjem Štajerskem je (protireformacijska) komisija začela svoje delo v Radgoni, kamor je prišla ponoči 17. decembra 1599 v gosti zimski megli.⁴⁵

Mihael Sekelj je v času svojega gospodarjenja zabredel v ogromne dolgove. Ormož in Središče je leta 1598 prodal Juriju Rupertu Herbersteinu, ta pa že leta 1604 baronu Petteju, ki je bil katoličan. S tem sta kalvinizem in protestantizem izgubila močno oporo v oblasteh.⁴⁶ Leta 1613 se je v katoliško vero spreobrn timer Jurij Zrinjski mlajši, sin Jurija Zrinjskega, ki je umrl kot protestant. S tem je tudi v Medžimurju prenehalo protestantsko gibanje. Zrinjski je odslovil luteranske duhovnike in po medžimurskih župnijah nastavljal katoliške duhovnike. Podatkov, da bi ormoški graščak imel svojega duhovnika, ni ohranjenih, središki cerkvi pa ga ni mogel vsiliti, ker je bila ta pod patronatom nemškega reda.⁴⁷

V Središču je sredi 17. stoletja prenehal pritisk ormoške graščine in nagovarjanje medžimurske strani k prote-

35 Štih, Simoniti, 2010, str. 242.

36 Kovačič, 1910, str. 179.

37 Kovačič, 1910, str. 178.

38 Štih, Simoniti, 2010, str. 250.

39 Leta 1621 je bilo v središki župniji samo 160 katoličanov. Posledično se ni bilo mogoče oklicati v cerkvi zaradi množice kalvincev. Slekovec, 1902, str. 20.

40 Kovačič, 1908, str. 109.

41 Kovačič, 1910, str. 178.

42 Prav tam.

43 Prav tam, str. 179.

44 Štih, Simoniti, 2010, str. 257.

45 Kovačič, Voglar, 2012, str. 257.

Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-VTOJCAEP/b8fb723e-190a-43fa-adee-ee2fb410018a/PDF> [7. 11. 2022].

46 Kovačič, 1908.

47 Kovačič, 1910, str. 178.

stantizmu, zato je prišlo do obnovitve katoliške vere med Središčani. V omenjenem obdobju je prišlo pri Sv. Miklavžu in v Središču do oblikovanja samostojnih župnij, združenih z nemškim redom. Rezultat reformacije katoliške cerkve je bila leta 1649 ustanovitev jezuitskega zavoda oz. kasneje gimnazije v Varaždinu. Tukaj se je v kasnejših letih šolalo veliko dijakov iz ormoškega in središkega območja.⁴⁸ Z obnovitvijo razmer v katoliški cerkvi so se tudi verske razmere na širšem ormoškem območju umirile.

Povzetek

Prispevek obravnava pojav reformacije na širšem ormoškem območju. Gibanje ni imelo le samosvojega razvoja, pomembnega za tukajšnje prebivalstvo, ampak je imelo zaradi intenzivnih stikov ormoškega graščaka Mihaela Sekelija z Jurijem Zrinjskim tudi poseben vpliv na protestantizem v Medžimurju. Pojav reformacije moramo razumeti kot enega izmed pomembnih obdobj v verskem življenju tukajšnjega plemstva in podeželskega prebivalstva, kar je pomembno vplivalo na razvoj treh urbanih naselbin na tem območju, Velike Nedelje, Ormoža in Središča. Prispevek tako odgovarja na vprašanja, kdo so bili nosilci reformacijskega gibanja na območju Ormoža in Središča, vpliv tukajšnje plemiške družine Sekelijev, omenja obisk protireformacijskih komisij ter ponoven vzpon katoliških duhovnikov in križniškega reda. Prispevek zajema časovni okvir med prvimi omembami protestantizma leta 1517 in začetkom 17. stoletja, ko je prišlo do obnovitve razmer v Katoliški cerkvi in so se tudi verske razmere na širšem ormoškem območju uredile.

Literatura

- Jože Curk, *Razvoj urbanih naselbin na območju Občine Ormož*. V: Ormož skozi stoletja II (ur. Peter Klasinc), Skupščina Občine Ormož, 1983.
- Prof. Fr. Kovačič, *Protestantizem v Središču*. V: Trg Središče, Maribor, 1910.
- Matej Slekovec, *Kapela žalostne Matere božje v Središču in njen častni venec: spomenica na zlato mašo dveh srediških rojakov leta 1902*, lastna založba, Maribor, 1902.
- Peter Štih in Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*, Ljubljana, Modrijan, 2010.
- M. Slekovec, *Sekelji, Rodoslovna in živopisna razprava*, Ljubljana, 1893.

Spletni viri

- Franc Kovačič, Dušan Voglar, *O oporiščih reformacije na Štajerskem*, str. 252–260, V: *Stati inu obstatu*, številka 15/16, 2012. Dostopno na: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-VTOJCAEP/b8fb723e-190a-43fa-adee-ee2fb410018a/PDF> [7. 11. 2022].
- Natalija Bukovec, *Znanstveno delo Franca Šebjaniča o reformaciji in protireformaciji v Prekmurju*. Diplomsko delo, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, 2010. Dostopno na: <https://dk.um.si/Dokument.php?id=14211&lang=slv> [10. 11. 2022].
- Nina Buh, *Vzroki in posledice protihabsburške zarote*. Diplomsko delo, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, 2010. Dostopno na: <https://dk.um.si/Dokument.php?id=19169&lang=slv> [8. 11. 2022].
- Vinko Rajšp, *Čarovniški procesi na Slovenskem*. V: Zgodovinski časopis, letnik 42, št. 3, 1988, str. 389–397. Dostopno na: <https://zgodovinskiasopis.si/zc/article/view/1666/1978> [12. 11. 2022].
- Fr. Kovačič, *Protestantizem v Istočni Štajerski in Medžimurju*. V: Trubarjev zbornik Matice Slovenske, 1908, str. 94–121. Dostopno na: https://sl.wikisource.org/wiki/Trubarjev_zbornik, [8. 11. 2022].
- *Nastanek in razvoj križniškega reda*. Dostopno na: http://krizniski-red.si/nastanek_in_razvoj_krizniskega_reda.html [8. 11. 2022].

⁴⁸ Kovačič, 1910, str. 180.

⁴⁹ Rajšp, 1988, str. 389–397.

Dostopno na: <https://zgodovinskiasopis.si/zc/article/view/1666/1978> [12. 11. 2022].

V drugi polovici 17. stoletja je na slovenskem ozemlju potekalo obsežno preganjanje čarovnic (in čarovnikov), ki je po svoji intenzivnosti prekašalo tako predhodno obdobje v 16. stoletju in v prvi polovici 17., kot tudi čas po letu 1700. Na Štajerskem so bila glavna žarišča čarovniških procesov v vinorodnih okoliših Slovenskih goric in Haloz. Posebno množični so bili procesi pred sodišči v Ormožu, na Ptuju, v Ljutomeru, Mariboru, Radgoni in v Hrastovcu.⁴⁹

Katarina VAUPOTIČ¹

Obujanje tradicije svilogojstva in svilarstva² na Ormoškem

Svilogojstvo in svilarstvo, tudi na Slovenskem nekoč visoko razviti panogi, sta iz različnih razlogov zamrli v 60. letih prejšnjega stoletja. V članku so zraven kratke zgodovine predstavljeni ponovni začetki obujanja panog in prelomen prehod iz svilogojstva v svilarstvo, ki se je zgodil prav na Ormoškem. K temu so prispevali mnogi posamezniki v sodelovanju z različnimi institucijami, ki si prizadevajo, da se zgodba o pri/predelovanju svile nadaljuje tudi v prihodnje.

Ključne besede

Svilogojstvo, svilarstvo, obujanje, ormoško območje

»Naravna svila je dragoceno vlakno, ki ga dobimo iz zapredkov gosenic sviloprejk. Razlikujemo dve vrsti naravne svile: pravo svilo, ki predstavlja strjeno izločnino gosenice sviloprejnega metulja »bombayx-mori«, in divjo svilo, ki izvira od gosenic raznih divjih, nekultiviranih sviloprejnih metuljev.

Naravna svila se je že v pradavnih časih pridobivala na Kitajskem. Dokumenti o kulturi sviloprejk in uporabi svile za izdelavo tkanin segajo v leto 2698 pred našim štetjem.«³ Po približno 2500 letih se je kultura svile začela širiti. »V Evropo sta prinesla jajčeca sviloprejk cesarju Justinijanu dva meniha s Ceylona v votlih bambusovih palicah leta 552 po našem štetju.«⁴ Kitajsko svilo so tako poznali tudi stari Grki in Rimljani, iz Italije pa se je po letu 1130 razširila še drugod po Evropi.⁵ V beneški republiki so z gojenjem bele murve⁶ in sviloprejk poskusili že v 14. stoletju, zanimanje za to dejavnost pa lahko na Slovenskem najdemo šele v drugi polovici 17. stoletja na

Koprskem in v beneški Istri.⁷ Na Slovenskem je dejavnost zacvetela v času Marije Terezije, ki je spodbujala gojenje monokultur, tisti, ki so bili pripravljeni zasaditi murve in se ukvarjati s svilogojstvom, pa so prejeli subvencije. Na Goriškem je bilo npr. svilogojstvo poleg vinogradništva dolgo najpomembnejša kmetijska panoga.⁸ Skozi stoletja je bilo svilogojstvo na Slovenskem deležno večjega ali manjšega zanimanja, za nihanja pa so bile po večini krive gospodarske stiske in nato prizadevanja gospodarskih krogov, da bi dejavnost ponovno obudili.⁹

Svilogojstvo je bilo prisotno tudi na širšem ormoškem območju, o čemer priča fotografija iz 1942/43. leta. Na njej učenke ljudske šole Središče ob Dravi prebirajo kokone sviloprejk. Fototeka Zgodovinskega oddelka Pokrajinskega muzeja Ptuj - Ormož.¹⁰

Čeprav sta se tako svilogojstvo kot svilarstvo uspešno razširila v vse današnje regije, »sta po številnih vzponih in padcih v 60. letih prejšnjega stoletja zamrla.«¹¹ V letu 2018 je bil zaradi potrebe po raziskovalni in svetovalni instituciji, namenjeni ponovnemu uvajanju svilogojstva, ustanovljen Inštitut za svilogojstvo in svilarstvo, dr. Rebeka Lucijana Berčič, Zasebni zavod za raziskave, Maribor (ISS_RLB).¹²

¹ Katarina Vaupotič, študentka Etnologije in kulturne antropologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

² »Svilogojstvo obsega vzgojo in oskrbo murvovih dreves, pridobivanje jajčec sviloprejk, izleganje in hranjenje sviloprejk z listi murv, vključno z zapredanjem sviloprejk v svilene zapredke ter nadaljnje sušenje svilenih kokonov, prav tako tudi izleganje metuljev z namenom parjenja in ponovnega pridobivanja jajčec. Svilarstvo vključuje odvijanje in združevanje posameznih svilenih niti iz svilenih zapredkov v debelejšje niti ter v štrene surove svile, predelavo svilenih niti v prejo, tkanje blaga ...« Berčič, 2022.

³ Kočvar, 1950, str. 271.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

⁶ Listi bele murve (*Morus alba L.*) so sviloprejkam edina hrana, zato je razumljivo, da se je svilogojstvo (tudi v Sloveniji) najprej začelo razvijati v tistih pokrajinah, kjer je bilo najlažje zagotoviti dovoljšno količino hrane za sviloprejk. Bolle, 1908, str. 1.

⁷ Žontar, 1957, str. 15.

⁸ Botolin Vaupotič, 2019.

⁹ Žontar, 1957, str. 12.

¹⁰ Mavrič Žižek, 2011, str. 346.

¹¹ Berčič, 2018.

¹² ISS_RLB je edina slovenska pravna oseba, katere glavni namen je raziskovanje in razvijanje ugodnih razmer za ponovno vzpostavitev svilogojstva in svilarstva v Sloveniji ter nekaterih drugih evropskih državah. Inštitut si prizadeva za znanstveno, strokovno, teoretično in praktično podporo prihodnjim svilogojcem in svilarjem. Prav tam.

Na ormoškem območju deluje kot »ena vodilnih strokovnih sodelavk omenjenega instituta« Maja Botolin Vaupotič iz Velike Nedelje:¹³

»Moje navdušenje nad sviloprejkami se je začelo konec leta 2018, ko sem v časopisu prebrala intervju z dr. Rebeke Lucijano Berčič. Edina murva, ki smo jo imeli zasajeno ob hiši, se mi je zdela zadosten razlog, da ji pišem in zaprosim za nekaj jajčec sviloprejk spomladi, ko bo naša murva vzbrstela. Leta 2019 sem tako, ob sprotnem zapisovanju in fotografiranju, vzgojila svoje prve kokone, v jesenskem času pa dodatno zasadila 100 murvovih dreves. In če so pomladansko-poletni meseci namenjeni vzgoji sviloprejk in tekanju od murve do murve v skrbi za hrano ličinkam, so jesensko-zimski namenjeni iskanju podatkov o predelavi kokonov, preizkušanju raznih postopkov predelave in pogovorom o murvah ...«¹⁴

Začelo se je obdobje intenzivnega obujanja tradicije svilogojstva in svilarstva. Ormoško območje in nekateri tamkajšnji prebivalci so s svojimi prispevki na različnih področjih ponovno postavili temelje za izvajanje te dejavnosti po več kot polstoletnem premoru. Najprej je leta 2020 nastalo leseno motalo po principu motal, videnih na vrtnariji v Masanzzagu, kjer ohranjajo tradicijo svilogojstva že desetletja. Izdelala sem ga avtorica prispevka Katarina Vaupotič, leta 2022 sem nato izdelala še odvijalo v celoti iz murvovega lesa, nakar je v začetku leta 2023 nastalo še odvijalo za polavtomatsko odvijanje, pri čemer je elektronski pogon izdelal Timotej Bezjak iz Placerovcev.

Kopija odvijala iz Masanzzaga (v ozadju), odvijalo iz murvovega lesa (levo) in odvijalo za polavtomatsko odvijanje svilenih kokonov (desno).
Foto: Katarina Vaupotič.

Leta 2021 je Maja Botolin Vaupotič začela z ročnim odvijanjem svilene niti »po tradicionalnem postopku, ki ga uporabljajo v Dalmaciji.«¹⁵

Ročno odvita svilena nit.
Foto: Katarina Vaupotič.

Prvi izdelki iz ročno odvite svile, pridelane v Veliki Nedelji, so začeli nastajati decembra 2021. Majda Štampar iz Ormoža je izdelala klekljane uhane, zapestnico in knjižno kazalo.
Foto, last: Katarina Vaupotič¹⁶

¹³ Berčič, 2018a.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Načrt za uhane in zapestnico je izdelala Irma Pervanja, za knjižno kazalo pa Tina Koder.

V letu 2022 je ISS_RLB v sodelovanju z Naravnim rezervatom Ormoške lagune organiziral prvo delovno srečanje slovenskih svilogojcev, ki je bilo namenjeno pridobivanju novih znanj, izmenjavi izkušenj in načrtovanju prihodnjega sodelovanja. Dogodka se je udeležilo osemnajst svilogojcev iz celotne Slovenije. Že novembra istega leta je sledil začetni tečaj svilogojstva in strokovno srečanje svilogojcev in svilarjev, organiziran v beli dvorani Grajske pristave, v sodelovanju ISS_RLB in Pokrajinskega muzeja Ptuj - Ormož. Šestintrideset udeležencev, med katerimi je bilo veliko novih obrazov, se je aktivno vključevalo v predavanja in predstavitve na

temo murv, svilogojstva in svilarstva, ki so jih pripravile dr. Rebeka Lucijana Berčič, Maja Botolin Vaupotič, Alberta Rožanec (svilogojka in svilarica), Majda Štampar (klekljarica) in Bojana Zemljič Kovačič (oblikovalka).

»Sodobni slovenski svilogojci in svilarji želimo, da bi se zgodba o pri-predelovanju svile v naših krajih nadaljevala z občutkom dragocene vrednosti vseh sodelujočih deležnikov ter navdušujočo reminiscenco preprostosti, jasnosti, svetlosti, lahkotnosti in nežnih variacij čudovite igre naravnega sijaja svilenih vlaken.«¹⁷

Spletna vira

- *Inštitut za svilogojstvo in svilarstvo Rebeka Lucijana Berčič, zasebni zavod za raziskave, Maribor, 2018.*

Dostopno na: <https://sv.netfrik.com/institut/> [30. 1. 2023].

- *Sodelavci ISS_RLB, 2018a.*

Dostopno na: <https://sv.netfrik.com/sodelavci/> [30. 1. 2023].

Ostali viri

- Rebeka Lucijana Berčič, Zloženka *Muzejska vitrina meseca novembra: Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem*, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, 2022.
- Ivan Bolle, Franc Gvozdenovič, *Kako vzgojevati, saditi in oskrbovati murve in kako razumno izrežati sviloprežke*. Gorica, c. k., ministrstvo za poljedelstvo, 1908.
- Maja Botolin Vaupotič, *Tam murva se dviga v višavo z belim plodovjem...* Referat predstavljen na Zelenih četrtkovih popoldnevih v Knjižnici Frana Ksavra Meška Ormož, 22. 8. 2019.
- Franjo Kočever, *Tekstilne surovine*. Komite za srednje in nižje strokovno šolstvo pri vladi LRS, Ljubljana, 1950.
- Irena Mavrič Žižek, *Občina Središče ob Dravi v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja 1941–1945*. V: Središče ob Dravi: Kronika 1910–2010 (Marija Hernja Masten, ur). Občina Središče ob Dravi, 2011, str. 333–354.
- Josip Žontar, *Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1957.

17 Berčič, 2022.

Janko KORPAR, Franc ZEMLJIČ¹

Edinstvenost železnice v sliki

Avtorja predstavita železniške posebnosti, edinstvene oz. posebne predmete in dokumente železniške dediščine, v slikah z opisi oziroma komentarji.

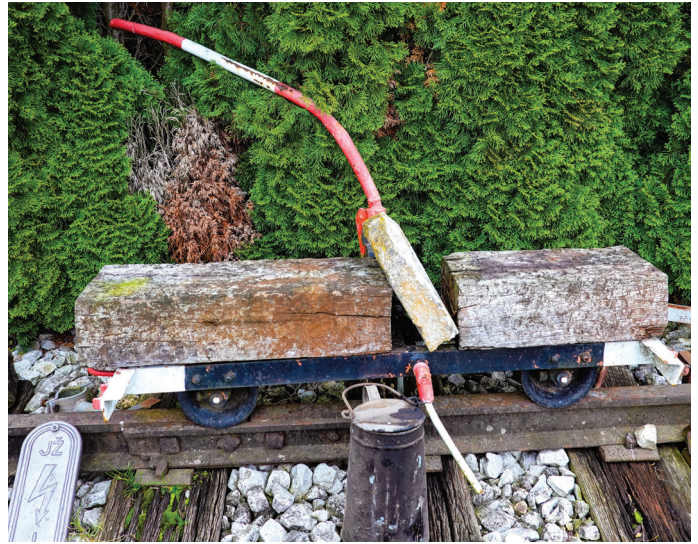
Ključne besede

Edinstvenost železnice, predmeti in dokumenti železniške dediščine

Uvod

Včasih povejo slike več kot tisoč besed. Železnica je že po naravi na neki način edinstvena, posebna... Obstajajo pa tudi edinstveni predmeti, ki jih marsikdo ne pozna. Niti vsi železničarji. Veliko takšnih imamo tudi v *Muzeju na Stanici* v Osluševcih, kjer deluje Društvo za ohranjanje dediščine Prleški železničar. Nekateri predmeti morda ne bi potrebovali opisa oz. komentarjev (a tudi železničarji smo edinstveni in posebni, zato je tudi pri nekaterih predmetih in dokumentih lahko več različic opisa).

Edinstveni predmeti

Progovni voziček modran ali madron³ za prevoz materiala po eni tirnici.

Delovna miza prometnika nekoč – analogen način, danes je skoraj vse digitalno.

Napajalnik za vodo za opremo parnih lokomotiv iz leta 1846.²

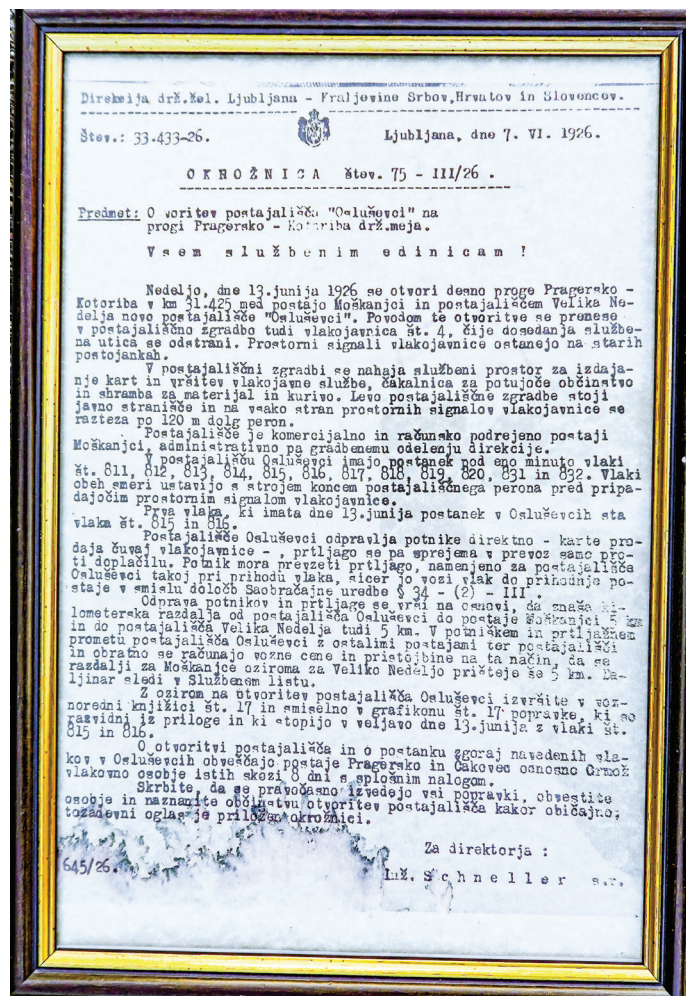
Stenski/pomožni telefon, montiran na steno (včasih se je lahko telefoniralo tudi brez številčnice).

¹ Janko Korpar, mag. Franc Zemljič, Društvo za ohranjanje dediščine Prleški železničar, Podgorci.

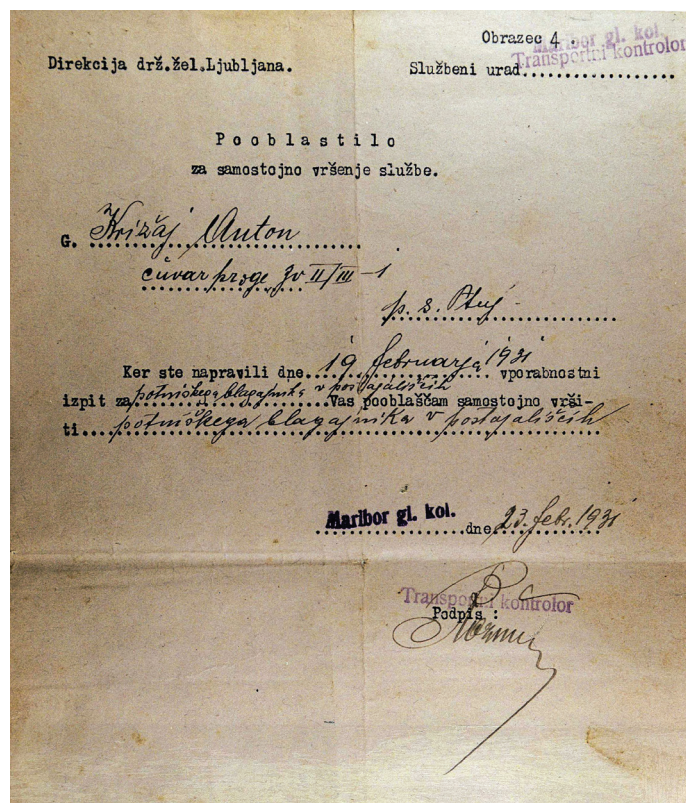
² Avtor vseh fotografije v prispevku: Zdravko Munda.

³ Pojavlja se več različnih poimenovanj.

Edinstveni dokumenti

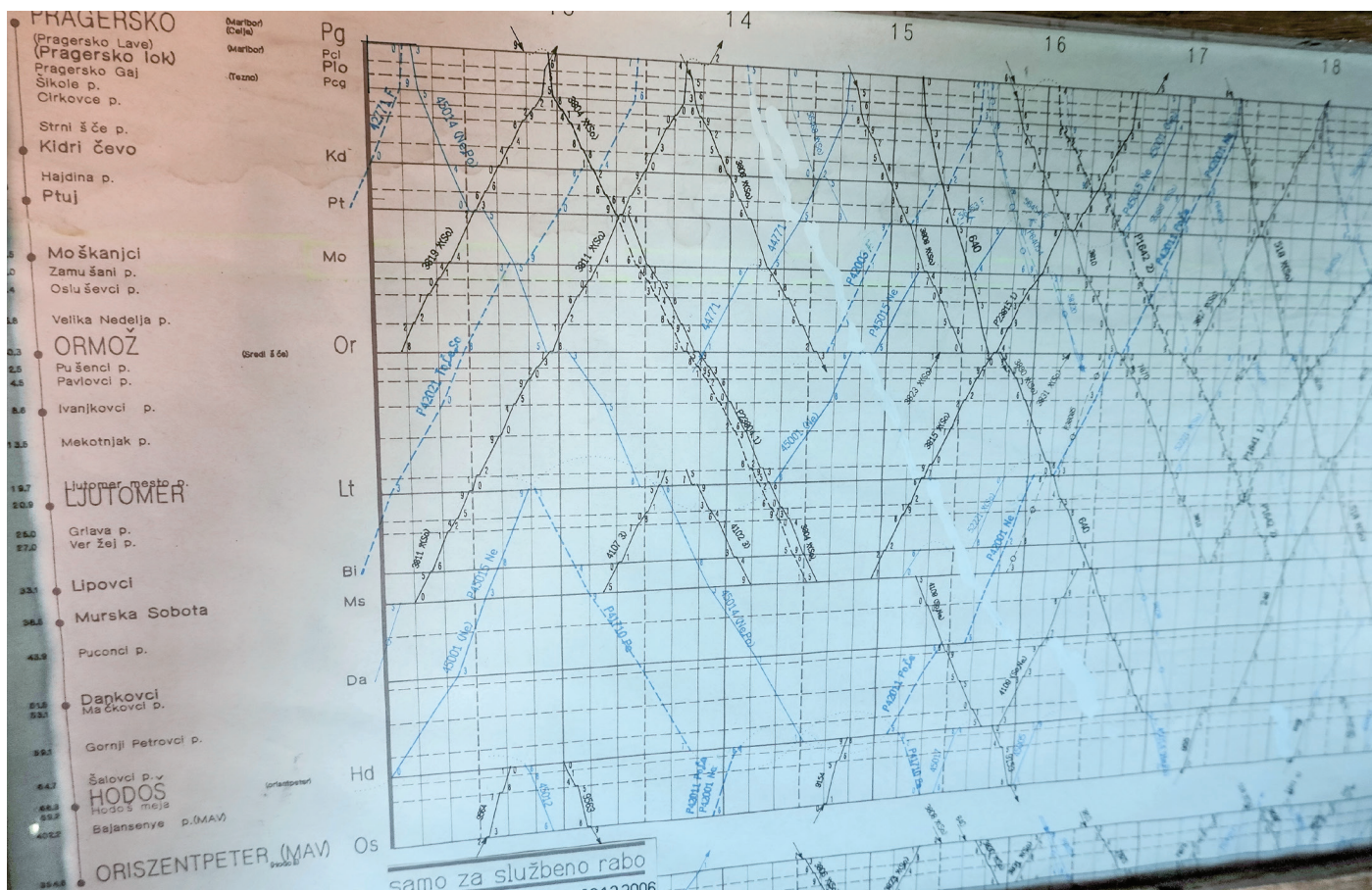
»Rojstni list« Stanice – v trajno last nam ga je podaril Karel Rustja. Gre za Okrožnico štev. 75-III/26 o odprtju postajališča Osluševci, ki je bilo v nedeljo, 13. junija 1926.

Pooblastilo za samostojno delo čuvaja proge iz leta 1931.

Gasilni aparat za gašenje na prah iz leta 1877. V uporabi je bil na železniški postaji Ptuj. Gre za izjemen eksponat, ki ga hranijo le redki.

Grafikon - s črtami prikazan vozni red vlakov (navpično je razvidno ime postaje, vodoravno pa ure).

Grt Kraljine Jugoslavije.
Ministarstvo Zračaraja
Oblastna direkcija državnih železnih
Ljubljana
Postaja Središča

Rešenje.

Gospod. Stanko Štok.
postajni nadzornik

je 2. odlokom ministra železnice od 31. maja 1924. leta v aktu G. & Dr. 14857 po odločbah št. 44. 1926., 200., 201. in 202. zakona o državnem nadzornem ovrhu od 1. novembra 1923. leta in člena 1. uredbi o razpisu in prireditvi državnih nadzornih ovrh preden v tretjo skupino tretje kategorije uvrstiti v drugo stopnjo osnovne plače in um po tem pripada letno:

osnovna plača druge stopnje	Št. 3.800.-
kolonijalna plača tretje skupine	- 2.400.-
stanovna po	- 1.020.-

s pristankom, da se um do uvedbe prejemkov po zakonu o državnem nadzornem ovrhu uvrsti na dotična plača.

Po št. 215. zakona o državnem nadzornem ovrhu leta 1923. leta prejemki od 1. oktobra 1923. leta

o tem se odloča g. Stanko Štok, postajni nadzornik s pristankom, da ima pravico prirediti se v roku št. dni po prejemku teje odloke na državni svet, ako meni, da se to prevzema njegove pravice.

Ljubljana, dne 22. junija 1924.

PREDIŠČE 21. 6. 24. Dr. Stanko Štok

Po postavljenju
gospoda Dimitrija Zračaraja:
Prepis uveljavljen.

Rešenje iz leta 1924, za marljive in pridne železničarje, ki so napredovali.

DEKRET.

Z rešenjem DIREKCIJE DRŽAVNIH ŽELEZNIC LJUBLJANA
z dne 7. januarja 1931. leta št. 15000-I-30 napreduje z veljav-
nostjo od 1. januarja 1931. v 2. stopnjo osnovne plače

K r i ž a j Anton, dosedanji

zvanjenik II. kategorije III. grupe, z osnovno plačo 1.
stopnje in redno stanarino 1020.-- dinarjev letno.

Štev. 15000-I-30.

Ljubljana, dne 30. maja 1931.

Dekret iz leta 1931, za marljive in zaslužne železničarje, ki so napredovali.

Drugo edinstveno na Stanici v Osluševcih

Muzejski potniški vagon iz leta 1926 – skrbno obnovljen in preurejen kot postaja v malem. V njem so predstavljeni delovni prostori – čakalnica, potniška blagajna, prometni urad, skladišče itd.

Lokomotiva DHL 200A letnik 1973, ki predstavlja izjemen eksponat železniške dediščine.

Učni center/park železniške dediščine v Osluševcih na Stanici, ki se vztrajno širi.

Vedno znova prihaja do novih idej povezanih s turizmom, kulturo in športom v smislu železniške dediščine.

Lutka železničarke/uslužbenke – prikaz opravljanja dela oz. poklica. Gre za uniformo, ki je trenutno na SŽ uradna, sicer pa imamo še več drugih uniform, tudi iz nekdanje države.

Cestni vlak za vožnjo otrok, izdelan po načrtih ozkotirne lokomotive K3.

Sklepne misli

V Muzeju na Stanici v Osluševcih, kjer deluje Društvo za ohranjanje dediščine Prleški železničar, imamo še več edinstvenih oz. posebnih predmetov in dokumentov železniške dediščine. Veselilo nas bo, če si boste Učni center železniške dediščine ogledali in se k nam pripeljali z vlakom.

Povzetek

Člani v Društvu za ohranjanje dediščine Prleški železničar se danes zavedamo, da imamo edinstvenih oz. posebnih predmetov in dokumentov železniške dediščine kar nekaj in da slike s kratkimi opisi oz. komentarji lahko povejo več kot tisoč besed. S predstavljenimi v tem prispevku želimo za skupno železniško dediščino navdušiti še več ljubiteljev in navdušenih zbiralcev.

Vir

- Arhiv Društva za ohranjanje dediščine Prleški železničar, Osluševci, Podgorci.

Avtor, naslov prispevka	UDK
Ana KAUČIČ Guido Georgievits – od letalskega izvidnika do vojnega ujetnika	929Georgievits G. 94(497.4 Ormož):929Georgievits G.
Irena SAPAČ Stodeseta obletnica smrti dr. Oroslava Kristana (1867–1912)	929Kristan O. 94(497.4Ormož):929Kristan O.
Franc KRNJAK »Obesili so Smerdjakova« Janko Rakuša, 15. maj 1901 – 10. februar 1945	929(497.4 Ormož)Rakuša J. 792.028(497.4 Ormož):929Rakuša J.
Mateja RAJH Dečkov boj za slovenski jezik	811.163.6(497.4) 929Dečko I.
Nevenka KORPIČ Protestantizem v Središču in okolici	821.163.6.09:930.85(497.4 Ormož) 821.163.6.09:930.85(497.4 Središče ob Dravi)
Katarina VAUPOTIČ Obujanje tradicije svilogojstva in svilarstva na Ormoškem	677.37(497.4 Ormož)
Janko KORPAR, Franc ZEMLJIČ Edinstvenost železnice v sliki	625.1(497.4) 656.21(497.4)